

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Kaspars Kļaviņš. Heisterbahas Cēzarija vēstījums par Kaupo uzklusīto grēksūdzi un Livonijas recepcija 13. gadsimta Eiropas intelektuālajā tradīcijā • *Mārtiņš Mintauris.* Pieminekļu valdes darbs Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma saglabāšanā vācu okupācijas laikā (1941. gada jūlijs – 1944. gada jūlijs) • *Irene Elksnis Geisler.* Post-war Latvian Refugees Building Foundations in Diaspora: The Grand Rapids Latvian Credit Union • *Mārtiņš Kaprāns.* Padomju laika sociālās reprezentācijas Latvijas sabiedriskajā domā (2004–2012) • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Personālijas • In memoriam

2013

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA atbalstu

“Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” noslēdzis vienošanos par materiāla elektronisku publicēšanu ar “EBSCO Publishing”, kas piedāvā pasaulē visplašāko pilna teksta žurnālu un citu izdevumu apkopojumu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” pilnais teksts būs atrodams “EBSCO Publishing” atjaunotajā Akadēmiskajā datubāzē, kad datubāzes uzturētājs būs nokomplektējis jaunu ievietojamo izdevumu kolekciju.

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Dr. hist. MUNTIS AUNS, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Ščecinas Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVS, Daugavpils Universitāte; Ph. D. METJŪ KOTS (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVS, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Dr. hist. LĪGA LAPA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. INETA LIPŠA, LU Latvijas vēstures institūts; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANS, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Dr. hist. h. c. LILITA VANAGA, LU Latvijas vēstures institūts; Dr. hist. ANTONIJA VILCĀNE, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Prof. Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Biznesa augstskola *Turība*

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. iet., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
Ināra Stašulāne,
Vija Stabulniece (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Ispeiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Kaspars Kļaviņš*. Heisterbahas Cēzarija vēstījums par Kaupo uzklusīto grēksūdzi un Livonijas recepcija 13. gadsimta Eiropas intelektuālajā tradīcijā/
Kaspars Kļaviņš. The Story of the Confession Admitted by Kaupo as Presented by Caesarius of Heisterbach and Reception of Livonia in the Intellectual Tradition of the 13th Century Europe 5
- Mārtiņš Mintaus*. Pieminekļu valdes darbs Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma saglabāšanā vācu okupācijas laikā (1941. gada jūlijs – 1944. gada jūlijs)/
Mārtiņš Mintaus. Activities of the Monument Board in the Protection of Old Riga Architectural Heritage during the Nazi Occupation (July 1941 – July 1944) 24
- Irene Elksnis Geisler*. Post-war Latvian Refugees Building Foundations in Diaspora: The Grand Rapids Latvian Credit Union/
Irene Elksnis Geisler. Pēckara latviešu bēgļu diaspora liek pamatus dzīvei svešumā: Grandrepidsas Latviešu kredītsabiedrība 74
- Mārtiņš Kaprāns*. Padomju laika sociālās reprezentācijas Latvijas sabiedriskajā domā (2004–2012)/
Mārtiņš Kaprāns. The Social Representations of the Soviet Period in Latvian Public Opinion (2004–2012) 102

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Andrejs Edvīns Feldmanis*. Alfrēds Austrīņš – diplomāts un kultūras darbinieks (22.08.1893.–26.02.1963.)/
Andrejs Edvīns Feldmanis. Alfrēds Austrīņš – a diplomate and worker of culture (22.08.1893.–26.02.1963.) 139

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE 158

RECENZIJAS/REVIEWS

- Vana Tallinn*, XXIII (XXVII). Vastutav toimetaja Raimo Pullat. Tallinn: Estopol, 2012. 400 lk.
(aut. *Linda Dumpe*) 174

Zigrīda Frīde. <i>Ienest sveci istabā: Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē</i> . Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 342 lpp.: il. (aut. <i>Mārtiņš Mintauris</i>)	179
Rabochie i obshchestvenno-politicheskie process v Rossii v kontse XIX–XX vv. Materialy VI Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii, Kostroma, 20–21 sentiabria 1912 goda. Kostroma: Kostromskii Gosudarstvennii universitet imeni N. A. Nekrasova, 2012. Čast' I, s. 173; čast' II, c. 142 (aut. <i>Jānis Bērziņš</i>)	183
Ilgvars Misāns. <i>Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām</i> (Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Raksti. Sērija “Vēsture”, 2. sēj.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 158 lpp.: il. (aut. <i>Arturs Žvinklis</i>)	191
(aut. <i>Ilgvars Butulis</i>)	195
PERSONĀLIJAS/NOMINA	197
IN MEMORIAM	204
AUTORI/AUTHORS	208

ZINĀTNISKIE RAKSTI

HEISTERBAHAS CĒZARIJA VĒSTĪJUMS PAR KAUPU UZKLAUSĪTO GRĒKSŪDZI UN LIVONIJAS RECEPCIJA 13. GADSIMTA EIROPAS INTELEKTUĀLAJĀ TRADĪCIJĀ

Kaspars Kļaviņš

Dr. hist., RTU profesors, Būvuzņēmējdarbības un nekustamā īpašuma ekonomikas un vadīšanas katedra, vēstures un starpkultūru menedžmenta viesprofesors Emirātu Tehnoloģiju koledžā Abū Dabī (Apvienotie Arābu Emirāti).

Zinātniskās intereses: politikas un īpašuma filozofija, 18.–20. gs. intelektuālā vēsture, vides zinātne, kultūrainavas vēsture, Latvijas vēsture, Eiropas viduslaiki, Eiropas un Tuvo Austrumu literatūras vēsture, folkloristika, muzikoloģija, starpkultūru attiecības mūsdienu pasaules kontekstā, reliģiju vēsture, arābu kultūrvēsture.

E-pasts: klavinskaspars@gmail.com

13. gadsimta sākums ir viduslaiku Eiropas civilizācijas pilnīgas izveides laiks, kas cieši saistīts ar Livonijas tēla iekļaušanu Eiropas literārajā telpā. Vienlaikus ar Romas baznīcas koordinēto reliģisko priekšstatu transplantāciju Baltijā notiek arī šo priekšstatu noformēšanās Eiropā kopumā, izkristalizējoties tādiem jēdzieniem kā “elle”, “paradīze”, “Dieva brīnums”, “eņģeļi”, “dēmoni” un “šķīstītava” (purgatorijs), kas ilgus gadsimtus noteica iedzīvotāju pasaules uzskatu un mentalitāti. Livonijai sakarā ar ilgajām pagānisma tradīcijām, no vienas puses, un ārkārtīgi ātro integrāciju viduslaiku kristietībā, no otras puses, šajā procesā bija izcila vieta.

Tas labi redzams slavenā kristietības brīnumu aprakstītāja Heisterbahas Cēzarija (~1180–~1240) darbā “*Libri VIII miraculorum*”, kur vēstīts par libiešu valdnieka Kaupo kalpa ciešanām pirms grēksūdzes nodošanas. Šis piemērs ir viens no spilgtākajiem viduslaiku šķīstītavas jēdziena ģenēzē, kas liecina par Livonijas nozīmi Eiropas garīgās kultūras ģenēzē. Vienlaikus Kaupo kā Baltijas vietējā kristītā valdnieka tēls liecina par senās Latvijas iedzīvotāju būtisko lomu šajā kontekstā.

Atslēgas vārdi: Livonija, Kaupo, Heisterbahas Cēzarijs, šķīstītava (purgatorijs), kristietības brīnumi.

Eiropa vienmēr bijusi dažādu ideju, dzīvesveidu, sociālu institūtu, saimniekošanas formu un reliģiju krustpunkts. Tai nekad nav bijušas skaidras robežas, vienīgi kopīgi civilizācijas atribūti, kas vienojuši dažādas zemes, neskatoties uz valodas, klimata, etnisko tipu un tradīciju atšķirībām. Vienlaikus Eiropa bija kā katls, kas nemitīgi savāca dažādu citu kultūru strāvojumus, iekausējot tos sevī (atcerēsimies kaut vai arābu mīlestības dzejas nozīmi trubadūru lirikas ģenēzē).

Viduslaikos vienojošie elementi Eiropas civilizācijai bija lēņu-vasalitātes iekārta, Romas baznīca, mūku un bruņinieku ordeņi, kopīgi svētie, kopīga literārā telpa utt. 13. gadsimtā Livonija šajā civilizācijā ļoti strauji integrējas, pārņemot ne tikai gatavu sabiedrības modeli, bet arī iekļūstot šīs civilizācijas reprezentējošajā literatūrā: hronikās, ceļojumu aprakstos, svēto dzīves tēlojumos un reliģisko brīnumu atstāstos. Faktiski Eiropas civilizācijas ienākšana Livonijā un Livonijas tēla recepcija Eiropā noris vienlaikus. Tādējādi arī Livonija kļūst par Eiropas civilizācijas un kultūras līdzveidotāju.

Lībiešu valdnieks Kaupo (?–1217) daudzējādā ziņā ir šī procesa stūrakmens. Tomēr, neskatoties uz šai personībai veltīto plašo vēstures literatūru, atrodami avoti, kas vēl nav pietiekami analizēti. Tāds, piemēram, ir Heisterbahas cisterciešu klostera mūka Cēzarija (~1180–~1240; saukts arī Heisterbahas Cēzarijs: *Caesarius Heisterbacensis*; *Caesarius von Heisterbach*) darbs “*Libri VIII miraculorum*”. Lasītājam šis viduslaiku mūks varbūt vairāk pazīstams kā spārnotā teiciena “Kaujiet visus, gan Dievs savējos atšķīrs” autors, kas pierakstīts citā viņa darbā “*Dialogus miraculorum*” un attiecas uz kataru nežēlīgo iznīcināšanu Dienvidfrancijā.¹

“*Libri VIII miraculorum*”, kas sacerēts 1225.–1227. gadā, ir dažādu kristietības brīnumu apkopojums, kurus Heisterbahas Cēzarijs pierakstījis ar didaktisku mērķi – stiprināt kristīgo ticību Romas baznīcas interesēs.² Šajā darbā atsevišķa sadaļa veltīta Turaidas lībiešu valdniekam Kaupo, kurš dēvēts par “dižciltīgu pagānu, kurš pievērsies kristietībai”.³ Kaupo šeit tiek tēlots jau kā kristīgs valdnieks, kā sava veida paraugs (pāreja no pagānisma kristietībā, no grēka – pestīšanā tikai pastiprina šo statusu, ņemot par paraugu Aurēliju Augustīnu (354–430) un citus Rietumu kristietības tēvus, kuri piedzīvoja līdzīgas pārmaiņas “no Zaula par Pāvilu”). Kaupo kā pārliecināts kristietis ir spējīgs pieņemt no kāda slimnieka pē-

dējo grēksūdzi, kuras laikā viņš uzzina par slimnieka grēkiem un mudina tos nožēlot. Teksta oriģināls ir sacerēts latīņu valodā, tulkojumā tas skan šādi:

“3.1. Par to, kurš Livonijā, negribēdams nožēlot grēkus, pēc nāves aizvests uz dažādām soda vietām, cik laba ir grēksūdze, no jauna pieceldamies, ir atklājis.

Šķelšanās laikā starp Romas valdniekiem Oto un Filipu,⁴ kad, Kristum esot labvēlīgam, Livonija ir pieņēmusi ticību, kāds dižciltīgs pagāns, vārdā Kaupo, tur ir [ticībai. – K. K.] pievērsies. Pēc pievēršanās kristietībai viņš [Kaupo. – K. K.] bija sasniedzis tādu dievbijību, ka šīs tautas bīskaps – kungs Alberts, nolēmis paturēt sava sēdekļa, proti, pallija⁵ cieņu, veda viņu [Kaupo. – K. K.] sev līdzī pie apustuliskā krēsla, cerēdams, ka viņa [Kaupo. – K. K.] klātbūtne pie pāvesta kunga Inocenta var tam [Albertam. – K. K.] noderēt. Kad viņa [Kaupo. – K. K.] kalps Livonijā smagi saslima un klātesošs bija iepriekš nosauktais Kaupo, vairāk par viņa dvēseles, nevis miesas pestīšanu uztraukts, ar šādiem vārdiem slimo ir uzrunājis,⁶ teikdams: “Draugs, mums mūsu priesteri apgalvo, ka neviens no grēciniekiem bez grēksūdzes nevar tikt pestīts. Un, tā kā neviens no priesteriem nav klāt, kuram tu varētu izsūdzēt grēkus, izstāsti man savus grēkus, un es taisnā ceļā priesterim tos aiznesīšu.” Tas, būdams neizglītots, grēksūdzes tikumu nezinādams, jo bijis ticībā jauns, viņam atbildēja: “Es neesmu grēkojis.” Viņš arī baidījās savu grēku slēptuves savam kungam atklāt. Un, kad kungs [Kaupo. – K. K.] uzstāja un kalps liedzās, ka viņš ir grēkojis, Kaupo piebilda: “Tāpēc apsoli, ka manā rokā tu neesi grēkojis” [apsoli pie manas rokas, ka neesi grēkojis. – K. K.]. Un viņš [slimais kalps. – K. K.] apsoliņa. Viņš nedaudz vēlāk, slimībai kļūstot nepanesamai, elpu, kā visi, kas bija klāt, redzēja, izpūta. Kad viņa ķermenis gulēja bez dzīvības, pēc dažām stundām, atgriežoties elpai, viņš sāka atvērt acis un apkārt sēdošos uzlūkot, visiem sastingstot notikušā neparastuma dēļ. Un bija klātesošs iepriekš pieminētais Kaupo. Kad tam [slimniekam. – K. K.] viņš teica: “No kurienes tu nāc, vai arī, kas tu esi, ko dari?” – viņš atbildēja: “Vai man, jo teicu: “Neesmu grēkojis!” Tagad es zinu, ka esmu grēkojis, tādēļ ka mokas ir atdevušas man sapratnī” (Is. 28; 19). Uz ko Kaupo: “Saki, es lūdzos, ko tu esi redzējis vai arī jutis.” Uz ko viņš: “Kunga eņģelis mani ir vedis uz sodu vietām – vai miesā vai ārpus miesas, nezīnu, Dievs zina (2. Kor. 12: 2, 3). Un lūk! Ar velna roku lēzenā šķīvī man ir atnestas ugunīgas,

ar pipariem pārlietu apstrādātas zivis. Un man ir teikts: “Lūk, šīs ir zivis, kuras savam biedram, tādām zvejniekam, tu esi izvilcis un labi sapiparotas slepus pretēji līgumam esi ēdis. Tāpēc ēd tās, jo ir cienīgi, ka sods atbilst vainai.” Tās aplūkodams, es labi sapratu daudzumu, izskatu un skaitu tajās apdomādams. Un, kad pārāk nobijos no viņu ēdiena, Kunga eņģelis man teica: “Tu savam kungam esi devis ticību, ka tu neesi grēkojis, un tādēļ, ka tevi tagad vairāk apsūdz darbi, nevis vārdi, neizbēgami ir, ka tev vajag apēst šīs zivis.” Kāpēc tik daudz? Tās pašas sodam paredzētās zivis ar lielām mokām esmu apēdis, visus piparus izsmeldams. Pēc tam esmu aizvests uz citu vietu, kur esmu ieraudzījis katlu pār mēru mutuļojošu, tomēr nebija liela uguns apakšā palikta. Un, kad es brīnījos, ko tas nozīmēja vai kas katlā bija, eņģelis teica: “Tev tiek gatavots dzēriens.” Es prasīju: “Kāds dzēriens?” Viņš man atbildēja: “No medus dzēriena [oriģ. Medo]”, un piebilda: “Tu man esi teicis, tu esi bijis bez grēka, noraidīdams grēksūdzi.” Un viņš atsauc man atmiņā manis veikto krāpšanu: patiesi, man bija ar kādu kaimiņu vairākas kopīgas bišu saimes, bet es, ļoti nožēlojama, nesaglabādams viņam uzticību, no dažām kārēm, kad medu slepeni biju aiznesis, medus dzērienu tiku pagatavojis un dzēris. Patiesi, tās pašas kāres, no kurām medu biju aiznesis, ieraudzīju karstumā, un uguns bija barība. Pēc maza brīža dēmoni, medus dzērienu no burbuļojoša katla smeldami, ielēja manā mutē [katla saturu. – K. K.], un es biju spiests visu izdzert. Un, kad visas manas iekšas ar tā karstumu izdedzināja, dēmoni sauca: “Dzer, ko sev esi sagatavojis.” Patiesi, tajā pašā katlā un tādā pašā veidā, kā sev to pašu saldumu biju sagatavojis, arī dēmoni man tika sagatavojuši; no tā paša mēra, no kura to biju dzēris ar tiksmi, par sodu biju piespiests dzert. Kad tas bija izdarīts, tiku aizvests uz trešo vietu, kur ieraudzīju vezumu, piekrautu ar sienu. Un teica man Kunga eņģelis: “Viss šis siens uz tavas muguras tiks sadedzināts, jo svētdienā no lauka tu to vedi savā mājā, zinādams, ka priesteris to ir aizliedzis.” Cik daudz es biju spiests pārciest, kad tā siena kaudze caur nākošiem kūļiem uz manas muguras tika pārvērsta pelnos, es nevēlos izpaust. Un teica eņģelis: “Tagad es [tevi. – K. K.] atgriezīšu ķermenī, lai pārējiem ar tavu starpniecību tas kļūtu zināms, kāds sods par grēkiem tiek piešķirts, visvairāk, kad tiek noraidīts grēksūdzes mierinājums.”” To mums ir pastāstījis dižciltīgais vīrs, kāds kungs Bernhards no Lipes,⁸ tolaik abats no Cisterciešu ordeņa nama Livonijā⁹ un vēlāk bīskaps,¹⁰ un viņa mūks, viņi cilvēku pazina. Viņa [Bernharda no Lipes. – K. K.] dzīve kopš tā

laika ir kļuvusi tāda tik nemainīga un tik reliģioza, ka pelnīti vajag viņam ticēt.

No tā, kas ir teikts, skaidri tiek parādīts, ka Dievs soda grēku pēc šīs dzīves, ja tas iepriekš nav bijis izdeldēts ar gandarīšanu – saskaņā ar [grēka. – K. K.] daudzumu un īpašību, saskaņā ar skaitu un saskaņā ar veidu. Tāpēc, ka iepriekš pieminētā cilvēka vaina bija smagāka, ir sekojis liels sods; kā viņš ir grēkojis, tā arī izpircis. Viņam arī atsevišķais sodā ir uzskaitīts. Tur arī grēkošanas veids ir saglabāts, jo neatļauti ēdošais ir sodīts ar ēšanu, dzerošais ar dzeršanu, nesošais ar nešanu.

Par grēksūdzes zālēm šobrīd pietiks. Tagad par daudzveidīgo slimību, ar kuru dvēseles substance tiek saindēta un vājināta, kaut kas ar piemēriem jūsu mīlestībai ir jāpasaka. Ir, patiešām, četri, ar kuriem cilvēka miesas daba visvairāk tiek samaitāta: savienojumu nesaderība, bojāts ēdiens un dzēriens, tāpat arī neveselīgs gaiss. Jo samaitājošā lieta smalkāka, jo bīstamāka un daudz iedarbīgāka, lai kaitētu. Samaitāts gaiss, kā bieži gadās Romā augusta mēnesī, arī veselus un ļoti stiprus cilvēkus bieži nonāvē. Ēdienu vai dzērienu samaitāšana norāda uz nāvīgiem miesas netikumiem vai grēkiem, bet neveselīgs gaiss – uz garīgiem netikumiem vai grēkiem. Miesīgie netikumi ir rijība un greznība, savukārt garīgie ir augstprātība, dusmas, skaudība. Tādas ir sērgas, ar kurām dvēseles daba tiek samaitāta un saindēta, ja no netikumiem izraisītā slimība ar grēksūdzes zālēm un nožēlu netiek ārstēta. Cik daudz no tā izriet zaudējumu, mēs parādīsim ar dažiem piemēriem. Augstprātība, kas ir samaitājusi eņģeli debesīs un cilvēku paradīzē, kādam sodam ir jānāk pazemē, ar nākošo piemēru viegli tiek novērtēts.²¹

Tā skan šis interesantais vēstījums, kas guvis arī dāņu vēsturnieka Torbena Nilsena¹² un igauņu vēsturnieka Mareka Tamma¹³ uzmanību. Taču pats teksts nekad nav ticis pilnībā iztulkots un detalizēti analizēts, ņemot vērā tajā atrodamo daudzšķautņaino kultūrvēsturisko informāciju. Šajā publikācijā teksts pilnībā iztulkotā veidā tiek prezentēts pirmoreiz. Tā oriģināls ir Heisterbahas Cēzarija kristietības brīnumu apkopojuma “*Libri VIII miraculorum*” sastāvdaļa un glabājas Oksfordā, Bodlejas bibliotēkā,¹⁴ kur to šogad atrada un ieskenēja šo rindu autors. Pirmoreiz vēstures literatūrā šeit tiek sniegts arī attiecīgā 13. gadsimta avota skenējums – attēls:

Heisterbahas Cēzarija darbs "*Libri VIII miraculorum*" ir bijis publicēts,¹⁵ taču nekad nav kserokopēts, skenēts vai digitalizēts. Pirmais digitalizējums attiecas uz lapām, no kurām viena ar Kaupo vārda pieminējumu tiek sniegta šajā publikācijā. Oksfordas manuskripts ir visvecākā līdz mūsdienām saglabājusies Heisterbahas Cēzarija "*Libri VIII miraculorum*" versija. Šis teksts rakstīts 13. vai 14. gadsimtā uz pergamenta lapām divās slejās. Diemžēl tekstā ir daudzi saīsinājumi un iztrūkumi. Nodaļu sākumā pirmie burti veidoti ar sarkanu tinti kā lieli iniciāļi, bet pats teksts sarakstīts sīkā, ļoti grūti salasāmā rokrakstā, kas nebūt nav tipiski 13. un 14. gadsimta pergamenta manuskriptiem. No paleogrāfiskās pieredzes viedokļa (kā liecina katoliskās Eiropas kopumā un arī Livonijas viduslaiku vēstures avotu materiāls) visdažādāko avotu pieraksti šajā laikā ir visumā labi salasāmi un skaidri. Piedevām vēl šajā manuskriptā nav pareiza lapu numerācija, kas ieviesusies vēlāk. Tā rezultātā bija ārkārtīgi grūti atrast Kaupo sadaļai veltīto tekstu – lai to izdarītu, praktiski bija jāizlasa viss manuskripts.

"*Libri VIII miraculorum*" nav vienīgais Heisterbahas Cēzarija darbs, kur minēta Livonija vai skarta ar šo zemi saistīta tematika. Kopumā viņa darbos Livonija minēta 13 reizes: "*Dialogus miraculorum*" – septiņas, "*Libri VIII miraculorum*" – četras un divos pārējos darbos: "*Vita sancti Engelberti*" un "*Homeliae*" – katrā attiecīgi vienreiz.¹⁶ Tomēr sadaļa par Kaupo kā grēksūdzes uzklauvētāju ir viena no spilgtākajām viduslaiku katolicisma ideoloģijas manifestācijām šī slavenā cisterciešu rakstnieka sacerējumos. Te formulētas elles mocības kā noteiktu sabiedrības normu neievērošanas sekas, pagānisma integrācija kristīgajā baznīcā un tās priekšstats par labo un ļauno, cilvēka atkarība no kristīgās baznīcas kā pēdējās instances "dvēseles tiesā" pirms tās "aiziešanas no miesas" utt. Tomēr šajā vēstījumā ir arī daudz specifiska, sevišķa. Grēksūdze bija ļoti svarīgs viduslaiku baznīcas varas un ietekmes ierocis. Tomēr šeit runa ir nevis par kailu varu, bet gan misiju, kam bija jāpārņem ļaužu prāti un jāklūst par sabiedrības neatņemamu sastāvdaļu. Heisterbahas Cēzarijs, sacerot savas *brīnumu līdzības* 13. gadsimta pirmajā pusē, vēl joprojām ir misionārs. Šajā laikā Eiropas katolicisma tradīcijas vēl nebūt nav pilnībā izveidojušās, tās turpina pilnveidoties, iegūst precīzu formu un saturu. Tieši šajā laikā Livonijas tematika Eiropā piedalās katoļu baznīcas un viduslaiku Eiropas sabiedrības līdzveidošanā. Jau 12. gadsimta gaitā Eiropā, neskatoties uz dažādām

lokālām tradīcijām, arvien vairāk pārsvaru gūst privāta un slepena grēksūdze pretstatā agrākajai – publiskajai un vispārējai. Vienlaikus vainas dzēšanu ar naudas maksājumu, kas bija ģermāņu tradīcija, nomaina kaunpilhās savu kļūdu un vainas apziņas (*erubescencia*) pieprasīšana.¹⁷ Tieši šis postulāts dominē vēstījumā par Kaupo kalpa grēksūdzi. Cēzarija stāstā Kaupo kalps vispār neapzinās, ka ir grēkojis, bet grēksūdze tam pienākas, jo viņš taču ir kristietis, kaut arī neapzinīgs un neinformēts. Saskaņā ar baznīcas doktrīnu grēksūdzi drīkst pieņemt tikai priesteris. Tikai ceturtais Laterāna koncils 1215. gadā pieņēma lēmumu, ka katram ticīgajam vismaz vienreiz gadā jādod grēksūdze.¹⁸ Citādi grēksūdze bija jādod pirms kaujas, nāvessoda, ceļojuma vai smagas slimības reizē, kā tas ir Kaupo kalpa gadījumā.¹⁹ 13. gadsimtā arvien vairāk tika apkarota prakse, ka grēksūdzes drīkst pieņemt laicīga persona – šis gods tika atvēlēts tikai priesteriem. Turklāt pats Heisterbahas Cēzarijs ir viens no šādas nostājas atbalstītājiem, vēršoties pret bikts tiesību esamību diakoniem (resp., lajiem), kamēr viņi nav guvuši iesvētīšanu priestera amatā: *“Archidiaconus, si non fuerit sacerdos, asinum poterit ligare et solvere, non animam.”*²⁰ Tomēr tieši Kaupo gadījumā Cēzarijs nav konsekvents. Kaupo tēlots kā starpnieks starp sabiedrību (mirstošo kalpu) un baznīcu (priesteri). Viņš ir pietiekami svētīts, lai pieņemtu grēksūdzi, ja priesteris nav kātesošs. Heisterbahas Cēzarija motīvs par dievbijīgo Kaupo ir sevišķs. Būtībā (neskatoties uz formālo neatbilstību) Kaupo Livonijā kā baznīcas ekstrēmās misijas reģionā (kur nākas konfrontēt ar pagānismu) – Cēzarija vēstījuma kontekstā – pilda svētā funkcijas. Citādi grēksūdzes pieņemšana ar rokas uzlikšanu (vai izstiepšanu grēkus sūdzošā virzienā), kā to darīja priesteri, atbilst visām pieņemtajām bikts normām.²¹ Ārkārtīgi izteismīgs ir Kaupo kalpa atstāstītais elles moku tēlojums, tas neapšaubāmi ir viens no spēcīgākajiem elles tēlojumiem viduslaiku literatūrā. Tomēr, tā kā runa ir par 13. gadsimtu, elles un dēmonu jēdzieni eiropiešu priekšstatos arī vēl nav pilnībā izveidojušies, vismaz tādā nozīmē, kā mēs tos pazīstam vēlajos viduslaikos un mūsdienās. Jau minētais ceturtais Laterāna koncils 1215. gadā, piemēram, noteica, ka dēmoni un eņģeļi ir pilnībā garīgas, nevis (arī) miesīgas būtnes, kā uzskatīja pirms tam.²² Vispār tikai no 13. gadsimta velna tēls Eiropā sāk iegūt lielāku, būtisku nozīmi.²³ Elle pati par sevi bija ļoti sarežģīts jēdziens, ņemot vērā, ka kristietība paredzēja bezgalīgo sodu tikai pēc pastarās tiesas, nevis šīs

dzīves beigām. Tāpat tikai Dievs, nevis kāds cits varēja šajā soda vietā raidīt.²⁴ Kaupo kalpa gadījumā ciešanas tiek gatavotas, Dieva eņģelim sadarbojoties ar dēmoniem. Tomēr aplūkotais teksts ir pārāk daudznozīmīgs, lai to tik vienkārši varētu tulkot. Jāņem vērā, ka 13. gadsimtā bez *elles* Eiropas katoliskajā civilizācijā tiek savā galīgajā formā radīts priekšstats par vēl vienu, īslaicīgāku ciešanu vietu, kas domāta mazākiem grēciniekiem, lai tie šķīstījušies, bez mūžīgās pazušanas briesmām ieietu “debesu valstībā”. Un šī vieta ir *šķīstītava* jeb purgatorijs (*purgatorium*). Konkrētajā Cēzarija tekstā šis stāvoklis tiek saukts par “soda vietām” (*loca penarum*). Būtibā Heisterbahas Cēzarija stāstījums par Kaupo kalpa ciešanām kā literārs sacerējums ir ļoti spilgta šķīstītavas *exempla*, kas tādējādi iekļaujas plašākā viduslaiku literatūras tradīcijā. Ceļošana ārpus miesas viņpasaulē ir šī žanra neatņemama sastāvdaļa. Arī Kaupo kalps ir veicis šādu ceļojumu, taču vēl neskaidri, viņš saka – “vai miesā vai ārpus miesas, nezinu”. Šajā kontekstā Cēzarija teksts ir ļoti interesanta liecība par šķīstītavas jēdziena ģenēzes laiku, šeit vēl pastāv dažādas iespējas, viss nav līdz galam skaidrs. Tieši no šīs “nemateriālās” viņpasaulē, eņģeļu un dēmonu garīgas esamības idejas ģenēzes Rietumu kristīgajā tradīcijā viedokļa attiecīgais piemērs ir ārkārtīgi būtisks. Tas ir viens no nedaudzajiem piemēriem, kas liecina par precīzu robežšķirtni Rietumu domāšanā, tās orientācijā prom no senā, pagāniskā materiālā un garīgā vienotības principa uz transcendentālu, ar materiālo realitāti nesaistītu realitāti, tās elli un paradīzi. Vienlaikus šāda pārpasaulīga orientācija pretstatā tradicionālās, pagāniskās sabiedrības demokrātijai – Rietumu katoliskajā tradīcijā paredzēja šo norišu tulkošanu nodot profesionāla priesteru slāņa rokās, atraujot citus sabiedrības pārstāvjus no tiešas kontaktēšanās ar dievišķo, kas, piemēram, nenotika islama sabiedrībā, kura saglabāja daudz demokrātiskāku būtību (šeit nekad reliģiju nemonopolizēja kāda baznīca ar mācītāju kārtu). Diemžēl Cēzarija vēstījums par Kaupo līdz šim nav guvis Eiropas un pasaules zinātnieku uzmanību, kas pēta Rietumu garīgo ideju vēsturi visas Eiropas (nevis tikai Baltijas) kontekstā. Šis piemērs ir daudz būtiskāks un spilgtāks šķīstītavas idejas ģenēzes atspoguļotājs nekā daudzi citi piemēri, kurus min franču vēsturnieks Žaks Legofs (*Jacques Le Goff*) savā slavenajā darbā par purgatorija dzimšanu.²⁵ Jāņem vērā, ka vēlāk Heisterbahas Cēzarija idejas tiek izmantotas slavenā itāļu dzejnieka Dantes Aligjēri

(1265–1321) “Dievišķajā komēdijā”, kas sarakstīta starp 1303. un 1321. gadu.²⁶

Saskaņā ar Žaka Legofa viedokli dvēseles ceļojumi viņpasaulē ir viduslaiku literāra didaktiski reliģisku piemēru (*exempla*) žanra sastāvdaļa, kurā savijas teoloģiski un folkloras elementi, kas bieži radušies tautas pasakās.²⁷ Jāsaka gan, ka pasaku elementu Cēzarija līdzībā par Kaupo kalpu ir maz, toties te parādās informācija, kas šķiet pavisam reāla senās Livonijas dabas, saimniecības un sadzīves atspoguļotāja. Šo jautājumu aplūkosim vēlāk. Bet, turpinot par šķīstītavu, jāatzīmē, ka tieši Heisterbahas Cēzarijs Eiropas garīgajā tradīcijā uzskatāms par vienu no galvenajiem šķīstītavas idejas pamatotājiem. Viņa darbos centrālo vietu ieņem grēcinieku krišana kārdināšanā, miršana, dēmoni, atgriešanās pie ticības, grēku nožēlošana un atalgojums pēc nāves.²⁸ Līdzīgu stāstu, kā atgadījums ar Kaupo slimo kalpu, Cēzarija brīnumu apkopojumos netrūkst. Piemēram, Cēzarijs apraksta kāda studenta likteni, kurš, lai sekmīgi pabeigtu studijas, saistās ar velnu un izmanto maģiju. Students uz laiku nomirst un nonāk šausmu vietā, kur dēmoni spīdzina grēciniekus. Kad viņa dvēsele atgriežas ķermenī, students nožēlo grēkus un iestājas cisterciešu klosterī.²⁹ Kaut arī Kaupo kalpa gadījumā jauna dzīve nesākas un viņam jāmirst, īslaicīgā nomiršana, ceļošana ārpus esošās realitātes dēmonu ielenkumā ir šķīstītavas būtība šajos piemēros. Tomēr Livonijas piemērs ir daudzējādā ziņā būtiskāks un ne tikai tādēļ, ka šeit alegoriski savijas parasti kristiešu grēki ar veselās zemes padziļinātu kristianizācijas misiju. Šajā piemērā uzskatāmi parādās grēka, dēmonu, elles un šķīstītavas jēdzienu arhetipi to veidošanās stadijā laikā, kad šie jēdzieni vēl Eiropas civilizācijā nav guvuši savu galējo veidolu un jēgu.

Ar Livoniju 1225.–1227. gadā jāsaprot tikai sākotnējais zemes kodols: kristīto līvu (lībiešu) un letu (letgaļu) zeme. Igaunija ar kopīgiem Zobenbrāļu ordeņa, Rīgas bīskapa, lībiešu un letgaļu spēkiem vēl tiek iekarota (pats Kaupo 1217. gadā krīt karā ar igauņiem). Te gan jāņem vērā, ka lībiešu un letgaļu karagājieni nav tikai agresīva ekspansija. Tā ir arī reakcija uz daudzu ārēju ienaidnieku (to skaitā igauņu) iebrukumiem, kas kopumā, protams, notika pēc tālaika Ziemeļeiropā piekoptajām karošanas tradīcijām un principiem, ar neiztrūkstošo laupīšanu un dedzināšanu (abpusēji). Vienlaikus Livonijas izveide ar vietējo iedzīvotāju militāri sabiedriskās iekārtas integrāciju Rietumeiropas precīzajās pārvaldes struktūrās (ieskaitot

garīga bruņinieku ordeņa precīzo un labi organizēto pārvaldi) šeit ar laiku nodrošināja zināmu mieru, kārtību un iedzīvotāju aizsardzību, ko ļoti agri atskārta lībieši un letgaļi, labprātīgi uz ligumu pamata apvienojoties kopīgai karadarbībai ar ieceļotājiem no Rietumiem.

Heisterbahas Cēzarija "*Libri VIII miraculorum*" ir sarakstīts vienlaikus ar Indriķa hroniku, kuras notikumi beidzas 1227. gadā. Kā zivju zvejošana, tā siena vešana, kas minēta Cēzarija tekstā, arī viduslaiku Baltijā bija pašsaprotamas nodarbes. Svētdienas ievērošana, protams, šeit ir viena no kristietības dekorācijām, tāpat kā tās neievērošana – šķīstītavā sodāms grēks. Nedaudz eksotiski varbūt skan vēstījums, ka kalpam par zivju slepenu ēšanu, ko tas darījis, savam biedram nezinot, par sodu nu jāēd daudz "sapiparotu zivju". Kaut arī Baltijas jūras Hanzas pilsētās (piemēram, Rostokā) jau 13. gadsimtā bija pazīstami pipari,³⁰ šajā gadījumā konkrētās garšvielas identificēšana nav nepieciešama, jo viduslaikos Rietumeiropā jebkuru stipri savircotu ēdienu sauca par "sapiparotu". Heisterbahas Cēzarim šie teicieni neapšaubāmi bija pazīstami. Daudz interesantāka ir Cēzarija informācija par "medus dzērienu" (*Medo*). Šeit acīmredzot runa ir nevis par medalu, bet gan raudzētu medu – senāko reibinošo un rituālo dzērienu, kas bija izplatīts visur, kur mājaja savvaļas bites.³¹ Šī dzēriena sastāvdaļas bija tikai medus un ūdens atšķirībā no vēlākā medalus, kura gatavošanu veicināja pilsētu alus brūvēšanas tradīcijas 14. gadsimtā, kad no labības gatavotais alus tiek ar medu saldināts. Dzēriens acīmredzot gatavots, medu sajaucot ar ūdeni un uzsildot, kā rezultātā, uzglabājot to siltā vietā, tika veicināts rūgšanas process. Šis dzēriens bija plaši izplatīts Skandināvijā vikingu laikos. To lietoja lībieši, letgaļi, kurši un citas Baltijas tautas. 13. gadsimtā sarakstītajā Indriķa hronikā medus dzēriens minēts tieši attiecībā uz Ikšķiles lībiešiem, kuri saskaņā ar hronista ziņām 1198. gadā pēc savas paražas izvārījuši medu (*cocto iuxta ritum medone*) un kopīgi iedzēruši apspriedes laikā.³² 13. gadsimtā "medus dzēriens" tika pagatavots, sajaucot 2/3 ūdens ar 1/3 medus.³³

Ļoti ticama, pat vēsturiski precīza liecība par senās Livonijas meža biškopību šķiet Heisterbahas Cēzarija rakstītais par Kaupo kalpa grēksūdzi attiecībā uz medus zagšanu: "... *man bija ar kādu kaimiņu vairākas kopīgas bišu saimes, bet es, ļoti nožēlojams, nesaglabādams viņam uzticību, no dažām kārēm, kad medu slepeni biju aiznesis ...*" Biškoki senajā Latvijā bija ārkārtīgi liela vērtība,

ņemot vērā, ka šajos platuma grādos medus bija gandrīz vienīgais salduma (un reibinoša dzēriena) avots. Atcerēsimies, ka ar medus ieguvu saistīti konflikti 13. gadsimtā draudēja pat ar livoniešu apvienoto spēku sašķelšanos, piemēram, 1212. gadā, kad biškoku dēļ izraisījās ass konflikts starp kristīgajiem letgaļiem un Zobenbrāļu ordeni, kurā iesaistījās arī lībieši un vienaldzīgs nepalika pat Kaupo, kurš apsoliya šajā jautājumā lībiešu un letgaļu intereses pārrunāt ar Rīgas bīskapu Albertu.³⁴

Interesanti, ka informācijas avots par Livoniju konkrētajā gadījumā Heisterbahas Cēzarijam bijis Bernhards no Lipes – Eiropas mēroga personība, slavenais Lipšates un Lemgo pilsētu dibinātājs Vestfālenē, kurš bija piedalījies arī Marienfeldes cisterciešu abatijas dibināšanā ne tikai juridiskā, bet arī celtniecības, infrastruktūras un aizsardzības konstrukciju plānošanas kontekstā. 1210./1211. gadā viņš kļūst par Daugavgrīvas cisterciešu klostera abatu, bet no 1218. gada³⁵ līdz savai nāvei 1224. gadā Bernhards ir Sēlijas bīskaps.³⁶ Bernhards ir ietekmējis Livonijas kristīgās arhitektūras ģenēzi, piedaloties Daugavgrīvas cisterciešu klostera un Rīgas Doma izbūves plānošanā.³⁷ Savas tehnoloģiskās un plānošanas prasmes Bernhards no Lipes bija spīdoši demonstrējis Livonijā riskantās karadarbības situācijās, kad visu izšķīra ātra rīcība. Piemēram, 1211. gadā, kad pēc Kaupo iebrukuma Igaunijā igauņu apvienotie spēki iebruka Turaidā un aplenca Kaupo pili, “kurā līvi toreiz mita”, tieši pēc Bernharda no Lipes rīkojuma konstruētā pāļu laipa pāri Gaujai (oriģinālā: tilts – *pontem in flumine*)³⁸ aizšķēroja ceļu igauņu kuģiem, kā rezultātā tie cieta pilnīgu sakāvi un nespēja glābties bēgot.³⁹ Jau šeit Bernharda personība kopīgas karadarbības ietvaros saistās ar citu izcilu Livonijas personību – Kaupo, kurai veltīts Heisterbahas Cēzarija stāsts. Interesanta ir versija par Bernharda celtniecības un arhitekta prasmju saikni ar viņa uzturēšanos Francijā laikposmā no 1181. līdz 1184. gadam. Šajā laikā viņš bija viens no tuvākajiem nežēlastībā kritušā Saksijas un Bavārijas hercoga Heinriha Lauvas (~1129–1195) karadraudzes locekļiem. Heinrihs Lauva kopā ar Bernhardu no Lipes, dodoties trimdā, patvērās pie sava radnieka, toreizējā Anglijas karaļa Henrija II Plantageneta (1154–1189), kurš uzturējās Francijā un bija lielas Francijas daļas suverēns (pats Henrijs II Plantagenets runāja tikai latīņu un franču valodā). Tā skaidrojama “plantagenetu arhitektūras” ietekme pēc Bernharda iniciatīvas celtajā Marienfeldes abatijas baznīcā Vestfālenē.⁴⁰

Diemžēl, tā kā Daugavgrīvas cisterciešu klosteris nav saglabājies, mēs šeit minētās arhitektūras iezīmes nevaram meklēt, taču Rīgas Doma baznīcā tādas noteikti pastāv. Šajā ziņā te vēl ir plašs darblauks mūsu arhitektiem, mākslas un arhitektūras vēsturniekiem.

Kā misionārs Livonijā Bernhards no Lipes bija saistīts ar visām kristianizācijas norisēm, popularizējot krusta simbolikas kultu un Marijas kultu (viņa celtais Babītes cietoksnis tiek nosaukts par Svētās Marijas cietoksni, tas notiek ilgi pirms Marienburgas pils dibināšanas Prūsijā).⁴¹ Katoliskajā Eiropā Bernhardam ir plaša recepcija, Heisterbahas Cēzarijs nav vienīgais, kurš atsaucas uz šo izcilo personību. Lipšstates maģistrs Justīns viņam par godu 1247. gadā sacer varoņeposu "*Lippiflorium*", kur atspoguļota arī Bernharda darbība Livonijā.⁴² Savu uzmanību viņam veltījuši 13. gadsimta Laonas (Francijā) anonīmās hronikas autors un franču 13. gadsimta cisterciešu mūks Alberihs no Truafontēnas (*Albéric de Trois-Fontaines*).⁴³ Ja Bernharda atdusas vietu Daugavgrīvas cisterciešu klosterī kopā ar klosteri nebūtu 1228. gadā sagrāvuši kurši un zemgaļi savā kopīgajā uzbrukumā, kas līdzinājās kādreizējiem vikingu uzbrukumiem Anglijas klosteriem, iespējams, ka Bernhards no Lipes būtu kļuvis par Livonijas svēto un viņa kapavieta būtu svētceļojumu mērķis.⁴⁴ Šim kuršu un zemgaļu uzbrukumam gan nav nekāda sakara ar cīņu par "neatkarību", kā dzejoja latviešu nacionālisma ideologi, kuri 20. gadsimta politiskās peripetijas centās attiecināt uz Baltijas viduslaikiem (tāpat kā Kaupo, līdzīgi visiem libiešiem un letgaļiem, nav "nodevējs"). Nemitīgie kari ar žemaišiem un lietuviešiem, kuru asiņainos iebrukumus kurši izjuta arvien vairāk, 13. gadsimtā nosvēra kuršu izvēli par labu Vācu ordenim, tādējādi integrējoties Livonijā. Zemgaļi savā ziņā ir liels izņēmums. Laika gaitā viņi arvien vairāk nostājās pret augošās Livonijas apvienotajiem spēkiem. Taču ne libieši, ne letgaļi (ne vēlāk arī kurši) 13. gadsimta nogales zemgaļu cīnītājus par saviem tautiešiem neuzskatīja (latviešu tauta izveidojās tikai Livonijas laikā). Pie tam zemgaļi sākotnēji (no 1205. gada) bijuši uzticami rīdzinieku sabiedrotie pret lietuviešiem.⁴⁵ Savukārt Bernharda no Lipes mirstīgo atlieku pārvešana uz Daugavgrīvas cisterciešu klosteri nepārprotami liecina par viņa personības sagatavošanu svētā statusam, izvēloties šo vietu par iespējamu turpmāko svētceļojumu mērķi.⁴⁶

Saskaņā ar Heisterbahas Cēzarija vēstījumu tieši Bernhards viņu informē par libiešu valdnieku Kaupo un dīvaino notikumu ar viņa

kalpa slimību un grēksūdzi. Šādā apgalvojumā ir daļa patiesības, ņemot vērā, ka Bernhards no Lipes tiešām bija pazīstams ar Kaupo, vēl vairāk – viņi bija sabiedrotie cīņā pret igauņiem. Bernhards no Lipes kopā ar Kaupo piedalījās arī karā pret igauņiem 1217. gadā, par ko liecina Indriķa hronika. Turklāt šajā karā Kaupo mirst, un tieši Bernhards no Lipes ir klāt Kaupo liķa apstāvēšanā.⁴⁷ Heisterbahas Cēzarijs ir arī labi informēts par 1203. gadā notikušo Kaupo braucienu uz Romu (sk. avota citātu). Ne Bernhardam no Lipes, ne cildenajam Kaupo nebija lemts iegūt oficiālu katoļu baznīcas svētā statusu, tomēr kā Livonijā, tā Eiropā kopumā no baznīcas misijas viedokļa tie 13. gadsimtā pilda svēto funkcijas. Bet Livonijas norises, pateicoties 13. gadsimta literātiem, kļūst par materiālu, kas tiek izmantots Eiropas viduslaiku katoliskās civilizācijas, tās mītu, stereotipu un atribūtu ģenēzē. Diemžēl mūsdienu Latvijā vēl joprojām nav saprasta šo personību nozīme kopējā Eiropas civilizācijas kontekstā, tāpat kā pilnībā nav saprasts šis tālais laiks Baltijas kultūrvēstures kontekstā. Un tas viss, neskatoties uz to, ka Bernharda pieminēklis rotā Lipštes pilsētas centru, bet Kaupo personība atspoguļota 13. gadsimta Eiropas garīgās literatūras klasikā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Otto Rahn (1933). *La Croisade contre le Graal*. Paris: Stock, p. 199.
- ² *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach* (1937). Dritter Band. Hg. von Alfons Hilka. Bonn: Peter Hanstein Verlagsbuchhandlung.
- ³ Turpat, 56. lpp.
- ⁴ Strīds starp Švābijas hercogu Filipu un hercogu Oto (vēlāko ķeizaru Oto IV) par Romas impērijas troni ilga četrus gadus: no 1198. līdz 1208. gadam. Kaut arī Romas impērija, kuras mantiniece no 16. gadsimta ir Vācu nācijas Svētā Romas impērija, bieži tiek identificēta ar “Vāciju”, tas nav tas pats ne ģeogrāfiskā, ne šo impēriju apdzīvojošo tautu ziņā. Cēzarija tekstā diezgan agri tā tiek asociēta ar Romas vārdu, kaut arī līdz 13. gadsimta beigām dominē nosaukums *Sacrum Imperium*, kad to nomaina jēdziens *Sacrum Romanum Imperium*.
- ⁵ Arhibīskapa amata zīme. Rīgas bīskapija vēl gan nebija ieguvusi arhibīskapijas statusu.
- ⁶ Uzrunātājs ir Kaupo.
- ⁷ Medus dzēriens – raudzēts medus, “senākais reibinošais un rituālais dzēriens – bija izplatīts visur, kur mājāja savvaļas bites”. Sk.: Linda Dumpe (2001). *Alus tradīcijas Latvijā*. Rīga: LU Latvijas vēstures institūts, 14. lpp.

- ⁸ Bernhards no Lipes (*Bernhard II. zur Lippe*, ~1140–1224).
- ⁹ Domāts Daugavgrīvas cisterciešu klosteris, par kura abatu Bernhards no Lipes bija, sākot ar 1211. gadu.
- ¹⁰ Bernhards no Lipes bija Sēlijas bīskaps no 1218. gada līdz savai nāvei 1224. gadā.
- ¹¹ *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. Dritter Band, S. 56–58.
- ¹² Torben K. Nielsen (2005). Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century. In: *Medieval History Writing and Crusading Ideology*. Ed. by Tuomas M. S. Lehtonen and Kurt Villads Jensen with Janne Malkki and Katja Ritari. Helsinki: Finnisch Literature Society, pp. 216–231.
- ¹³ Marek Tamm (2009). Communicating Crusade. Livonian Mission and the Cistercian Network in the Thirteenth Century. *Ajalooline Ajakiri*, 3/4 (129/130), pp. 341–372.
- ¹⁴ Bodleian Library, University of Oxford. Ms. Laud. Misc. 540, fol. 109 r.
- ¹⁵ *Die Wundergeschichten des Caesarius von Heisterbach*. Dritter Band, S. 56–59; u.c.
- ¹⁶ Tamm. Communicating, p. 356.
- ¹⁷ Peter Dinzelsbacher (Hg.) (1992). *Sachwörterbuch der Mediävistik*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, S. 86.
- ¹⁸ <http://u01151612502.user.hosting-agency.de/malexwiki/index.php/Beichte> (skatīts 20.12.2012.).
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Turpat. Diakons ir baznīcas amata pildītājs, kurš vēl nav kļuvis par priesteri (nav saņēmis iesvētību priesteram). Mūsdienās diakoni vairs bieži lajiem netiek pieskaitīti, pietiek, ka viņi ir ordinēti kalpojuma baznīcā. Šī problēma un tās vēsturiskais skaidrojums ir daudz plašāks, bet tas šajā rakstā netiek aplūkots.
- ²¹ Oriģinālā: “Kaupo piebilda: “Tāpēc apsoli, ka manā rokā tu neesi grēkojis”” (t.i., apsoli pie manas rokas, ka neesi grēkojis).
- ²² Robert Muchembled (2000). *Une histoire du diable*. Paris: Éditions du Seuil, p. 21.
- ²³ Turpat, 32. lpp.
- ²⁴ “Eita nost no manis, jūs nolādētie, mūžīgā ugunī, kas sataisīta velnam un viņa eņģeļiem” (Mt. 25: 41).
- ²⁵ Jacques Le Goff (1990). *Die Geburt des Fegefeuers. Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter*. München: Klett-Cotta. Šajā publikācijā izmantots šī darba tulkojums vācu valodā, kuru jau senāk bija iegādājies raksta autors.
- ²⁶ Turpat, 407. lpp.
- ²⁷ Turpat, 25. lpp.
- ²⁸ Turpat, 365. lpp.
- ²⁹ Turpat, 366. lpp.

- ³⁰ http://www.academia.edu/1197152/_und_pfeffers_ein_wenig_mit_gestossenem_Pfeffer_ist_es_sehr_gut_und_wolgeschmack._Exotische_Gewurze_in_der_mittelalterlichen_und_fruhneuzeitlichen_Kuche_Quellen_zur_Sozial_und_Handelsgeschichte (skatīts 22.12.2012.).
- ³¹ Dumpe. *Alus tradīcijas Latvijā*, 14. lpp.
- ³² *Indriķa hronika* (1993). No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Murgurēviča priekšvārds un komentāri. Rīga: Zinātne, 56.–57. lpp.
- ³³ Ernst Schubert (2010). *Essen und Trinken im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 213.
- ³⁴ Turpat, 172.–173. lpp.
- ³⁵ Avotos kā Sēlijas bīskaps viņš pirmoreiz figurē tikai 1219. gada 1. janvārī. Sk.: Bernd Ulrich Hucker (2008). Fürst aller Christen Livlands. In: *Lippe und Livland. Mittelalterliche Herrschaftsbildung im Zeichen der Rose*. Hg. von Jutta Prieur. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, S. 169–184, šeit S. 177.
- ³⁶ *Indriķa hronika*, 388. lpp.
- ³⁷ Holger Kempkens (2008). Bernhard II. zur Lippe und die Architektur der Abteikirche Marienfeld. In: *Lippe und Livland. Mittelalterliche Herrschaftsbildung im Zeichen der Rose*. Hg. von Jutta Prieur. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, S. 103–124, šeit S. 120–121.
- ³⁸ *Indriķa hronika*, 156. lpp.
- ³⁹ Turpat, 157. lpp.
- ⁴⁰ Kempkens. Bernhard II. zur Lippe, S. 114; Hucker. Fürst aller Christen Livlands, S. 177.
- ⁴¹ Ulrich Meier (2003). Fast ein Heiliger. Bernhard II. zur Lippe. In: *Heiliges Westfalen: Heilige, Reliquien, Wallfahrt und Wunder im Mittelalter*. Hg. von Gabriela Signori. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, S. 79–110, šeit S. 90.
- ⁴² Par epasa sacerēšanas laiku vēl domas dalās.
- ⁴³ Hucker. Fürst aller Christen Livlands, S. 170.
- ⁴⁴ Meier. Fast ein Heiliger, S. 106.
- ⁴⁵ Kaspars Kļaviņš (2009). The Significance of Local Baltic Peoples in the Defence of Livonia (Late Thirteenth-Sixteenth Centuries). In: *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed. by A. V. Murray. Farnham: Ashgate Publishing Limited, pp. 321–340.
- ⁴⁶ Nav zināms, kur īsti Bernhards no Lipes, būdams Sēlijas bīskaps, atradies savā miršanas stundā: Mežotnē vai Rīgā. Tomēr Daugavgrīvas klosterī viņš noteikti nav miris. Šeit viņa liķis pārvests jau pēc nāves.
- ⁴⁷ *Indriķa hronika*, 225. lpp.

THE STORY OF THE CONFESSION
ADMITTED BY KAUPŌ AS PRESENTED
BY CAESARIUS OF HEISTERBACH AND
RECEPTION OF LIVONIA
IN THE INTELLECTUAL TRADITION
OF THE 13th CENTURY EUROPE

Kaspars Kļaviņš

Dr. hist., Professor, Riga Technical University, Faculty of Engineering Economics and Management, Institute of Building Entrepreneurship and Real Estate Economics, Visiting Professor of History and Cross-Cultural Management, Emirates College of Technology in Abu Dhabi.

Scientific interests: philosophy of politics and property, intellectual history of the 18th–20th centuries, science of environment, history of cultural landscape, history of Latvia, European Middle Ages, history of European and Near Eastern literature, folkloristics, musicology, intercultural relations in the context of the modern world, history of religions, history of culture of Arabia.

E-mail: klavinskaspars@gmail.com

At the beginning of the 13th century Livonia underwent fast integration into the European civilisation, at the same time becoming a co-shaper of that civilisation, considering that the intellectual culture of Europe and understanding of religion were still in the process of development. This is proved by a number of historical written sources that reflect the reception of Livonia by Western Europe. An important source in this regard is the compilation of Christian miracles *Libri VIII miraculorum* by the Cistercian monk Caesarius of Heisterbach (ca. 1180 – ca. 1240), written in 1225–1227. The story of Kaupo, the sovereign of Turaida Livs, admitting the last confession of his servant is of special interest among others in this compilation. This source is also significant because it presents the grounds for the idea of purgatory. Regardless of short presentations in a number of studies, this material has never been fully translated anywhere in the historical literature, analysed in detail and digitalised. This article is the first of the kind in the context of the Baltic and European history and intellectual culture.

Key words: Livonia, Kaupo, Caesarius of Heisterbach, purgatory, Christian miracles.

Summary

The work *Libri VIII miraculorum* written by the distinguished Cistercian writer Caesarius of Heisterbach in 1225–1227 is a compilation of different Christian miracles written down for a didactic purpose – to strengthen the Christian belief in the interests of the Roman Catholic Church. A separate chapter of the work is devoted to Kaupo – the sovereign of Turaida Livs who is referred to as a “noble pagan who took to Christianity”. According to the statement of Caesarius of Heisterbach, he had received this information from Bernhard of Lippe (~1140–1224), a personality of European level, the famous founder of the cities of Lippstadt and Lemgo in Westphalia, who later became the Abbot of the Cistercian cloister of Daugavgrīva (Dünamünde) and Bishop of Selonia. Kaupo is presented as a Christian sovereign – a model Christian, able to admit the last confession of his sick servant. It is possible that in this context Kaupo to a certain extent performs the function of a *saint* of Livonia, considering that he is presented as an intermediary between the public (the dying servant) and the church (the priest), because the practice of lay persons to be permitted to admit confessions was denied in the 13th century. The confession of the dying servant accounts for the content of the story. Initially the servant refuses to confess, as he does not understand the meaning of confession. But then he as if dies for a moment and travels into another reality, where he is being punished for his sins in the most horrid way and when he regains his consciousness, he confesses. The didactic purpose of the story is to show what happens to those who refuse the comfort of confession. The person is ordered to suffer by the God’s angel, while the order is executed by demons. In fact, the story of the sufferings of Kaupo’s servant by Caesarius of Heisterbach in terms of a literary composition is a very bright example (*exempla*) of purgatory, in this manner having its place in the wider medieval literary tradition. Travelling outside one’s body in the world beyond is an inseparable component of this genre. Kaupo’s servant has made such journey, but he is not certain about that, he says: “*in my body or outside it, I don’t know...*”. In this context the text by Caesarius is a very interesting evidence of the time of genesis of the concept of purgatory when there existed several options and not yet everything was clear. It is exactly from this genesis of the idea of the “immaterial” world beyond, the existence of angels and demons in the Western Christian tradition that the above

example is of utter importance. It is one of the few examples that present a clear boundary in the Western thinking, its orientation away from the ancient, pagan principle of the unity of the material and the spiritual and towards transcendental reality that is not connected to the material reality, and that has its own hell and paradise. Unfortunately, so far this story of Kaupo by Caesarius of Heisterbach has not gained attention of the scientists who study the history of Western spiritual ideas in the context of Europe (not just Baltic). At the same time the story presents very real information that is important for investigation of economy and household chores of the ancient Baltic peoples, e.g. evidence of beekeeping and mead brewing.

Iesniegts 06.02.2013.

PIEMINEKĻU VALDES DARBS RĪGAS VECPILSĒTAS ARHITEKTŪRAS MANTOJUMA SAGLABĀŠANĀ VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ (1941. gada jūlijs – 1944. gada jūlijs)¹

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, docents.
Zinātniskā tēma: kultūras mantojuma aizsardzības vēsture un teorija.
E-pasts: martins.mintauris@lu.lv

Rakstā aplūkota Pieminekļu valdes darbība Otrā pasaules kara gados, kas bija saistīta ar Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma saglabāšanas un izpētes pasākumiem pēc 1941. gada vasarā notikušā postošā ugunsgrēka. Pieminekļu valdes darbība izvērtēta vācu okupācijas laikā Latvijas teritorijā realizētās kultūrpolitikas kontekstā, skarot arī kolaborācijas problēmas. Rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva fondu un Rīgas pilsētas Būvvaldes Arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļas materiāli, kā arī historiogrāfija par apskatāmā laika posma politisko un kultūras vēsturi.

Atslēgas vārdi: Pieminekļu valde, Vecrīga, Latvija Otrā pasaules kara laikā, arhitektūras mantojums.

IEVADS

2013. gada rudenī aprit deviņdesmit gadi kopš pirmās nacionālā kultūras mantojuma aizsardzības institūcijas – Latvijas Republikas Pieminekļu valdes – dibināšanas. Pieminekļu valdes izveidošanas un darbības vēsturei ir veltītas vairākas publikācijas, kas attiecas uz valdes paveikto arheoloģijas,² vēstures³ un arhitektūras pieminekļu⁴ aizsardzības jomā starpkaru periodā. Mākslas vēsturnieks un pieminekļu aizsardzības speciālists Rihards Pētersons (dz. 1952) savos pētījumos aplūkojis Pieminekļu valdes kā Izglītības ministrijas struktūrvienības izveidošanās priekšvēsturi,⁵ kā arī valdes darbā iesaistīto personību un autoritārā režīma ideoloģijas ietekmi uz pieminekļu aizsardzības darbu Latvijā līdz 1940. gadam.⁶

Daudz mazāk līdz šim ir apzinātas Pieminēkļu valdes aktivitātes 1940. gada otrajā pusē un 1941. gada sākumā pēc padomju okupācijas režīma izveidošanas, kā arī tam sekojošajā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā līdz Otrā pasaules kara beigām Latvijas teritorijā. Dažas tā laika norises ieskicētas pētījumā par vēstures pieminekļu aizsardzību⁷ un citas visai epizodiski atspoguļotas laikabiedru atmiņu publikācijās,⁸ tomēr kopumā Latvijas kultūras mantojuma aizsardzība Otrā pasaules kara gados tikpat kā nav pētīta.

Pieminekļu aizsardzības teorijas un prakses attīstības vēsture mūsdienu Rietumu historiogrāfijā tiek uzskatīta par patstāvīgu un nozīmīgu pētījumu virzienu, jo tā atspoguļo sabiedrības attieksmi pret savu vēsturi un līdz ar to arī pagātnes izmantošanu tagadnes vajadzībām. Pieminēkļu aizsardzības pasākumi ietver sabiedrībai nozīmīgu materiālās kultūras mantojuma objektu apzināšanu, atlasī un aizsardzību, piešķirot šiem objektiem ne tikai māksliniecisku un vēsturisku vērtību, bet arī noteiktu sociālpolitisko nozīmi.⁹ Kultūras mantojuma saglabāšana ir sociāla darbība, kas vienmēr ir saistīta ar t.s. atmiņas politiku, proti, ar noteikta veida pagātnes tēla un kolektīvās vēsturiskās atmiņas veidošanu, kas atspoguļo politiskās ideoloģijas ietekmi uz cilvēku apziņu.¹⁰ Līdz ar to 20. gadsimtā pieminēkļu aizsardzība no relatīvi šauras, galvenokārt ar mākslas vēsturi un arheoloģiju saistītas nozares ir kļuvusi par nozīmīgu kultūrpolitikas un sociālās dzīves faktoru. Kā atzīmējis austriešu mākslas vēsturnieks Vilfrīds Lips (*Wilfried Lipp*, dz. 1945), vēstures un pieminēkļu aizsardzības saistība izpaužas trijos līmeņos. Pirmkārt, vēsture, tās materiālo liecību saglabāšana ir pieminēkļu aizsardzības darbības galvenais objekts un mērķis. Otrkārt, pieminēkļu aizsardzības darbs ir vēsturisks fenomens, noteiktu sabiedrības attīstības procesu rezultāts, tādēļ vēsture ir tā, kas nosaka arī pieminēkļu aizsardzības darba saturu. Treškārt, pieminēkļu aizsardzība savukārt interpretē un izmaina vēsturi un tās uztveri sabiedrībā.¹¹ Tādēļ pieminēkļu aizsardzības pasākumi mūsdienās tiek aplūkoti sociālās vēstures izpētes kontekstā un atzīti par būtisku historiogrāfijas sastāvdaļu.

Raksta uzdevums ir raksturot Pieminēkļu valdes darbu Rīgas vecpilsētas vēsturisko celtnu saglabāšanas jomā Otrā pasaules kara gados, kad Latvijas teritorijā pastāvēja nacistiskās Vācijas okupācijas režīms. Lai to izdarītu, ir nepieciešams noskaidrot, kāda bija pieminēkļu aizsardzības sistēmas formālā struktūra un kādi bija vēsturisko apstākļu veidotie nosacījumi, kas ietekmēja šī darba

rezultātus minētajā laika posmā. Kā zināms, vācu okupācijas periods Rīgā Otrā pasaules kara laikā datējams, sākot ar 1941. gada jūnija beigām un beidzot ar 1944. gada oktobra sākumu, turklāt perioda hronoloģiskās robežas iezīmēja vācu un padomju karaspēka kaujas darbība, kas nodarīja ievērojamus postījumus Vecrīgas apbūvei.

Rakstā izmantoti gan Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību: Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) un Latvijas Valsts arhīva (LVA) fondu materiāli, kas attiecas uz Pieminekļu valdes un tai tolaik pakļautā Valsts vēsturiskā muzeja (tagad Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) darbību, gan apskatāmajā laika posmā vācu un latviešu valodā iznākušo preses izdevumu – tirāžas ziņā lielāko laikrakstu “Tēvija” (1941–1945) un “*Deutsche Zeitung im Ostland*” (1941–1944), kā arī žurnālu “Laikmets” (1942–1944) un “*Ostland*” (*Monatsschrift des Reichskommisars für das Ostland*, 1942–1944) publikācijas. Atsevišķu vēstures avotu grupu veido tagadējās Rīgas pilsētas Būvvaldes Arhitektūras pārvaldes Rīgas pilsētas kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļas (RPB AP KPAN) materiāli, to skaitā unikālie protokoli, kuros fiksēta sagrauto Vecrīgas namu drupu novākšanas un arhitektoniski vērtīgo detaļu savākšanas darbu norise no 1941. gada 1. jūlija līdz 29. oktobrim.¹² Šos materiālus papildina 1943. un 1944. gadā Pieminekļu valdes vecākā inspektora arhitekta Pētera Ārenda (1900–1960) publicētie darbi par Rīgas Melngalvju namu¹³ un Svētā Pētera baznīcu.¹⁴ Tie ietver minēto celtnu būvvēstures aprakstu, ugunsgrēkā iznīcināto un daļēji saglabājušos interjera priekšmetu uzskaitījumu, kā arī īsu vēsturisko celtnu atlieku izpētes darbu raksturojumu; šeit publicēti arī abu celtnu un to detaļu uzmērījumi.

Dokumentārajos vēstures avotos, kas raksturo Latvijas teritorijā šajā laika posmā veiktos pieminekļu aizsardzības pasākumus, tieši Rīgas vecpilsētai ir pievērsta pastiprināta uzmanība, bet par citām Pieminekļu valdes un ar to saistīto institūciju aktivitātēm pieminekļu aizsardzības jomā šajā laikā ir saglabājušās visai fragmentāras ziņas. Savukārt historiogrāfijā Vecrīgas arhitektūras mantojuma liktenis Otrajā pasaules karā līdz šim ir aplūkots kopējos pilsētas vēstures ietvaros¹⁵ vai arī saistībā ar konkrētām vēsturiskajām celtnēm, visbiežāk – Svētā Pētera baznīcu,¹⁶ rātsnamu,¹⁷ kā arī Melngalvju namu¹⁸ un ar šo celtnu saglabāšanas vai atjaunošanas darbiem. Kopumā pieejamais vēstures avotu un literatūras klāsts, ieskaitot atmiņu publikācijas, ļauj pievērsties raksta uzdevumā formulētā

1. att.

Rātslaukuma
ziemeļu puses
apbūve. 20. gs.
30. gadi. Avots:
www.letonika.lv

Rīga — Die Trümmer der Altstadt

Rīga — Vecpilsētas drupas

2. att. Rātslaukuma ziemeļu puses apbūve pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte.
Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas
muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4506

jautājuma izpētei un rada priekšnoteikumus tam, lai Vecrīgas arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumus varētu izvērtēt plašākā nacistu okupācijas režīma īstenotās kultūrpolitikas¹⁹ kontekstā.

Nacistiskās Vācijas kultūrpolitikai vienā no tā dēvētajiem okupētajiem Austrumu apgabaliem – Ostlandes reihskomisariātā, kurā apskatāmajā laika periodā ietilpa arī Latvijas ģenerālapgabals, – ir

veltīts 1981. gadā Vācijas Federatīvajā Republikā publicētais vēsturnieka Hansa Dītera Handraka (*Hans-Dieter Handrack*) pētījums,²⁰ savukārt mūsdienu Latvijas historiogrāfijā šai tēmai atsevišķā rakstā pievērsies vēsturnieks Kārlis Kangeris (dz. 1948).²¹ Viņš formulējis arī turpmāk šeit izmantoto kultūrpolitikas definīciju, kas piemērota Latvijas apstākļiem šajā laika posmā: “Jēdziens “kultūrpolitika” būtībā aptver visas garīgās dzīves jomas: izglītību, zinātņi, dažādas mākslas nozares, kultūras vērtību krātuves – visas tās garīgās dzīves sfēras, kas bija okupācijas pārvaldes redzes lokā, kuras vajadzēja pakļaut pārraudzībai un kuras kopumā veidoja, kā vācieši paši izteicās, latviešu “īpatnējo tautisko kultūru.””²² Ar nelieliem papildinājumiem K. Kangera izdarītie secinājumi iekļauti kolektīvajā darbā par Latviju Otrā pasaules kara laikā, kas satur atsevišķu nodaļu par nacistu režīma ideoloģiju un kultūrpolitiku.²³

Atsevišķi Latvijas teritorijā no 1941. gada jūlija līdz 1945. gada maijam realizētās kultūrpolitikas aspekti, kas saistīti ar vācu okupācijas laika mākslas dzīvi, politisko cenzūru un nacistu propagandas resora darbību, ir raksturoti mākslas zinātnieka Jāņa Kalnača (dz. 1956)²⁴ un vēsturnieka Kaspara Zeļļa (dz. 1972)²⁵ monogrāfijās, kas ir vienīgie apkopojšie pētījumi par minētajām tēmām. Tiem raksturīgā augstā informācijas detalizācijas pakāpe dod iespēju šos darbus izmantot arī citu tēmu pētniecībā. Piemēram, J. Kalnača piedāvātā vācu okupācijas laika kultūrpolitikas periodizācija ir lietojama arī šajā periodā realizēto pieminēto aizsardzības pasākumu sistematizācijai. Tā ietver trīs galvenos posmus: 1) Vācijas militārās varas un civilās pārvaldes sistēmas izveidošanas posmu (no 1941. gada jūnija līdz decembrim); 2) nacistu okupācijas varas stabilitātes posmu (no 1942. gada janvāra līdz 1944. gada jūlijam) un 3) Kurzemes posmu (no 1944. gada oktobra līdz 1945. gada maijam).²⁶ Tomēr plašāki pētījumi par vācu okupācijas laika kultūrpolitiku mūsdienu Latvijas historiogrāfijā nav izdarīti, jo “vēsturnieku interesi par šo posmu Latvijas vēsturē nosaka tā sabiedriskā aktualitāte un politiskā rezonanse”,²⁷ kas pagaidām netiek saistīta ar kultūras politikas²⁸ un pieminēto aizsardzības tematiku.

Jāatzīmē, ka atšķirīga situācija patlaban veidojas Igaunijā, kur jauno mākslas vēsturnieku interesi ir piesaistījusi tieši arhitektūras mantojuma objektu aizsardzības prakse nacistu okupācijas režīma pastāvēšanas laikā, šī pētījuma autorei²⁹ uzdotot arī Latvijas gadījumā aktuālo jautājumu par politiskās ideoloģijas ietekmi uz piemi-

nekļu aizsardzības darbu un par tā iespējamo kontinuitāti, salīdzinot situāciju Igaunijas Republikā pirms padomju okupācijas un Otrā pasaules kara gados. Latvijā, neraugoties uz jau pasen izteikto aicinājumu pievērsties vispusīgākai un dziļākai vācu okupācijas laika kultūrpolitikas analīzei,³⁰ joprojām nākas izlīdzēties galvenokārt ar notikumu laikabiedru atmiņās sniegtajām ziņām. Viens no informatīvi bagātākajiem darbiem plašajā memuārliteratūras klāstā par Otro pasaules karu Latvijā ir publicista, bij. Valsts bibliotēkas direktora (1941–1944) un vienlaikus (1943–1944) arī Zemes pašpārvaldes Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Kultūras un sabiedrisko lietu departamenta vadītāja Žaņa Unāma (1902–1989) emigrācijā divos sējumos publicētās atmiņas.³¹ Tās uzskatāmas par samērā objektīvu vēstures avotu, jo Ž. Unāma amats Zemes pašpārvaldē nebija saistīts ar militāro sfēru un represijām pret iedzīvotājiem, kas varētu mudināt autoru pēc kara noklusēt svarīgus datus par savu darbību. No otras puses, viņa amats deva iespēju būt labi informētam par vispārējo stāvokli kultūrpolitikas jomā. Atmiņu pirmajā sējumā atrodamas ziņas par nacistu militārās un civilās pārvaldes ierēdņu nostāju attiecībā uz muzeju darbu un citiem ar Latvijas kultūras mantojuma saglabāšanu saistītiem jautājumiem 1941. gada rudenī, kā arī informācija par latviešu inteliģences priekšstatiem par saviem uzdevumiem vācu okupācijas laikā kopumā, kas ir būtiska laikmeta konteksta izpratnei.

Līdz šim apjoma ziņā plašākajā dokumentu publikācijā par padomju un nacistu okupācijas varu īstenoto politiku Latvijā³² t.s. vācu laika kultūrpolitikas jautājumi atspoguļoti ļoti vispārīgi. Šajā krājumā ir atrodami materiāli par Ostlandes pārvaldes sistēmas organizāciju, oficiālo valodu lietojumu un Rīgas ielu pārdēvēšanu, taču tajā nav neviena dokumenta par Izglītības un kultūras ģenerāldirekciju un tās darbību. Iespējams, ka tas daļēji izskaidrojams ar grūtībām, ko rada nacistu īstenotās kultūrpolitikas konfidencialitāte: vācu iestāžu norādījumi un t.s. vadlīnijas daudzos gadījumos tika dotas tikai mutiski, turklāt nacistu amatpersonas konsekventi un rūpīgi sekoja tam, lai bijušo Baltijas valstu iedzīvotājiem netiktu izpausti šīs politikas tālākie mērķi, kas saistījās ar viņu pārvācošanas un deportācijas plāniem, kuru realizācija faktiski bija tikai atlikta līdz kara beigām.³³

Vecrīgas arhitektūras mantojuma izpētes un saglabāšanas darbu Otrā pasaules kara gados ietekmēja gan pieminekļu aizsardzības

nozares institūciju pieņemtie lēmumi, gan nacistu realizētās kultūrpolitikas nostādnes, kas tieši vai netieši ietekmēja minēto lēmumu pieņemšanu, tādēļ šiem jautājumiem pievērsīsimies vispirms.

PIEMINEKĻU VALDE VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

Kultūras pieminekļu aizsardzība, tāpat kā visa kultūrpolitikas nozare kopumā, pirmos ideoloģiskos un strukturālos pārkārtojumus piedzīvoja jau 1940. gada vasarā.³⁴ Pēc Latvijas Republikas aneksijas 1940. gada jūlija beigās un augusta sākumā padomju vara sāka īstenot mērķtiecīgu sovetizācijas procesu,³⁵ kura ietvaros tika veiktas arī administratīva rakstura izmaiņas. Transformējot valsts pārvaldes sistēmu, Izglītības ministrija, kuras pakļautībā atradās Pieminekļu valde, tika pārdēvēta par Izglītības tautas komisariātu, bet pati Pieminekļu valde kļuva par šī komisariāta Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļu. Tomēr 1940.–1941. gadā izmaiņas tās darbībā bija vairāk formālas, jo padomju okupācijas režīms Latvijā nepaspēja ieviest Padomju Savienībā spēkā esošo kultūras pieminekļu aizsardzības sistēmu.³⁶

Pēc Pieminekļu valdes priekšsēdētāja arheologa Franča Baloža (1882–1947) aizbēgšanas uz Zviedriju 1940. gada 9. jūlijā valdi līdz 4. augustam formāli vadīja viņa pilnvarotais vecākais inspektors P. Ārends,³⁷ vēlāk par tās vadītāju tika iecelts kāds VK(b)P biedrs Ulrihs Būcens (1867–1953), kurš bija atgriezies Latvijā no Padomju Savienības.³⁸ Kā liecina Pieminekļu valdes darba atskaišu materiāli,³⁹ padomju okupācijas laikā pamatos tika saglabāti agrākie darbības virzieni, kas bija saistīti ar kultūras mantojuma objektu apzināšanu, inventarizāciju un vēsturisko celtnu pārbūves vai atjaunošanas darbu kontroli, kā neizbēgamu realitāti akceptējot komunistiskās ideoloģijas diktētās prasības. Taču tā ir atsevišķa pētījuma tēma.

Pieminekļu valdes darbības atjaunošana vācu okupācijas laikā bija saistīta ar jaunām strukturālām pārmaiņām, kas pavadīja komplicēto un pretrunīgo tā dēvētās Zemes pašpārvaldes veidošanās procesu. Tikai 1942. gada sākumā oficiāli apstiprinātās Ostlandes reihskomisariāta Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes institūcijas, t.s. ģenerāldirekcijas, faktiski sāka veidoties jau 1941. gada jūlijā, kad Latvijas teritorijā vēl darbojās vācu militārās pārvaldes sistēma.⁴⁰ Pieminekļu valde šajos apstākļos saglabāja agrāko pakļautību izglītības nozarei.

3. att. Kamarina nama drupu nojaukšana Rātslaukumā pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4505

Izglītības ģenerāldirekcija inženiera ķīmiķa Jāņa Celma (1895–1968) vadībā⁴¹ bija viena no desmit 1941. gada jūlija beigās izveidotajām puslegālās pašpārvaldes struktūrvienībām, kuru darbību ar nelielām personālsastāva izmaiņām akceptēja arī Latvijas teritorijas civilās pārvaldes vadītājs ģenerālkomisārs Rīgā Oto Heinrihs Drehsleris (*Otto Heinrich Drechsler*, 1895–1945), bijušais Lībekas pilsētas birģermeistars.⁴² Tādējādi Izglītības ģenerāldirekcija sākotnēji veidojās pašorganizācijas ceļā, piesaistot darbam nozarē bijušos Latvijas Republikas valsts iestāžu ierēdņus. Saskaņā ar ģenerālkomisāra 1942. gada 27. janvāra rīkojumu⁴³ tā paša gada 7. februārī tika izveidota Izglītības un kultūras ģenerāldirekcija un noteikta tās struktūra, ko veidoja divi departamenti un Mākslas izglītības daļa ar attiecīgajām apakšnodaļām. Pieminekļu valde ietilpa ģenerāldirekcijas Zinātnisko iestāžu un vispārējo lietu departamentā,⁴⁴ un tai bija pakļauts Valsts vēsturiskais muzejs, Brīvdabas muzejs un citi muzeji, “kas pēc savas būtības atbilst Pieminekļu valdes kompetencēm”, kā arī piemiņas vietas, kas šajā dokumentā netika tuvāk raksturotas.

Pieminekļu valdes nosaukums oficiāli tika atjaunots jau 1941. gada jūlijā,⁴⁵ lai gan sarakstē ar pieminekļu īpašniekiem un Rīgas pašvaldības ierēdņiem dažkārt vēl 1942. gadā tika lietots arī tās iepriekšējais nosaukums – Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa. 1941. gada septembra otrajā pusē⁴⁶ ar Izglītības ģenerāldirekcijas rīkojumu⁴⁷ par Pieminekļu valdes priekšsēdētāju iecēla atvaļināto Latvijas armijas ģenerāli Verneru Tepferu (1893–1958), kurš no 1934. līdz 1940. gadam bija arī Kara muzeja padomes priekšsēdētājs. Pēc vācu civilās pārvaldes struktūru izveidošanās Latvijas teritorijā to rokās nonāca formālā pārraudzība un arī faktiskā vara pār Zemes pašpārvaldes iestādēm, un šis princips attiecās arī uz Pieminekļu valdi. Tādēļ Pieminekļu valdei vajadzēja saskaņot savu darbību ar ģenerālkomisariāta Rīgā Kultūras nodaļu,⁴⁸ ko līdz 1943. gadam vadīja vācbaltietis Karls fon Strickis (*Karl von Strytzky*, 1911–1943), pēc tam – Kurts Dīlfers (*Kurt Dülfer*, 1908–1973).⁴⁹ Politisko režīmu maiņa 1940. un 1941. gadā tomēr nepārtrauca un būtiski neizmainīja Pieminekļu valdes darbu. Lielākā daļa tās speciālistu palika strādāt šajā institūcijā līdz pat 1944. gada rudenim, tāpēc var apgalvot, ka valdes praktiskajā darbībā tika saglabāta pēctecība ar Latvijas Republikas laikā izveidotajām iestrādēm. Salīdzinot 1941. gada 10. janvārī sastādīto Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas darbinieku sarakstu⁵⁰ ar analogu dokumentu, kas tika sastādīts 1942. gada 15. augustā,⁵¹ redzams, ka starplaikā Pieminekļu valdes darbinieku skaits pieaudzis no desmit līdz septiņpadsmit cilvēkiem, taču mainījies galvenokārt valdes tehniskā personāla sastāvs.

Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas funkcijas bija līdzīgas citu Zemes pašpārvaldes iestāžu funkcijām – būt par vidutāju starp okupācijas režīma pārvaldi un latviešu tautu, resp., vietējiem iedzīvotājiem. Atbilstoši šim mērķim *de facto* tika noteikti arī ģenerāldirekcijas galvenie uzdevumi: informācijas vākšana par kultūras iestāžu darbību, nacistiem nepieciešamo kultūras sfēras pārkārtojumu organizēšana, kā arī nacistu ideoloģijai piemērotas izglītības sistēmas un kultūras dzīves veidošana.⁵² Līdz ar to ir saprotama laikabiedru skeptiskā attieksme, kas ģenerāldirekciju izveidošanu nosauca par “civilo iestāžu ilūzijas”⁵³ radīšanu. Kultūrpolitikas jautājumi, tāpat kā augstākā vara Ostlandē vispār, nomināli atradās Alfrēda Rozenberga (*Alfred Rosenberg*, 1893–1946) vadītās Okupēto Austrumu apgabalu ministrijas (*Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete*) pārziņā, tomēr praksē saglabājās nacistu izveidoto va-

4. att. Kungu ielas apbūve pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4514

ras struktūru paralēlisms un savstarpējā konkurence. To uzskatāmi parāda arī tā laika administrācijas ierēdņu atmiņu liecības.⁵⁴ Bez tam vācu okupācijas režīma izveidotā civilā pārvalde, kā atzinis vēsturnieks Andrievs Ezergailis (dz. 1930), faktiski bija struktūra, kurā dominēja NSDAP funkcionāri, kas pārstāvēja dažādas militāras un pusmilitāras iestādes, kā arī nacistu partijas un saimnieciskās organizācijas vai to atzarus.⁵⁵ Kopumā šāda situācija tomēr deva iespēju arī okupācijas režīma akceptētajām latviešu “pašpārvaldes” institūcijām vismaz dažos gadījumos aizstāvēt savu viedokli un intereses.⁵⁶

Kultūras un saimniecības jautājumos nacistu politika okupētajā Latvijā kopumā nemainījās,⁵⁷ saglabājoties tiem šo nozaru kontroles pamatprincipiem, kas tika izveidoti jau vācu militārās pārvaldes pastāvēšanas laikā no 1941. gada jūlija līdz septembrim. Tomēr pirmajos okupācijas mēnešos tās nostāja kultūrpolitikas jomā nebija skaidri definēta un faktiski balstījās uz atbildīgo vācu ierēdņu izpratni par saviem uzdevumiem iekarotajā apgabalā.⁵⁸ Izpratne par tiem savukārt bija atkarīga no ierēdņu kvalifikācijas un lojalitātes nacistu ideoloģijai. Raksturīgu epizodi šajā sakarībā ir minējis

Valsts vēsturiskā muzeja direktors Valdemārs Ģinters (1899–1979), atstāstot sarunu ar kādu vācu armijas majoru, kura pienākums bija pārraudzīt Brīvdabas muzeja darbu. Komentējot izteikto neapmierinātību ar vācu administrāciju Ostlandē, šis majors esot piezīmējis: “Jums jāsaprot, ka pie jums tagad darbojas vācu pārvaldes ierēdņu, labākajā gadījumā, trešais sortiments.”⁵⁹

Neatkarīgi no viena vai otra vācu ierēdņa nostājas un personiskajiem uzskatiem, kas varēja būt latviešu kultūras attīstībai vairāk vai mazāk labvēlīgi, nacistu kultūrpolitikas mērķis patiešām palika nemainīgs: sagatavot “Baltijas telpu” un Latviju nākotnē paredzētajai pārvācošanai. Konceptuāli šis mērķis tika formulēts slepenajās vadlīnijās jeb direktīvās, ko vācu civilā pārvalde Ostlandē izstrādāja 1942. gada 6. jūnijā⁶⁰ un vēlreiz apstiprināja 1943. gada 20. decembrī.⁶¹ Tādējādi okupācijas režīma formulētā mērķa ietvaros bija iespējamā atšķirības vienīgi attiecībā uz kultūrpolitikas taktiskajiem uzdevumiem un metodēm, jo faktiski “Zemes pašpārvalde bija daļa no nacistu spēles, kuru viņi spēlēja, lai maskētu Latvijas un tās tautas iznīcināšanas plānus”.⁶² Šī atziņa liek uzmanīgāk izvērtēt arī vācu okupācijas varas attieksmi pret kultūras mantojuma aizsardzības jautājumiem.

Nacistu kultūrpolitikas vadlīnijas būtībā paredzēja latviešu kultūras marginalizāciju, uzsverot etnogrāfiju un folkloru kā galvenos, noteicošos tā dēvētās tautas kultūras attīstības virzienus nākotnē.⁶³ Šāda pieeja atbilda nacistu politiskajai doktrīnai, kas par sev lojālāko latviešu iedzīvotāju daļu uzskatīja tieši zemniecību, apzināti izspēlējot to pret inteliģenci kā okupācijas režīmam potenciāli bīstamāko sociālo slāni, kas varētu kļūt par nacionālās pretestības kustības kodolu.⁶⁴ Kultūras mantojuma aizsardzības sfērā tas nozīmēja pastiprinātu uzmanību etnogrāfijas nozarei, kas izpaudās dažādos propagandas kontekstos, sākot ar neiztrūkstošo latviešu tautastērpju demonstrēšanu ikvienā oficiālā pasākumā ar augstāko vācu amatpersonu piedalīšanos un beidzot ar aktīvi reklamēto atbalstu Pieminekļu valdes 1942. gada vasarā organizētajai etnogrāfiskā materiāla vākšanas ekspedīcijai.⁶⁵

Ar nacistu kultūrpolitikas principu ieviešanu saistītie pasākumi jau kopš 1941. gada vasaras nogales skāra arī kultūras mantojuma aizsardzības jomu. Tos iezīmēja vācu militārās pārvaldes pilnvarotā kultūras vērtību aizsardzības jautājumos vācbaltiešu izcelsmes mākslas vēsturnieka Nīlsa fon Holsta (*Niels von Holst*, 1907–1993)

ierašanās Rīgā ar mērķi kontrolēt Izglītības ģenerāldirekcijas darbu⁶⁶ muzeju, bibliotēku un pieminekļu aizsardzības jomā. “Holsta laikmetā” (Ž. Unāma dotais apzīmējums), kas ilga apmēram divus mēnešus – no 1941. gada jūlija līdz septembra sākumam, tika uzsākta enerģiska kultūras nozares institūciju un arī *de facto* pastāvošās pieminekļu aizsardzības sistēmas pārkārtošana. Ņemot vērā iepriekš minētos Ostlandes kultūrpolitikas mērķus, jāpiekrit K. Kangera izteiktajai domai,⁶⁷ ka nacistu interese par arhīviem, muzejiem un t.s. kultūras vērtībām kopumā bija saistīta ne tikai ar merkantiliem motīviem vien. Tas bija arī savdabīgs koloniālās varas paņēmieni, kā iegūt kontroli pār tautas vēsturisko atmiņu, jo tas deva iespēju manipulēt ar informāciju un vienlaikus atrast vieglāko ceļu, kā uzlabot nacistu propagandas efektivitāti latviešu sabiedrībā.

Nīlsa fon Holsta aizsākto pārkārtojumu pamatā bija ideja par paralēlu kultūras dzīves struktūru veidošanu Latvijā, strikti nodalot vācu un latviešu darbības sfēras. Iecerētās pārmaiņas sākās ar nozīmīgāko kultūras iestāžu, to skaitā Valsts bibliotēkas, vairāku muzeju un arhīvu slēgšanu.⁶⁸ Šāds liktenis piemeklēja arī Pieminekļu valdi: tās telpas Skolas ielā 11 tika aizzīmogotas un valdes darbiniekus īpašā sapulcē informēja par viņu atlaišanu. Šī pasākuma formālais pamatojums bija paredzētā kultūras pieminekļu inventarizācija, lai sadalītu tos “vāciskajos” un “latviskajos” objektos.⁶⁹ Augusta beigās Rīgas vācu presē parādījās informācija, ka Vecrīga un bulvāru loka rajons ir pasludināts par aizsargājamo zonu un to ir izdarījusi kāda Zemes Pieminekļu aizsardzības pārvalde (*Landes-Denkmalpflegeamt*), netieši norādot uz tās pakļautību fon Holstam. Tālāk šajā publikācijā tika paskaidrots, ka minētā pārvalde nodrošinās arī citu kultūras pieminekļu aizsardzību visā “zemes apgabalā” (*Landesgebiet*) un ka vienlaikus ir izveidota analoga iestāde, kam uzticēti līdzīgi uzdevumi latviešu kultūras vērtību aizsardzībā.⁷⁰ Saskaņā ar tā laika praksi šo informāciju nedaudz saīsinātā veidā jau nākamajā dienā latviešu valodā pārpublicēja arī laikraksts “Tēvija”.⁷¹

1941. gada 14. augustā N. fon Holsts pieprasīja Pieminekļu valdei iesniegt viņam visu pieminekļu aizsardzībai pakļauto Rīgas un Jelgavas sabiedrisko ēku un privāto namu sarakstu vācu valodā. Nākamajā dienā Pieminekļu valde nosūtīja pieprasīto sarakstu, kurā ietilpa 220 inventāra vienības. Tā pamatā acīmredzot bija jau agrāk savākto materiālu tulkojums, jo sarakstā bija iekļauti vairāki karadarbībā iznīcinātie objekti, piemēram, Svētā Pētera baznīca,

Melngalvju nams, kā arī Rātslaukuma un Kungu ielas apbūve.⁷² Var pieņemt, ka arī šo sarakstu bija paredzēts izmantot, lai sadalītu aizsargājamus objektus divās iepriekš minētajās kategorijās, proti, ar latviešu un vācu kultūru saistītajos pieminekļos. Spriežot pēc arhīvu materiālos esošajām fragmentārajām ziņām, Rīgas aizsargājamo arhitektūras pieminekļu saraksti Pieminekļu valdē tika pārskatīti arī 1942. un 1943. gadā.⁷³

Nilsa fon Holsta uzsāktajām aktivitātēm tomēr nesekoja turpinājums, jo 1941. gada septembrī viņš no Rīgas aizbrauca, resp., tika pārcelts citur. Viņa ieguldījums pieminekļu aizsardzības darbā, ja par tādu šajā sakarībā var runāt, parādījās pēc gada publicētajā aprakstā ar kareivīgu nosaukumu “Māksla priekšpostēnos”,⁷⁴ kas pamatā bija veltīts vācu arhitektūras un mākslas Baltijā vēsturiski valdošās lomas pierādījumiem, taču vienlaikus sniedza arī tolaik pirmo konspektīvo pārskatu par karadarbības nodarītajiem postījumiem un atsevišķu arhitektūras pieminekļu stāvokli Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijā.

Atsevišķa tēma šajā kontekstā ir jautājums par vācbaltiešu izcelsmes ierēdņu un dažādu okupācijas režīma pilnvaroto personu lomu Latvijas kultūras dzīvē no 1941. līdz 1944. gadam. Jaunākie pētījumi par vācbaltiešiem, kas darbojās “Trešā reiha” dienestā, liecina, ka viņu statuss un ietekme Ostlandē bija visai pretrunīga un komplicēta lieta.⁷⁵ Nacistu partijas nostāja, kas tika deklarēta jau 1941. gada augusta sākumā,⁷⁶ neparedzēja organizētu vācbaltiešu atgriešanos Latvijā un Igaunijā pēc vācu armijas ienākšanas šajās teritorijās. Tomēr latviešu sabiedrībā bija izplatīts priekšstats par vācbaltiešu lielo ietekmi okupētās Latvijas pārvaldē, tiesa gan, atzīstot arī to, ka ne visi vācbaltieši šajā laikā izturējās kā nacistu “ideoloģijas sardzes virsnieki”.⁷⁷

Neskarot vispārzināmo faktu par Alfrēda Rozenberga vācbaltisko izcelsmi, arī Nilsa fon Holsta darbība Latvijā ir viens no visbiežāk piesauktajiem piemēriem par atsevišķu vācbaltiešu līdzdalību nacistu politikas īstenošanā, arī saistībā ar Rīgas ielu pārdēvēšanas akciju, kas tika turpināta vēl pēc viņa aizbraukšanas,⁷⁸ taču šis piemērs, protams, nav absolutizējams.

Muzeju darba un pieminekļu aizsardzības sfērā latviešu speciālistiem kopumā labākas attiecības izveidojās ar fon Holsta pēcteci, arī mākslas vēsturnieku un bijušo Lībekas pilsētas muzeja direktoru Hansu Šrēderu (*Hans Schröder*), kurš ieradās Rīgā 1941. gada

Rīga — Das zerstörte Schwarzhüpterhaus

Rīga — Sagrautais Melngalvju nams

5. att. Melngalvju nama drupas pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4504

augusta beigās vai septembra sākumā pēc sava novadnieka ģenerālkomisāra Drehslera uzaicinājuma.⁷⁹ Šajā gadījumā var runāt par zināmu “korporatīvo praksi” vācu pārvaldes struktūru veidošanā. Arī Rīgas apgabala komisārs un pilsētas virsbirģermeistars, Sāmsalā dzimušais uzņēmējs Hugo Vitroks (*Hugo Wittrock*, 1873–1958), kas šeit bija ieradies jau jūlija sākumā, ieguva šos amatus, pateicoties ne tikai administratīvā darba pieredzei, bet arī tam, ka bija reihsministra Alfrēda Rozenberga korporācijas biedrs.⁸⁰

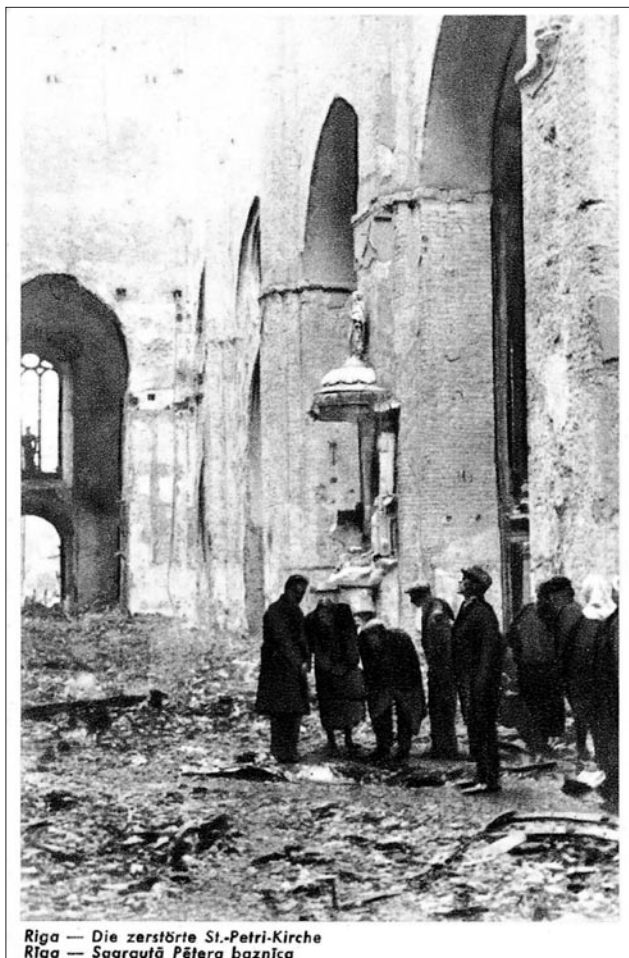
Par kultūrpolitiku tobrīd atbildīgās amatpersonas nomainīja šajā gadījumā nozīmēja arī izmaiņas vācu pārvaldes attieksmē pret dažiem aktuālajiem nozares jautājumiem. Hansa Šrēdera stāšanās amatā nāca ar jaunu koncepciju par nozares darba centralizāciju vācu virsvadībā un pārraudzībā, atsakoties no iepriekš izvirzītā uzdevuma krasi nošķirt vācu un latviešu “ietekmes sfēras” kultūras dzīvē, un šoreiz to dažādu iemeslu dēļ atbalstīja arī vairums latviešu speciālistu.⁸¹ Šādas pieejas rezultātā tika pieņemts lēmums par toreizējā Rīgas pilsētas vēstures muzeja (RPVM, tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) apvienošanu ar Valsts vēsturisko

muzeju, lai izveidotu vienu šāda profila institūciju.⁸² Tomēr jāpiekrīt Ž. Unāmam, ka pārmaiņas bija vairāk šķietamas nekā reālas,⁸³ jo arī vēlāk vācu amatpersonu runās nereti parādījās šāda satura akcenti: “Liels darbs jāveic nopostīto pilsētu un ciemu atjaunošanā, kurā vācu un vietējiem arhitektiem atvērsies pateicīgs darba lauks, vadoties no uzdevumiem, kādus nosaka apgabalu īpatnēja seja, kurā daudz vācu būvniecības pieminekļu.”⁸⁴ Pie H. Šrēdera darbības atgriezīsimies nedaudz vēlāk saistībā ar konkrētu Vecrīgas arhitektūras mantojuma objektu saglabāšanas plāniem, bet pirms tam vēl īsumā raksturosim galvenos Pieminekļu valdes darbības virzienus Otrā pasaules kara laikā.

Vācu okupācijas režīma civilajai pārvaldei nomainot militāro administrāciju, jauni likumdošanas akti tika izdoti tikai atsevišķos gadījumos. Kā šajā sakarībā paskaidroja Ostlandes reihskomisārs Hinrihs Loze (*Hinrich Lohse*, 1886–1964), tas nepieciešams tikai tad, ja ir runa par “boļševiku sistēmas likvidēšanu”.⁸⁵ Faktiski šāda pieeja, ja arī tās pamatā bija galvenokārt ar administratīvo resursu taupīšanu saistīti apsvērumi, tajā pašā laikā radīja sabiedrībā priekšstatu, ka dzīve kopumā rit vecajās sliedēs. Par Pieminekļu valdes darba tiesisko pamatu Otrā pasaules kara laikā kalpoja 1932. gadā Latvijas Republikas Ministru kabineta izdotie “Noteikumi par pieminekļu aizsardzību”, bet valdes praktiskā darbība līdzekļu trūkuma dēļ lielā mērā reducējās uz kultūras pieminekļu apzināšanu un aizsargājamo objektu sarakstu sastādīšanu.⁸⁶ Šos uzdevumus kā sava darba galveno prioritāti kara laika apstākļos uzsvēra arī paši Pieminekļu valdes inspektori, atgādinot sabiedrībai: “Visi pieminekļu aizsardzības noteikumi, kādi mūsu zemē bija miera laikā, [ir] spēkā arī tagad.”⁸⁷

Lai nodrošinātu minēto uzdevumu izpildi, Pieminekļu valde 1942. un 1943. gada vasaras mēnešos organizēja kompleksās arhitektūras, mākslas un etnogrāfijas pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas, tāpat kā pirms kara, piesaistot tām Latvijas Universitātes (vācu okupācijas laikā tās oficiālais nosaukums bija “Universitāte Rīgā”, turpmāk: Universitāte) Arhitektūras fakultātes studentus. Par zināmu stāvokļa stabilizāciju pieminekļu aizsardzībā liecina tas, ka 1942. gadā šajā ekspedīcijā (jūnijā, jūlijā un augustā) plānoja nodarbināt 15 vai 20 studentus, turklāt nosakot viņiem arī algu: no 120 līdz 150 reihsmarkām mēnesī.⁸⁸ Šajā vasarā ārpus Rīgas “pie drupu, baznīcu zvanu, arhitektūras u.c. pieminekļu apzināšanas un

uzmērīšanas darbiem”⁸⁹ strādāja 25 Pieminekļu valdes rīcībā esoši darbinieki. Taču jau nākamajā gadā ekspedīcijā iesaistīto studentu skaits samazinās līdz desmit un nekādas atzīmes par viņu atalgojumu dokumentos vairs neparādās. Kultūras pieminekļu apzināšanas, uzmērīšanas un reģistrācijas darbus Latvijas teritorijā plānoja izdarīt arī 1944. gadā, no maija sākuma līdz oktobra sākumam, aptverot vispirms karadarbības eventuāli apdraudētos rajonus.⁹⁰

6. att. Sagraudātās Svētā Pētera baznīcas iekšskats pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4512

Precīzāku informāciju par pieminekļu apzināšanas ekspedīciju darba rezultātiem šajā laikā arhīvu materiālos pagaidām nav izdevies atrast. Ir saglabājušās ziņas par to, ka 1942. gadā tika plānota aizsargājamo kultūras pieminekļu saraksta publicēšana,⁹¹ taču šī iecere netika realizēta.

DAŽI PIEMINEKĻU AIZSARDZĪBAS DARBA IDEOLOĢISKIE UN ĒTISKIE ASPEKTI

Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma pētniecības un saglabāšanas darbs, ko Pieminekļu valde sadarbībā ar Valsts vēsturisko muzeju un Universitātes Arhitektūras fakultāti veica no 1941. gada jūlija līdz 1944. gada pavasarim, ir uzskatāms par izņēmuma gadījumu Latvijas kultūras pieminekļu aizsardzības praksē. Tam ir vairāki iemesli. Pirmkārt, šie pasākumi bija saistīti ar līdz tam nepieredzēti liela apjoma postījumiem, kas radās karadarbības rezultātā. Tā bija situācija, kas no pieminekļu aizsardzības speciālistiem prasīja jaunu pieeju un arī spējas strādāt ārkārtas apstākļos un bez jebkādas iepriekšējas pieredzes, kas vismaz teorētiski ļautu pieņemt nekļūdīgus lēmumus.

Otrkārt, tieši šāda situācija un arī daži citi apstākļi, par kuriem būs runa turpmāk, noteica to, ka 1941. gada otrajā pusē un daļēji vēl 1942. gadā Vecrīga bija galvenais Pieminekļu valdes rūpju un uzmanības objekts (plašākus karadarbības nodarīto postījumu apzināšanas darbus veica Liepājā un Daugavpilī⁹²). Tas savukārt lika izstrādāt speciālu pasākumu programmu, kas bija piemērota tieši Vecrīgas arhitektūras mantojuma izpētei un aizsardzībai. Treškārt, tas, ka minētie pasākumi tika veikti vācu okupācijas laikā, uzspieda tiem noteiktu zīmogu un zināmā mērā padarīja pieminekļu aizsardzību par politiskās propagandas ķīlnieci.

Galvenais priekšnoteikums Vecrīgas arhitektūras mantojuma izņēmuma stāvoklim Otrā pasaules kara gados bija pilsētas vēsturiskā centra kodola – Rātslaukuma un tā tuvākās apkārtnes – izpostīšana 1941. gada 29. un 30. jūnijā notikušo cīņu laikā starp Sarkano armiju, kā arī Strādnieku gvardes un NKVD karaspēka vienībām, no vienas puses, un vācu vērmahtu, no otras puses. Militāro operāciju intensitāte un apjoms, šķiet, pat nav īsti salīdzināmi ar tiem postījumiem, kas Rīgas vecpilsētā radās šo sadursmju rezultātā vai ar tām saistītu iemeslu dēļ, jo historiogrāfijā tiek atzīts, ka kaujām par Rīgu bija tikai otršķirīga nozīme.⁹³

Tādēļ jo pārsteidzošāka pētniekam var likties tā loma, ko Vecrīgas izpostīšana ieguva vispirms nacistu un pēc kara beigām arī padomju propagandā. Jau sākot ar 1941. gada 1. jūliju,⁹⁴ tika radīta noteikta versija par to, kādēļ 29. jūnijā izcēlās ugunsgrēks Svētā Pētera baznīcas tornī, kas, kā tiek uzskatīts, kļuva par cēloni visa Rīgas vecpilsētas centra bojāejai. Lai noskaidrotu 1941.–1944. gadā īstenoto Vecrīgas arhitektūras mantojuma saglabāšanas pasākumu vēsturiski ideoloģisko fonu, mēģināsim piedāvāt nelielu pārskatu par to, kādas un cik pamatotas versijas par šo jautājumu ir sastopamas vēstures literatūrā.

Divdesmitajā gadsimtā Eiropā pastāvējušo totalitāro režīmu vēstures izpēte dažkārt rada zināmas grūtības, kas saistītas nevis ar avotu materiāla pieejamību, bet gan ar tā interpretāciju. Kā zināms, šādu režīmu politikas veidošanas un īstenošanas praksē būtiska loma ir konspiratīvām darbībām, kas saistītas ar informācijas slēpšanu vai ar nosacītu tās kodēšanu. Pazīstamākais piemērs ir dažādi politiskās leksikas eifēmismi, kā “šķiru cīņa” vai “ebreju jautājuma galīgais atrisinājums”. Līdz ar to pastāv iespēja, ka šīs prakses izpēte savukārt varētu būt saistīta ar zināmu atkarību no sazvērestības teorijām. Attiecībā uz nacisma politikas pētniecību šajā sakarībā tiek izmantota metafora, kas ļauj salīdzināt krimināllietas izmeklētāja vai detektīva un vēsturnieka darbu.⁹⁵ Tas nenozīmē vēsturnieka pētījuma pielīdzināšanu izklaides literatūrai, bet gan norāda uz totalitāro režīmu vēstures izpētes specifiku, it īpaši sociālās vēstures perspektīvā, kas tiecas ņemt vērā dažādu, arī šķietami ikdienišķu un otršķirīgu faktoru nozīmi cilvēka dzīvē.

Arhitektūras pieminekļu simboliskā nozīme, kas nosaka tiem piešķirto vietu sabiedrības kolektīvajā atmiņā, karu un revolūciju laikā bieži vien ir padarījusi tos par apzinātas iznīcināšanas upuriem.⁹⁶ Tikai pēc Otrā pasaules kara beigām, 1954. gadā, tika pieņemta UNESCO Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā, kas vismaz formāli deklarē šādas prakses noliegumu.⁹⁷ Ja kultūras mantojuma objektu vērtību aplūko ne tikai estētiskā, bet arī plašākā kultūrvēsturiskā skatījumā, tad vēsturisko celtnu iznīcināšanu var salīdzināt ar vēsturisko dokumentu iznīcināšanu, jo abos gadījumos notiek manipulācija ar sabiedrības zināšanām par pagātni. Tādēļ ir saprotama sabiedrības vēlēšanās ne tikai izskaidrot Vecrīgas centra bojāejas iemeslus, bet arī atrast vainīgo, kas ir atbildīgs par minētajiem 1941. gada vasaras notikumiem.

Līdz Pirmajam pasaules karam un arī starpkaru periodā Rātslaukuma apbūve kopumā tika uzskatīta par visai neizteiksmīgu⁹⁸ un tāpēc sabiedrības uzmanību galvenokārt piesaistīja trīs galvenie laukuma apbūves akcenti: rātsnams, Melngalvju nams un Svētā Pētera baznīca. Diemžēl dažreiz patiešām “karš nebeidzas ar drupu novākšanu” (Jānis Lejnieks). Vecrīgas drupu novākšanas darbi vēl bija tikai uzsākti, kad preses izdevumi, galvenokārt laikraksts “Tēvija”, izvērsa plašu “informācijas kampaņu” par to, kā “žīdi-boļševiki” vai citā variantā – čekisti un/vai strādnieku gvardi⁹⁹ organizēja Svētā Pētera baznīcas torņa, kā arī rātsnamā esošās pilsētas bibliotēkas nodedzināšanu 1941. gada 29. jūnijā. Šie apgalvojumi tika pamatoti ar šķietamām notikumu aculiecinieku liecībām.¹⁰⁰ Analoga satura informācija tika izplatīta arī vācu valodā izdotajās publikācijās,¹⁰¹ tādējādi formulējot hronoloģiski pirmo – antisemitisko versiju, kas vēlāk tika variēta un papildināta, kā ugunsgrēka izraisītājus nosaucot arī NKVD un dažādu padomju militāro formējumu pārstāvjus.

1941. gadā presē atrodamo ziņu vienveidīgais saturs un to agresīvi histēriskais tonis rada iespaidu, ka šajā gadījumā ir darišana ar rūpīgi plānotu nacistu propagandas akciju, kuras uzdevums bija pieradināt sabiedrību pie domas, ka ebreji ir vainīgi ne tikai pie komunistiskā režīma terora, bet arī pie Vecrīgas nodedzināšanas. Sabiedrības reakcija uz tikko notikušo Vecrīgas izpostīšanu šādos apstākļos, ņemot vērā to, par kādu kultūras vērtību iznīcināšanu bija runa, bija labi saprotama un prognozējama, atlika to ievirzīt nacistiem vajadzīgā gultnē, turklāt šāda pieeja, kā konstatēts nesen publicētajā pētījumā par šo jautājumu,¹⁰² bija visnotaļ atbilstoša nacistu propagandas praksei Latvijā kopumā. Nacistu propagandas uzdevums nebija padarīt visus iedzīvotājus par pārliecinātiem nacionālsociālistiem – pilnīgi pietiktu ar to, ja izdotos panākt, ka ikviens notic tam, ko propagandisti viņam stāsta.¹⁰³

Šādu versiju netieši apstiprina vairāki apstākļi. Izsekojot 1941.–1944. gadā “Tēvija” publicētajiem rakstiem par šo tēmu, kas parasti parādījās kārtējās “Rīgas atbrīvošanas gadadienas” kontekstā, var pamanīt kādu īpatnību: nemainot tekstu saturu, pakāpeniski tiek mainīti to akcenti. Tā vēl 1942. gada sākumā žurnālā “Laikmets” publicēto rakstu sērijā sastopamas jau pazīstamās frāzes par Svētā Pētera baznīcas torni, kas 1941. gada 29. jūnijā “krita žīdiski aziātiskam barbarismam par upuri”,¹⁰⁴ un par Melngalvju namu, kas

gadsimtiem “stāvēja neskartas, līdz boļševiku visu postošās rokas to sagrāva”.¹⁰⁵ Savukārt 1943. gadā šādu publikāciju jau ir ievērojami mazāk, turklāt akcents tiek pārcelts uz boļševikiem un čekistiem, viņu etnisko piederību vairs pat nepieminot.¹⁰⁶

Visīsāko notikumu izklāstu piedāvāja 1944. gada 1. jūlijā iespiestais apjomīgais raksts “Rīgas liktenīgajās dienās”, kas bija veidots kā beletrizēta notikumu hronika par 1941. gada jūnija pēdējo nedēļu, protams, izceļot “atbrīvošanu” kā visa procesa kulmināciju. Rakstā ir minētas daudzas sīkas epizodes no pilsētas ikdienas dzīves šajās dienās, bet par Vecrīgas ugunsgrēku 29. jūnijā te atrodama vien lakoniska piezīme: “Pēcpusdienā sāk degt Iekšrīga, sabrūk Pētera baznīcas tornis.”¹⁰⁷ Tas liecina, ka, mainoties aktuālajām propagandas darba prioritātēm, mainījās arī stāsta par Vecrīgas nodedzināšanu nozīme pašu propagandas veidotāju skatījumā.

Turklāt nacistu okupācijas laikā motīvs par ebreju vainu pilsētas nodedzināšanā kara sākumā nebija tikai Vecrīgas monopols. Praktiski identisks “vēstījums” vēl 1942. gadā tika izplatīts arī par Daugavpili: “Sākās karš. Daugavpils laimīgi tika ieņemta bez lieliem upuriem un zaudējumiem, bet tad žīdi aizdedzināja pilsētu vairākās vietās un par upuri liesmām krita 2245 ēkas.”¹⁰⁸ Raksturīgi, ka pēc 1942. gada izteikti antisemitiskās retorikas vietā prese Vecrīgas nodedzināšanā vainoja boļševikus vispār. Arī to vācu armijas kara ziņotāju, kas paši bija piedalījušies Rīgas ieņemšanā, gan 1941. gadā,¹⁰⁹ gan 1942. gadā¹¹⁰ publicētajās korespondencēs uzstājīgi un pat it kā ar taisnošanās pieskaņu uzsvērts, ka vācu armija apzināti saudzējusi pilsētu un visi postījumi saistīti tikai ar boļševiku teroru. Tā izveidojās otrā – ar padomju militārpersonām vai čekistiem saistītā Vecrīgas ugunsgrēka izcelšanās versija.

Apgalvojums, ka Vecrīgas ugunsgrēks izcēlās “krievu čekistu” organizētās Svētā Pētera baznīcas aizdedzināšanas rezultātā, pēc Otrā pasaules kara tika publicēts respektablās “Latvju enciklopēdijas” pirmajā, Arveda Švābes (1888–1959) rediģētajā izdevumā.¹¹¹ Šī apgalvojuma pamatā esošos informācijas avotus 60. gadu sākumā atklāja kāda vācbaltiešu izcelsmes rīdzinieka publikācija, kas noraidīja kā ebreju, tā vietējo komunistu un arī iespējamo vācu armijas vainu Vecrīgas ugunsgrēka izraisīšanā, taču apstiprināja pašu apzinātās dedzināšanas faktu.¹¹² Minētā versija balstījās uz sešu vārdā neno-sauktu Vecrīgas ugunsdzēsēju liecību, kas pēc kara tika publicēta latviešu emigrācijas presē. Saskaņā ar to ugunsdzēsēji it kā bijuši

klāt, kad čekisti sagatavojuši degvielas mucas Svētā Pētera baznīcas aizdedzināšanai pirms vācu karaspēka ienākšanas, bet pēc tam daļa no viņiem vienkārši atlaista mājās, gandrīz vai tāpēc, lai saglabātu nākotnei dzīvus lieciniekus par šo slepeno akciju.

Padomju historiogrāfijā pieņemtā oficiālā versija par to, ka Vecrīgas ugunsgrēku 1941. gadā izraisīja vācu armijas artilērijas apšaušana, pirmo reizi atklātībā parādījās jau 1945. gada vasarā,¹¹³ un vēlāk tā tika atkārtota bez izmaiņām, vienīgi papildinot ar nelieliem precizējumiem notikumu detaļās.¹¹⁴ Jāatzīmē, ka pēc kara beigām atbildību par kultūras pieminekļu iznīcināšanu Padomju Savienības teritorijā ar vieglu roku “norakstīja” uz vācu militāristu rēķina arī tad, ja faktiski pie tā vainīgi bija padomju bruņotie spēki vai partizānu vienības.¹¹⁵ Līdzīgi tam, kā vācu okupācijas laikā stāstu par Vecrīgas likteni netieši “apstiprināja” pēc tāda paša šablona veidots stāsts par Daugavpils nodedzināšanu, padomju varas gados tika tiražēts stāsts par vācu armijas plānveidīgi izdarīto Jelgavas nopostīšanu 1944. gada vasarā.¹¹⁶

Vecrīgas ugunsgrēka izcelsmes noskaidrošana, izmantojot atmiņu stāstījumus, turpinājās 1975. gadā, kad izdevumā “*Baltische Briefe*” parādījās vācu armijas 21. kājnieku divīzijas artilērijas leitnanta Gerta fon Homeiera (*Gert von Homeyer*) atmiņas par to, kā viņa vadītā haubiču baterija sašāvusi Svētā Pētera baznīcas torni militāru apsvērumu dēļ, jo tornī atradušies padomju armijas novērotāji. Atmiņu publikācijai sekoja polemika, kas noslēdzās ar atziņu, ka precīzo notikumu gaitu rekonstruēt nav iespējams, jo minētās vērmahta divīzijas kara dienasgrāmatā divainas sagādīšanās (?) dēļ nav saglabājušās nekādas atzīmes par kaujām pie Rīgas 1941. gada 29. un 30. jūnijā.¹¹⁷

Visbeidzot, vēl vienu skaidrojumu par Vecrīgas ugunsgrēka izcelšanās apstākļiem iespējams atrast padomju armijas 43. gvardes latviešu strēlnieku divīzijas virsnieka Jāņa Grīvalda (1897–1981) dienasgrāmatā.¹¹⁸ Neilgu laiku pildot divīzijas vēsturnieka pienākumus, viņš 1942. gadā karaspēka nometnē Gorohovecā (Krievijā) uzzinājis par to, ka uguni uz Svētā Pētera baznīcas torni no Pārdaugavas puses pārpratuma dēļ atklājusi kāda atkāpšanās haosā nomaldījusies padomju artilēristu vienība, jo tās karavīri bijuši pārlicināti, ka Vecrīgā jau atrodas vācieši. Atšķirībā no citām dienasgrāmatā minētajām epizodēm J. Grīvalds šajā gadījumā nepiemin informācijas avotu, kas ļauj secināt, ka šīs ziņas viņš droši vien dzirdēja nevis

no aculieciniekiem, bet pārstāstījuma veidā. Tas varētu likt apšaubīt šādas versijas ticamību, taču jāatzīmē, ka neatkarīgi no J. Grīnvalda dienasgrāmatas saturiski ļoti līdzīgu notikumu attēlojumu var atrast jau 1990. gadā publicētajās laikabiedru atmiņās,¹¹⁹ kas gan arī balstās uz trešo personu pieredzes atstāstījumiem.

Rezumējot: vācu okupācijas laikā izplatīto versiju par organizēto Svētā Pētera baznīcas aizdedzināšanu liek apšaubīt tas, ka Pieminekļu valdes speciālisti nevienā 1941.–1944. gadā sagatavotajā atskaitē un nevienā publikācijā nav pieminējuši to kā neapšaubāmu faktu, vēl vairāk – viņi to nepieminēja vispār, tā vietā izmantojot vispārīgas frāzes par kara nodarītajiem postījumiem. Tas šķiet pat pārsteidzoši, jo šāda nostāja faktiski bija pretrunā ar tolaik akceptēto oficiālo viedokli. Pretēja rakstura taktiku izvēlējās RPVM direktors Rauls Šnore (1901–1962), 1941. gada septembra beigās sastādot pārskatu par muzeja darbu, kas bija adresēts ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļai. Pārskatā viņš vairākkārt pieminēja boļševiku lomu Vecrīgas aizdedzināšanā, taču tas varēja būt saistīts ar viņa centieniem pasargāt muzeju no reorganizācijas.¹²⁰ Administratīvie pārkārtojumi saskaņā ar N. fon Holsta plāniem muzeju nozarē sākās jau 1941. gada augustā,¹²¹ un to rezultātā 1942. gadā vācu okupācijas varas iestādes RPVM pārveidoja par t.s. Doma muzeju, kas bija Vēstures muzeja (bij. Valsts vēsturiskā muzeja) filiāle jeb nodaļa.¹²²

Vēl viena liecība par to, ka Pieminekļu valdei bija atšķirīgs viedoklis šajā lietā, ir saistīta ar valdes mēģinājumu noskaidrot patieso notikumu gaitu, 1942. gada sākumā apzinot Vecrīgas ugunsgrēka aculieciniekus.¹²³ Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir saglabājusies kāda Pārdaugavas iedzīvotāja Roberta Jeņča pašrocīgi rakstīta atbilde¹²⁴ Pieminekļu valdei, ar kuru viņš apstiprina arī citu laikabiedru atmiņās¹²⁵ minēto faktu, ka Vecrīgas ugunsgrēka laikā padomju karaspēks neļāva ugunsdzēsējiem tuvoties Svētā Pētera baznīcai un Rātslaukumam. Neatkarīgi no ugunsgrēka izcelšanās iemesla dzēšanas darbu aizturēšana bija galvenais faktors, kas noteica Vecrīgas centrālās daļas bojāeju. Spriežot pēc aculiecinieku liecībām, 29. jūnijā Svētā Pētera baznīcas tornis dega apmēram 45 minūtes: no plkst. 14:30 līdz plkst. 15:15.¹²⁶ Rīgas pilsētas valdes Augstbūvju direkcijas organizētajās ugunsdzēsēju mācībās, kas notika 1939. gada vasarā, tika noskaidrots, ka ugunsdzēsējiem baznīcas torņa dzēšanas darbu uzsākšanai būtu vajadzīgs aptuveni tāds pats laiks,

proti, vismaz 30 minūtes, turklāt atzīstot, ka šādos apstākļos paredzamo tehnisko šķēršļu dēļ vien nav iespējams garantēt celtnes glābšanu.¹²⁷

Atgriežoties pie jautājuma par to, ko Pieminekļu valdei izdevās noskaidrot par ugunsgrēka izcelšanos, jāpiebilst, ka pēc kara trimdā dzīvojošais Pēteris Ārends, cik zināms, neko vairāk par “Pēterbaznīcas lietu” nav publicējis. Savukārt arhitekta Paula Kundziņa (1888–1983) publikācijā 1965. gadā tikai atkārtota “Latvju enciklopēdijā” un “*Baltische Briefe*” izklāstītā versija par padomju militārpersonu un čekistu organizēto baznīcas nodedzināšanu.¹²⁸ Tādēļ var izteikt pieņēmumu, ka Pieminekļu valdei Otrā pasaules kara laikā neizdevās iegūt konkrētāku informāciju par to, kādi bija Vecrīgas postošā ugunsgrēka patiesie cēloņi.

Pieminekļu valdes speciālistu, tāpat kā pārējās Latvijas sabiedrības nostāja attiecībā uz sadarbību ar nacistu okupācijas režīmu nav vērtējama vienpusēji melnbaltās kategorijās, un ne tikai tāpēc, ka Verners Tepfers un Valdemārs Ģinters 1943.–1945. gadā darbojās nacionālajā pretestības kustībā – Latvijas Centrālajā padomē.¹²⁹ Šis jautājums ir jāaplūko plašākā laikmeta notikumu un sociālpsiholoģiskās atmosfēras kontekstā. Piemēram, Žaņa Unāma atmiņās¹³⁰ labi raksturota latviešu inteliģencē tolaik visai izplatītā pārliecība, ka nacionālās kultūras saglabāšana un attīstīšana ir tas rīcības veids, kas dod cerības nacistu organizētā “totālā kara” apstākļos saglabāt izredzes uz labvēlīgāku nācības nākotni. Un, kaut arī daudzos konkrētos aspektos šī pārliecība izrādījās iluzora, tā tomēr līdzās personiskiem motīviem varēja veicināt dažāda apjoma un līmeņa kolaborāciju ar vācu varas iestādēm.

Protams, izvērtējot iespējamās kolaborācijas motīvus un tās faktiskos rezultātus, nav pieļaujami ne attaisnojoši, nedz apsūdoši vispārinājumi, jo katrs konkrētais gadījums ir individuāls. Atkarībā no sadarbības pakāpes viens atbildības mērs būs, piemēram, okupācijas laika lielākā latviešu preses izdevuma redaktoram,¹³¹ cits – Pieminekļu valdes priekšsēdētājam, kurš 1941. gada oktobrī mēģināja glābt no soda kādu Universitātes arhitektūras studentu Vilhelmu Būmani. Drošības policija viņu arestēja par maizes pasniegšanu padomju karagūstekņiem,¹³² kas strādāja Vecrīgas drupu novākšanas darbos, jo šāda rīcība ar vācu militārās pārvaldes 3. septembra rīkojumu bija aizliegta.¹³³ Kā liecina Latvijas Nacionālajā arhīvā saglabājušies krimināllietu materiāli, no 1941. gada 1. augusta līdz

1944. gada 16. augustam par tā dēvēto karagūstekņu atbalstīšanu Latvijas teritorijā tika apsūdzētas vismaz 77 personas, to skaitā 24 cilvēki tieši par pārtikas došanu karagūstekņiem, par ko draudēja cietumsods līdz trim mēnešiem, taču faktiski tiesa šajos gadījumos piesprieda dažāda apjoma naudas sodus.¹³⁴ Par V. Būmaņa turpmāko likteni ir zināms vienīgi tas, ka 1944. gada novembrī viņš strādāja par tehniķi Pieminekļu valdē,¹³⁵ tātad var pieņemt, ka nopietnas represijas viņu nebija skārušas.

RĪGAS VECPILSĒTAS ARHITEKTŪRAS MANTOJUMA IZPĒTES UN SAGLABĀŠANAS PASĀKUMI

Pirmie praktiskie pasākumi Vecrīgai nodarīto postījumu apzināšanā tika uzsākti jau 1941. gada 1. jūlijā, kad pēc RPVM direktora rīkojuma mākslinieki Kurts Fridrihsons (1911–1991) un Alfrēds Lapukins (1915–1961) saņēma uzdevumu reģistrēt, zīmēt un fotografēt arhitektūras un mākslas pieminekļus izdegušajā Vecrīgas daļā. Piesaistot Rīgas pilsētas valdes Arhitektūras nodaļas vadītāju Valteru Dambrānu (1903–1969) un Arhitektūras fakultātes docentu Jāni Rutmani (1894–1978), jau tajā pašā dienā Pēterim Ārendam izdevās noorganizēt speciālistu grupu, kas ķērās pie turpmāko darbu programmas izstrādes un realizācijas. Tika nolemts vispirms pievērsties ievērojamāko arhitektūras pieminekļu – Svētā Pētera baznīcas, Melngalvju nama un rātsnama stāvokļa noskaidrošanai, vienlaikus ar arhitektūras studentu palīdzību iespēju robežās uzsākot apzināšanas un glābšanas darbus visā izpostītajā teritorijā.¹³⁶ Kopš 1941. gada 3. jūlija, lai novērstu sagrauto kvartālu izlaupišanu, RPVM ar pilsētas pašvaldības un prefektūras ziņu organizēja rajona apsardzību.¹³⁷ Taču vēlāk tā tika atcelta, un tāpēc Pieminekļu valdei vairākkārt nācās atgādināt¹³⁸ Valsts vēsturiskā muzeja amatpersonām, kas bija atbildīgas par Svētā Pētera baznīcā uzkrāto arhitektūras un tēlniecības detaļu saglabāšanu, ka būtu nepieciešams nodrošināt to aizsardzību pret laupītājiem un vandaļiem.

Kā liecina Rīgas pilsētas Būvvaldes Arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļā saglabājušies darbu protokoli, pēc sagatavošanās posma beigām sistemātiskus drupu atrakšanas un izpētes darbus uzsāka 1941. gada 7. jūlijā un turpināja līdz 29. oktobrim. Acīmredzot Pētera Ārenda grāmatā¹³⁹ minētais izpētes darbu nobeiguma datums – 29. novembris – jāuzskata par kļūdu,

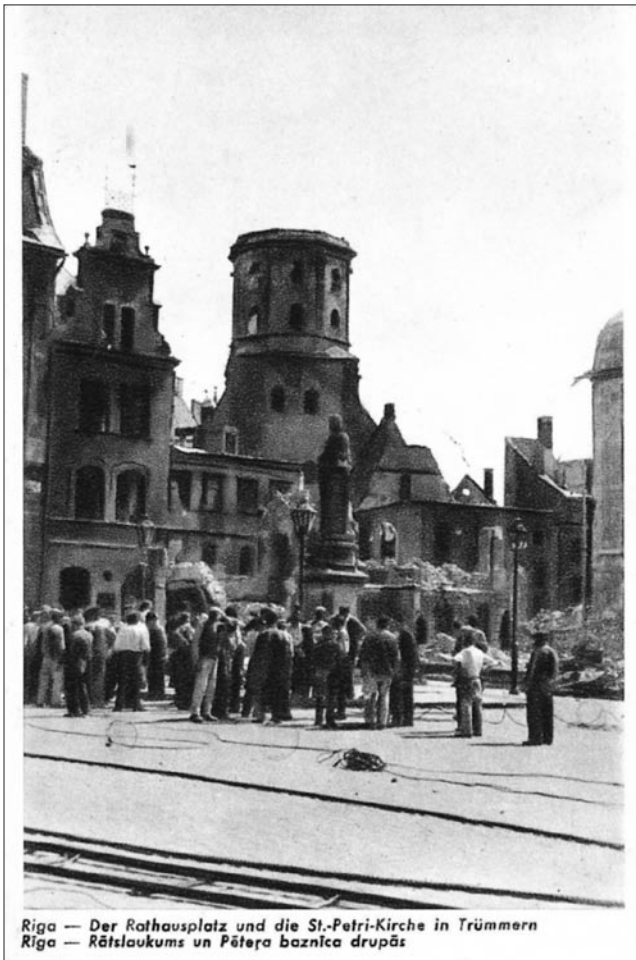
jo protokolos norādīto datumu savukārt apstiprina Hansa Šrēdera 1941. gada 28. oktobra vēstule¹⁴⁰ Rīgas virsbirģermeistaram, kurā ir runa par Rātslaukuma apbūves drupu novākšanas un konservācijas darbu pārtraukšanu, nesniedzot tuvākus paskaidrojumus par šādas rīcības iemesliem. Visticamāk, ka tas tika darīts nelabvēlīgu laikapstākļu dēļ, jo 1942. gada vasarā sistemātiska drupu novākšana turpinājās, tikai tagad to veica Rīgas pašvaldības iestādes.¹⁴¹

Postījumu apjomi Vecrīgā bija ievērojami: saskaņā ar Pieminekļu valdes apkopotajiem datiem šeit kopumā bija bojātas 180 celtnes, no tām 66 tika atzītas par nojaukamām, bet pārējās 114 ēkas nākotnē paredzēja remontēt vai restaurēt. Izpostīto kvartālu izpēte Pieminekļu valdes speciālistu vadībā 1941. gadā norisa trijos galvenajos virzienos.¹⁴² Jāpiebilst, ka tālaika presē sastopamas arī atšķirīgas ziņas par postījumu apmēru – divos Vecrīgas rajonos kopumā “pilnīgi izdegušas” bija 97 ēkas, bet daļēji bojāti 319 nami, kopējos materiālos zaudējumus nosakot 7 miljardu reihsmarku apjomā.¹⁴³

Vecrīgā sagrautās apbūves izpēte norisēja vairākās kārtās. Vispirms sadarbībā ar RPVM, vēlāk – Valsts vēsturiskā muzeja un Arhitektūras fakultātes pārstāvjiem tika veikta arhitektoniski vērtīgo celtnu un to atlieku dokumentēšana, izgatavojot apmēram 900 fotoattēlu un vienu kinofilmu. Zināmā mērā par dokumentēšanas veidu var uzskatīt arī pastkaršu sēriju izdošanu par sagrauto Vecrīgu, kas tika uzsākta 1941. gada nogalē ar mērķi vākt līdzekļus organizācijas “Tautas palīdzība” darbam.¹⁴⁴ Tiesa, okupācijas apstākļos arī šādiem vizuālajiem materiāliem tika piešķirts nacistu propagandai nepieciešamais konteksts, papildinot attēlus ar attiecīga satura parakstiem, piemēram, “Boļševiku aizdedzinātā Pētera baznīca”.¹⁴⁵ Bez tam Pieminekļu valdes organizētajos apzināšanas darbos ietilpa arī postījumu kartografēšana, Vecrīgas shematiskajā plānā fiksējot pilnīgi un daļēji sagrauto kvartālu izvietojumu.¹⁴⁶

1941. gada rudenī un arī nākamajos divos gados Rīgas pilsētas Būvvalde organizēja sagrauto ēku drupu atrakšanu, kuras gaitā Pieminekļu valdes speciālisti un arhitektūras studenti apzināja un savāca nozīmīgās būvdetaļas (portālus, ēku durvis, fasāžu arhitektoniskās apdares fragmentus) un interjera priekšmetus.¹⁴⁷ Drupu atrakšanas un novākšanas darbus veica padomju karagūstekņi¹⁴⁸ un no Rīgas geto atvestie ebreji, uz kuru izmantošanu spaīdu darbos kara postījumu likvidēšanai pilsētas virsbirģermeistaram H. Vitro-

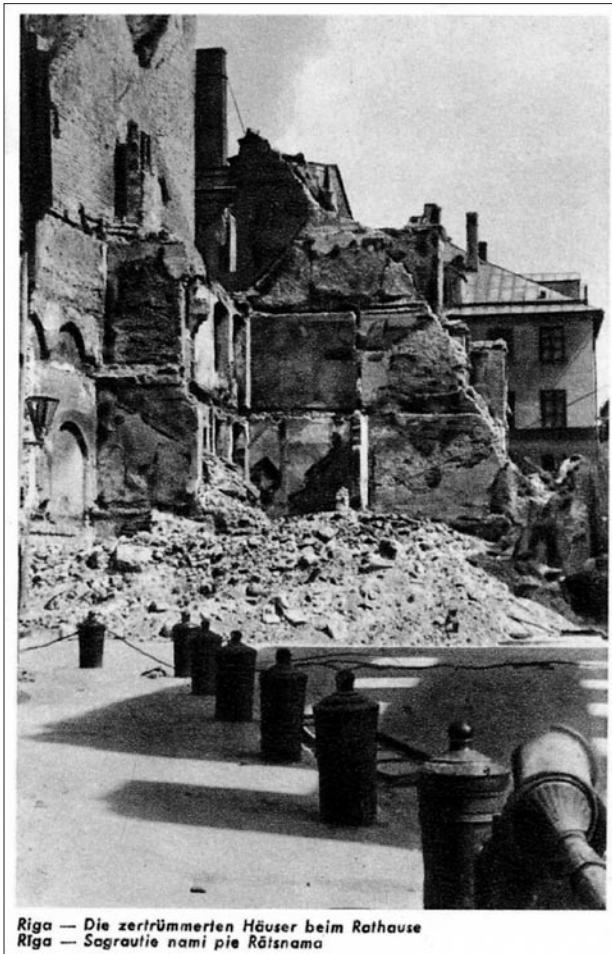
kam savā vēstulē bija norādījis A. Rozenbergs.¹⁴⁹ Ebreju darbaspēka izmantošana drupu novākšanā 1941. gada rudenī atzīmēta RPB AP KPAN esošajos darbu protokolos, attiecībā uz 1942. gada sākumu tā minēta arī laikabiedru atmiņās.¹⁵⁰ Jāatzīmē, ka nacistu propagandisti to aktīvi izmantoja antisemītisku sižetu veidošanai, par ko liecina tā-laika preses publikācijas¹⁵¹ un pat 1941. gada vasaras kinohronika.¹⁵²

7. att. Rātslaukuma drupas pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte.
Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve.
Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. 4511

Propaganda darbojās arī pretējā virzienā, jo vienlaikus tika veidota kinofilma par Svētā Pētera baznīcas atjaunošanu.¹⁵³

Vecrīgas izpētes darbu laikā savāktās būvdetaļas no sagrautajām ēkām 1942. gada martā tika nodotas glabāšanā Valsts vēsturiskajam muzejam kopā ar to sarakstu, kurā bija fiksētas 995 inventāra vienības resp. 2985 atsevišķi priekšmeti.¹⁵⁴ Tos uzglabāja vispirms Svētā Pētera baznīcas sānu jomā,¹⁵⁵ bet vēlāk pārvietoja uz Doma

8. att. Lielgabali pie sagrautā rātsnama pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Foto: Georgs Kundts. Izdevusi Latvijas Vērtspapīru spiestuve. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4507

9. att. Rātsnams pēc 1941. gada 29. jūnija. Pastkarte. Fotogrāfs nezināms. Izdevusi organizācija “Tautas palīdzība”. Avots: Daugavas muzeja krājums, inventāra Nr. DoM 4515

baznīcas krusteju.¹⁵⁶ Drupu novākšanas darbiem bija arī ekonomiska nozīme, kas saistījās ar celtniecības materiālu iegūšanas iespējām. 1941. gada oktobrī prese par to rakstīja šādi: “Rīgas pilsēta savāktos būvmateriālus privātām personām pārdod aprobežotos daudzumos. Dažādu jaunbūvju un piebūvju celšanai būvmateriālus nepārdod, bet izlietos pilsētas ēku remontiem, tāpat nacionalizēto ēku labošanai.”¹⁵⁷

Ar Rīgas pilsētas Būvvaldes atbalstu tika veikta arī daļēji sagrauto ēku mūru nostiprināšana un pagaidu aizsargkonstrukciju izveidošana; šo pasākumu ietvaros nostiprināja Melngalvju nama sienas, kā arī uzlika pagaidu jumtu Melngalvju namam un Svētā Pētera baznīcas sānu jomiem.¹⁵⁸ Jau 1941. gada jūlija vidū Latvijas Universitātes speciālisti toreizējā Rīgas galvenā arhitekta Osvalda Tilmaņa (1900–1980) vadībā izvērtēja Rātslaukuma apbūves atjaunošanas iespējas, konstatējot, ka Pētera baznīcu, Melngalvju namu un rātsnamu būs iespējams atjaunot.¹⁵⁹ Tomēr konkrēti pasākumi, izņemot provizorisku minēto celtnu konservāciju un daļēju nostiprināšanu, netika īstenoti. Sākotnēji bija paredzēts restaurēt arī

karadarbībā salīdzinoši maz cietušo Dannenšterna namu, kur pat plānoja ierīkot “Rīdzinieku dzīves muzeju”,¹⁶⁰ taču 1942. gada janvārī Pieminekļu valde saņēma H. Vitroka atbildi, ka šis jautājums var tikt izlemts tikai tad, kad būs pieņemts lēmums par nekustamā īpašuma reprivatizāciju Ostlandē.¹⁶¹ Tomēr īpašumu reprivatizācija vācu okupācijas laikā, kā zināms, pamatā nacistu politisko apsvērumu dēļ līdz galam tā arī netika realizēta.¹⁶²

Tomēr citos gadījumos Pieminekļu valdei izdevās iegūt pilsētas administrācijas atbalstu atsevišķu konservācijas pasākumu īstenošanai, lai gan tas prasīja diezgan ilgu laiku. Jau 1942. gada aprīlī Pieminekļu valde informēja Rīgas pilsētas pārvaldi par Svētā Pētera baznīcas portālu slikto tehnisko stāvokli, lūdzot ierīkot portāliem koka pārsegumu, lai pasargātu tos no mehāniskiem un laikapstākļu radītiem bojājumiem, kas varētu beigties ar “portālu drīzu un pilnīgu sabrukumu”.¹⁶³ Portālu akmens kalumus nosedza ar dēļu aizsargsienu (tā tika iznīcināta 1944. gada oktobrī kopā ar baznīcas sānu jomu pagaidu jumtu¹⁶⁴), tomēr situācija nebija īpaši mainījusies – 1943. gada februārī Pieminekļu valde konstatēja, ka laikapstākļu ietekmē turpinās baznīcas rietumu fasādes portāla skulpturālo veidojumu bojāšanās.¹⁶⁵ Un tikai pēc tam, kad Pieminekļu valde bija atkārtoti vērsusies Rīgas pilsētas valdē ar lūgumu nodrošināt baznīcas portālu saglabāšanu, 1943. gada 6. maijā sekoja H. Vitroka rīkojums nekavējoties uzsākt attiecīgos darbus, to izdevumus apmēram 1600 reihsmarku apmērā sedzot no pilsētas budžeta līdzekļiem.¹⁶⁶

Plašāka mēroga aktivitātes attiecībā uz Rīgas arhitektūras mantojuma aizsardzību bija vērojamas 1942. gadā. Gatavojoties atzīmēt Rīgas ieņemšanas pirmo gadadienu, ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļā radās ideja par tematiskās izstādes “Rīgas izpostītie kultūras pieminekļi” sagatavošanu. Kultūras nodaļas vadītāja K. fon Stricka izstrādātās izstādes koncepcijas vadlīnijas¹⁶⁷ 30. maijā tika nosūtītas V. Ģinteram, paredzot izstādi ierīkot bijušā RPVM telpās, kur tā bija pieejama apskatei no 1942. gada 1. jūlija līdz 1943. gada 22. martam.¹⁶⁸ Presē par šo izstādi ir sastopamas tikai īsas atzīmes,¹⁶⁹ tāpēc var pieņemt, ka tās ideoloģiskā nozīme nacistu propagandas kontekstā bija mazāk izteikta salīdzinājumā ar t.s. pretboļševisma izstādi (ar izteiktu antisemītisku akcentu) “Sarkano valdīšanas gads Latvijā”, kas tika atspoguļota daudz plašāk.¹⁷⁰ Arī K. fon Stricka vadlīnijas bija uzrakstītas lietišķā tonī, atzīmējot nepieciešamību

parādīt nozīmīgāko Vecrīgas arhitektūras pieminekļu vēsturi, un vismaz formāli tajās nebija uzsvērti nacisma ideoloģijas elementi.

Vienlaikus ar Rīgas kultūras pieminekļiem veltītās izstādes sagatavošanas darbiem jautājumam par Vecrīgas atjaunošanu pievērsās H. Vitroka paspārnē 1942. gada sākumā izveidotā speciālistu komisija. Tās sastāvā ietilpa tikai Rīgas pilsētas administrācijas ierēdņi, ieskaitot vācu arhitektu pilsētas būvpadomnieku Zigurdu Bekeru (*Sigurd Becker*), kurš amata pienākumu ietvaros bija saistīts ar pieminekļu aizsardzības lietām. Neviens pārstāvis no Pieminekļu valdes šajā komisijā netika iekļauts, tāpat kā tās darbā nepiedalījās neviens latviešu arhitekts.¹⁷¹ Starp citu, jautājums par nacistiskās Vācijas arhitektūras teorijas recepciju Latvijā Otrā pasaules kara laikā ir atsevišķa pētījuma vērts. Līdz šim to īsumā ir ieskicējis arhitektūras vēsturnieks Jānis Lejnietis (dz. 1951),¹⁷² un tālāka publikācija¹⁷³ liecina, ka šīs tēmas izpētes materiāls varētu būt visai interesants.

Par minētās komisijas darba rezultātiem 1942. gada jūlijā informēja reihskomisāra oficiālais izdevums "*Ostland*". Komisija bija izstrādājusi vairākus konceptuālus priekšlikumus Vecrīgas centra atjaunošanai pārskatāmā, taču tuvāk nekonkretizētā nākotnē. Tie paredzēja pilnībā atjaunot vismaz divus galvenos arhitektūras pieminekļus (Svētā Pētera baznīcu un rātsnamu), atzīstot, ka Melngalvju nama atjaunošana lielo bojājumu dēļ būs problemātiska, taču principā iespējama. Tāpat tika plānota Kungu ielas apbūves atjaunošana. Atsevišķa priekšlikumu grupa bija saistīta ar reihskomisāra rezidences – Rīgas pils – rekonstrukciju, paredzot nojaukt dažas vēsturiski mazvērtīgākās piebūves, lai labāk izceltu pils kompleksa monumentālo raksturu.¹⁷⁴ Iespējams, ka viens no H. Vitroka izveidotās komisijas priekšlikumiem tālākās izstrādes līmenī ir saistīts ar J. Lejnietes publicēto skici Vecrīgas atjaunošanai, kas datēta ar 1942. gada 14. jūliju¹⁷⁵ un liecina par visai radikāliem Rātslaukuma apkārtnes apbūves pārveidošanas plāniem.

Historiogrāfijā jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem¹⁷⁶ ir nostiprinājies viedoklis par politiskās ideoloģijas un propagandas būtisko lomu nacistiskās Vācijas arhitektūrā, tāpat kā visā "Trešā reiha" mākslas dzīvē kopumā. Jāatzīmē, ka ideoloģiski motivēta bija arī nacionālsociālistu attieksme pret Vācijas arhitektūras mantojumu, dodot priekšroku romāniskas un gotikas formām, kā arī pseidotautiskai pildrežģa konstrukcijā veidotai apbūvei.¹⁷⁷ Otrā pasaules

kara laikā nodarītos postījumus Vācijas pilsētu vēsturiskajos centros nacisti principā neuzskatīja par lielu kultūrvēsturisku zaudējumu, bet gan par iespēju īstenot plaša mēroga pilsētu rekonstrukciju pēc kara atbilstoši savai izpratnei par transporta organizācijas, militārajām un politiskās reprezentācijas prasībām. Tāpēc lielāko daļu no bombardēšanas laikā izdegušajiem pilsētu kvartāliem nojauca it kā drošības apsvērumu dēļ. Tikai no mākslas vēstures viedokļa vērtīgāko ēku fasādes rūpīgi demontēja un saglabāja, lai jau pēc kara beigām tās izmantotu kā vēsturiski dekoratīvus elementus, būvējot jaunas ēkas citās pilsētas vietās (Lībekā, Ņelnē u.c.).¹⁷⁸ Rīgā tik plaši sagrauto namu nojaukšanas darbi netika organizēti, jo trūka tam nepieciešamā darbaspēka un materiālo resursu.

Turklāt gan pilsēt būvniecības plānu, gan arī plašāku arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumu realizāciju apturēja jau 1942. gada 25. martā vācu civilās administrācijas izdots "Rīkojums par būvju atļauju došanas pārkārtošanu"¹⁷⁹ jeb t.s. būvniecības aizliegums (*Bauverbot*). Tas ierobežoja visa veida celtniecības darbus, kas nebija saistīti ar militāro sfēru. Turpmāk Latvijas teritorijā atļauti bija tikai tie ēku uzturēšanas un atjaunošanas darbi, kuru izmaksu kopsumma nepārsniedza limitu 5000 reihsmarku apjomā. Līdz ar to H. Vitroka ieceres palika nerealizētas, taču par sava veida morālo kompensāciju varēja uzskatīt H. Šrēdera sastādītās grāmatas "*Rīga im Wandel der Zeiten*"¹⁸⁰ izdošanu 1942. gada septembrī. Tas bija apjomīgs un reprezentatīvs reprodukciju albums ar ievadu Rīgas vēsturē, kas bija uzrakstīts īstā "kultūrtrēģerisma" garā, akcentējot pilsētas un tās arhitektūras mantojuma vācisko izcelsmi un būtību. Grāmatai tika izmantotas jau 30. gados sagatavotās tipogrāfijas klišējas, faktiski nokopējot F. Baloža un R. Šnores sastādītā albuma¹⁸¹ ilustratīvo daļu, ko papildināja divi 1941. gada vasarā gleznoti Svētā Pētera baznīcas un rātsnama drupu skati.¹⁸²

Ārpus pasākumiem, kas attiecās uz sagrautajiem Vecrīgas kvartāliem, Pieminekļu valde gan pirms, gan pēc būvniecības aizlieguma izsludināšanas turpināja jau pirms kara pieņemto praksi, izskatot un akceptējot vēsturisko ēku īpašnieku iesniegumus par plānotajiem pārbūves vai nojaukšanas darbiem.¹⁸³ Rīgas pilsētas būvinspekcijai 1942. gada aprīlī tika nosūtīts īpašs paskaidrojums¹⁸⁴ par to, ka visu "saudzējamo Vec-Rīgas būvpieminekļu sarakstā" iekļauto namu pārbūvju, remonta un restaurācijas darbu projekti obligāti ir jāsaskaņo ar Pieminekļu valdi. Turklāt paskaidrojuma rakstā bija minēts, ka

Pieminekļu valdes “atsauksme” ir nepieciešama arī visu sarakstā neietvertu vecpilsētas namu fasāžu pārveidošanas gadījumos. Trešais pieminekļu aizsardzības darba nosacījums bija saistīts ar valdes tiesībām saņemt informāciju par plānotajiem liela apjoma zemes darbiem, kas varētu skart Vecrīgas kultūrslāni, lai savlaicīgi varētu organizēt arheoloģisko uzraudzību un eventuāli nepieciešamos izpētes darbus.

Piemēram, 1941. gada nogalē tika sasaukta īpaša Pieminekļu valdes sēde, kas nolēma noraidīt Rīgas pašvaldības plānus par dzīvojamo ēku Mazajā Pils ielā 17 un 19 (vēlāk pazīstamā “Trīs brāļu” kompleksa sastāvdaļu) nojaukšanu sakarā ar šo celtni slikto tehnisko stāvokli. Noraidījuma pamatojums: šīs ēkas ir raksturīgi 17.–18. gadsimta pilsētas apbūves pieminekļi, turklāt to nojaukšana sabojātu Mazās Pils ielas ainavu.¹⁸⁵ Bez tam Pieminekļu valdes uzraudzībā šajā laikā notika arī atsevišķu ēku fasāžu rekonstrukcijas darbi. Par to liecina materiāli par t.s. Mencendorfa nama pret Grēcinieku ielu vērstās fasādes daļas zelmiņa barokalizācijas priekšlikumu, kas tika saskaņots 1941. gada oktobrī.¹⁸⁶ Saskaņojumam pievienotā nama fasādes pārbūves skice ļauj to hipotētiski saistīt ar pazīstamā Rīgas arhitekta Aleksandra Trofimova (1891–1979) vārdu, kurš jau 20.–30. gados veica līdzīga stila pārbūves vairākiem Vecrīgas namiem.¹⁸⁷

Pie jautājuma par bīstamo namu drupu novākšanu Vecrīgā pilsētas amatpersonas tomēr atgriezās 1943. gada sākumā. Klimatisko apstākļu ietekmē daudzas pussagrautās būvkonstrukcijas, kas 1941. gada rudenī vēl bija relatīvi stabilas, tagad kļuva par apdraudējumu iedzīvotājiem, tāpēc tika nolemts izmantot vācu armijas sapieru vienības bīstamāko objektu spridzināšanai. Šādā veidā tika nojaukta arī 19. gadsimta beigās celtā, monumentālā brāļu Zēbergu rēderejas ēka,¹⁸⁸ kas atradās Bīskapa gātē 1 un nodega naktī no 1941. gada 30. jūnija uz 1. jūliju, kad tajā bija izvietots Sarkanās armijas štābs.¹⁸⁹ Pēc ēkas nojaukšanas Pieminekļu valde saņēma atļauju¹⁹⁰ izmantot šeit atrodamos derīgos ķieģeļus savām vajadzībām.

Par Pieminekļu valdes aktivitātēm šajā laikā liecina arī tās priekšsēdētāja V. Tepfera 1943. gada 8. jūnijā sastādītā iesnieguma vēstule Rīgas pilsētas būvpadomniekam Z. Bekeram par sešu Rātslaukuma rajonā daļēji sagrauto vēsturisko namu papildu nostiprināšanu.¹⁹¹ Vēstulē tika norādīts uz šo ēku izcilo māksliniecisko un vēsturisko

vērtību, uzsverot, ka tādēļ nav pieļaujama to nojaukšana, bet ir jādara viss iespējamais, lai sekmētu minēto ēku atjaunošanu pēc kara beigām. Nav zināms, vai tam sekoja arī praktiski pasākumi šo ēku stāvokļa uzlabošanai, jo pēc kara beigām visas vēsturiskās apbūves atliekas šeit tika nojauktas.

1942. un 1943. gadā arī Latvijas teritorijā aktuāls kļuva jautājums par aizsardzības pasākumiem pret iespējamiem aviācijas uzbrukumiem. Presē pirmo reizi par to tika rakstīts sakarā ar britu Karalisko gaisa spēku (*Royal Air Force*) uzlidojumu Lībekai 1942. gada pavasarī.¹⁹² Septembra sākumā V. Tepfers nosūtīja vēstuli Rīgas pilsētas pašvaldībai, norādot uz nepieciešamību pasargāt Rīgas kultūras pieminekļus iespējamā gaisa uzbrukuma gadījumā. Vēstules pielikumā bija minēti deviņi pirmām kārtām aizsargājамie Vecrīgas objekti – vēsturiskās celtnes un tēlniecības darbi.¹⁹³ Arī vēlāk latviešu valodā izdotajos laikrakstos ir atrodami daudzi vācu ziņu aģentūru materiālu pārpublicējumi par sabiedroto aviācijas uzlidojumu nodarītajiem postījumiem Vācijā un Itālijā, akcentējot nevis cilvēku zaudējumus, bet gan kultūrvēsturisko vērtību iznīcināšanu.¹⁹⁴

1943. gada aprīļa nogalē Okupēto Austrumu apgabalu ministrija publicēja noteikumus par pretgaisa aizsardzību Ostlandē.¹⁹⁵ Tie attiecās uz civiliedzīvotāju drošību un dzīvojamo ēku dzēšanu ugunsgrēka gadījumā, taču ne uz pieminekļu aizsardzības jautājumiem. Kaut gan Rīgas vēsturisko centru atšķirībā no Tallinas vecpilsētas, kas 1944. gada 9. martā piedzīvoja padomju aviācijas uzbrukumu,¹⁹⁶ Otrā pasaules beigu posmā neskāra lieli plānveidīgi uzlidojumi, vēl pēc kara cirkulēja nostāsti¹⁹⁷ par to, ka 1944. gada 4. vai 5. jūnijā it kā esot bijis paredzēts amerikāņu “lidojošo cietokšņu” uzlidojums Rīgai, taču pēdējā brīdī pēc padomju virspavēlniecības norādījuma tas esot ticis novirzīts citur.

Rīgas pilsētas pārvaldes protokolos ir atrodamas visai detalizētas ziņas par regulāru civiliedzīvotāju aizsardzībai gaisa uzbrukuma gadījumā domāto pasākumu plānošanu un organizēšanu kopš 1943. gada maija, bet 1944. gada martā un aprīlī “pēc latviešu brīvprātīgo lūguma” tika izskatīts ierosinājums nodrošināt Brīvības pieminekļa aizsardzību pret aviācijas bumbu postījumiem. Kaut gan visi pilsētas pārvaldei pieejamie resursi bija iesaistīti civilās aizsardzības pasākumu īstenošanā, H. Vitroks tomēr apstiprināja Brīvības pieminekļa aizsargbūvju projektu un tāmi ap 6000 reihsmarku apjomā uz pilsētas budžeta rēķina.¹⁹⁸ Taču 1944. gada jūlija sākumā

izrādījās, ka šim nolūkam domātie ķieģeļi jau tiek izmantoti citām vajadzībām.¹⁹⁹ Kopumā Pieminekļu valdei nācās samierināties ar atziņu, ka “ir daudz vēstures pieminekļu pilsētās, kas liktenīgā brīdī ne ar kādiem līdzekļiem nav paglābjami no kara postījumiem”,²⁰⁰ un cerēt, ka Rīgu nepiemeklēs daudzu Eiropas pilsētu un arī tobrīd, 1943. gadā, vēl neparedzamais Jelgavas arhitektūras un mākslas pieminekļu liktenis.

Pieminekļu valdei 1943. gada otrajā pusē zināmas problēmas sagādāja kārtējā frontes apgādei paredzēto izejvielu – krāsaino un melno metālu – vākšanas akcija.²⁰¹ Tās gaitā Pieminekļu valde 17. septembrī saņēma virsbirģermeistara H. Vitroka vēstuli ar ierosinājumu par apmēram 60 Rātslaukumā esošo veco lielgabalu nodošanu metāllūžņos vērmahta vajadzībām, paredzot iespēju 10 lielgabalus saglabāt kā “vēsturiskus objektus”, jo visi Rātslaukumā esošie lielgabali izskatoties vienādi. Atbildes vēstulē 1943. gada 22. septembrī V. Tepfers paskaidroja, ka visi Rīgas vecpilsētā atrodamie lielgabali ir pakļauti pieminekļu aizsardzības noteikumiem un tādēļ “nekādā ziņā nevaru piekrist minēto lielgabalu nodošanai metāllūžņos, jo Rīgā ir palicis ļoti maz vēsturiskās pagātnes liecību, turklāt vēl arī ugunsgrēkā 1941. g. vasarā ļoti daudzi vēstures pieminekļi ir gājuši zudumā”. V. Tepfers arī norādīja, ka karadarbības skartajos Rīgas rajonos vēl ir pietiekami daudz tādu metāla izstrādājumu, kam nav nekādas vēsturiskas vērtības un kas būtu nododami lūžņos pirmām kārtām.²⁰² Pieminekļu valdei jau bija zināma pieredze šādās situācijās, jo līdzīgā veidā bija izdevies (it kā?) novērst Latvijas baznīcu un kapsētu zvanu nodošanu vācu kara rūpniecības vajadzībām, ierakstot apzinātos objektus aizsargājamo pieminekļu sarakstos.²⁰³ Šķiet, ka vismaz daļa no Rātslaukuma lielgabaliem tomēr piedzīvoja minēto metālu vākšanas akciju, jo arhitekta Artura Krūmiņa (1879–1969) pēc Otrā pasaules kara beigām publicētajā Rīgas arhitektūras pieminekļu ceļvedī²⁰⁴ ir atrodamas ziņas par 49 lielgabaliem, kas redzami pie nopostītā Rīgas rātsnama.

1944. gada vasarā Vēstures muzejs kopā ar Pieminekļu valdes speciālistiem plānoja turpināt jau iepriekšējā gadā iesāktos arheoloģiskos pētījumus Svētā Pētera baznīcā un tās apkārtnē,²⁰⁵ taču sakarā ar kara apstākļiem un frontes tuvošanos tos praktiski īstenot vairs nebija iespējams. Vispārējā atmosfēra Latvijā bija nervoza, nākotnes izredzes kļuva aizvien neskaidrākas.²⁰⁶ Vēstures muzejs jau kopš aprīļa gatavojās krājuma priekšmetu evakuācijai, tādēļ trūka cilvēku,

kas varētu piedalīties iepriekš plānotajos izpētes darbos, un to uz-sākšana tika atlikta līdz jūlija beigām.²⁰⁷ 1944. gada 8. jūnijā Rīgas pašvaldības ierēdņiem tika uzdots “noskaidrot un uzskaitīt visus tos priekšmetus, aktis, materiālus, mašīnas utt., kas Rīgas pilsētai ir vissvarīgākie un gaisa uzbrukuma laikā katrā ziņā jāpaglābj”.²⁰⁸

Turpmākās norises noteica notikumu attīstība militārajā sfērā. 1944. gada 16. jūlijā padomju armija ienāca Latvijas teritorijā, bet desmit dienas vēlāk – 27. jūlijā – H. Vitroks akceptēja ģenerālko-misāra O. H. Drehslera “ierosinājumu” nosūtīt uz Vāciju vērtīgākos Rīgas muzeju mākslas priekšmetus, kā tika paskaidrots, lai pasargātu tos no bojāejas gaisa uzbrukumos.²⁰⁹ Oktobra sākumā, īsi pirms Rīgas ieņemšanas, Latvijas muzejos un arhīvos savāktās kultūras vērtības tika transportētas vispirms uz Kēnigsbergu Austrumprūsijā un tālāk uz Bohēmijas (Čehijas) teritoriju,²¹⁰ bet Rīgas arhitektū-ras mantojumu gaidīja jauni pārbaudījumi. Otrais pasaules karš tuvojās beigām, bet Latvijas vēsturē sākās jauns posms, kas atnesa daudzas traģiskas un tālejošas pārmaiņas latviešu tautas un visas sabiedrības dzīvē.

SECINĀJUMI

Pieminekļu valdes darbība Otrā pasaules kara gados pieder pie tām Latvijas jaunāko laiku vēstures tēmām, kas pagaidām nav pa-dziļināti pētītas. Kultūras mantojuma aizsardzības institūciju darbs ietver divus savstarpēji saistītus aspektus: tas ir attiecīgās nozares teorētisko principu un praktiski metodoloģisko paņēmieni kom-plekss, no vienas puses, un institūcijas darba vēsturiskais konteksts, no otras puses. Abu minēto aspektu mijiedarbība uzskatāmi re-dzama, iepazīstoties ar Rīgas vecpilsētas arhitektūras mantojuma aizsardzības pasākumu vēsturi no 1941. līdz 1944. gadam.

Pēc Vecrīgas ugunsgrēka 1941. gada 29.–30. jūnijā Pieminekļu valdei bija vienlaikus jāatrisina vairākas problēmas. Nekad pirms tam Latvijas modernajā (19.–20. gs.) vēsturē nebija piedzīvota tāda mēroga kompleksa katastrofa. Pieminekļu valdes uzdevums bija postījumu apjoma apzināšana, vēsturisko celtnu stāvokļa novēr-tēšana un nepieciešamo glābšanas pasākumu īstenošana (bojāto būvkonstrukciju nostiprināšana, konservācija, pagaidu pārsegumu izveide utt.). Postījumu mēroga un vēsturiskās apbūves atlieku stāvokļa noskaidrošana tika atrisināta samērā veiksmīgi, īsā laikā un

ar ierobežotiem līdzekļiem pabeidzot apjomīgu pieminekļu dokumentēšanas darbu; to lielā mērā noteica apstākļi, ka Pieminekļu valdei tieši objektu apzināšanas un dokumentēšanas jomā jau bija gandrīz divdesmit gadus ilga pieredze.

Tomēr iepriekš minētais resursu trūkums un arī vācu okupācijas laika politiskā situācija bija galvenie faktori, kas neļāva nepieciešamajā līmenī attīstīt sagrauto Vecrīgas kvartālu izpēti un pat ne ievērojamāko arhitektūras pieminekļu konservācijas darbus. Netika izstrādāta vienota karadarbībā cietušās vēsturiskās pilsētvides saņēmības programma, praksē paliekot pie atsevišķiem pasākumiem, kas tika veikti, galvenokārt reaģējot uz aktuālajām norisēm. Nerautoties uz minētajiem apstākļiem, Pieminekļu valdes speciālistiem, kas gribot negribot bija kļuvuši par okupācijas laika sociālpolitiskās situācijas ķīlniekiem, izdevās saglabāt ētiskos un profesionālās darbības pamatprincipus.

Vecrīgas pazīstamāko arhitektūras pieminekļu iznīcināšana 1941. gada vasarā, kā liecina okupācija laika preses izdevumu publikāciju saturs, uzreiz kļuva par nacistu propagandas repertuāra sastāvdaļu, saglabājot ideoloģiski svarīgas un politizētas tēmas statusu arī padomju varas laikā pēc kara beigām un zināmā mērā pat vēl pēc tās sabrukuma 20. gadsimta nogalē. Šim faktoram ir bijusi būtiska nozīme attiecībā uz līdzšinējiem mēģinājumiem noskaidrot notikumu attīstības gaitu un tās cēloņus.

Izvērtējot vēstures literatūrā un laikabiedru atmiņās atrodamo informāciju, kas attiecas uz Vecrīgas arhitektūras mantojuma saglabāšanu 1941.–1944. gadā, ir jāņem vērā šī notikuma atbalsojums sabiedrībā kopumā. Rīgas vecpilsētas vēsturiskā kodola apbūves izpostīšana laikabiedru uztverē ieguva traģiski simbolisku nozīmi. Arhitekts Edgars Slaviets (1905–1986), kurš pēc Otrā pasaules kara piedalījās Svētā Pētera baznīcas atjaunošanas darbos, 1969. gadā savās atmiņu piezīmēs rakstīja: “Sapnis par Vecrīgu ir izsapņots. [...] Vecpilsētai vairs nebūt. Visas pūles to atjaunot ir neveiksmīgas. Svētīti ir tie, kas to vēl paši redzējuši puslīdz senā godībā. Mana paaudze – pēdējie.”²¹¹ Tomēr šāda attieksme, svārstoties starp atmiņām par bijušo un šaubām par zudušo vērtību atjaunošanas iespēju, arī Otrā pasaules kara gados lika pastāvīgi aktualizēt Vecrīgas atjaunošanas nepieciešamību pat apstākļos, kad šim nolūkam nebija ne materiālo resursu, nedz arī konsekventa valdošā politiskā režīma pārstāvju atbalsta.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksta autors izsaka sirsnīgu pateicību Rīgas pilsētas Arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības nodaļas inspektoram **Gunāram Armanam** par viņa sniegto profesionālo palīdzību, draudzīgo atbalstu un ļoti vērtīgajiem norādījumiem šī raksta tapšanas gaitā. Paldies arī manai kolēģei vēsturniecei **Rasai Pārpucei** par līdzdalību tēmas izstrādē.
- ² Jānis Asaris (1998). Pieminekļu valde un tās darbības pirmsākumi. No: Zigurds Konstants (sast.). *Doma*. 4. laid., Rīga: LMA, 41.–45. lpp.
- ³ Arnis Āboltiņš (1997). Vēstures pieminekļu aizsardzība Latvijā (1918–1945). *Latvijas Arhīvi*, 1, 26.–32. lpp.
- ⁴ Mārtiņš Mintauris (2003). Pieminekļu valde, 1923–1940. *Latvijas Arhitektūra*, 6, 80.–83. lpp.
- ⁵ Rihards Pētersons (2001). Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā (1919–1923). No: Rūta Kaminska (sast.). *Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas*. Rīga: Neputns, 23.–33. lpp.
- ⁶ Rihards Pētersons (2006). Politiskie konteksti Pieminekļu valdes darbībā (1923–1940). No: Daina Lāce (sast.). *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 93.–104. lpp.
- ⁷ Sk. 3. atsauci.
- ⁸ Pēteris Stepiņš (1991). Pārvēlās kara viesulis no Rietumiem. No: Oskars Gerts (sast.). *Dabas un vēstures kalendārs 1992. gadam*. Rīga: Zinātne, 178.–181. lpp.; Pēteris Stepiņš (1997). Atmiņas par arheologiem Franci Balodi, Eduardu Šturmu, Raulu un Elvīru Šnorēm. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 135.–146. lpp.
- ⁹ David Lowenthal (2009). *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. New York: Cambridge University Press, pp. 105–171.
- ¹⁰ Sk.: Mathias Berek (2008). Gutes oder schlechtes Erinnern? Die Notwendigkeit des Politischen in der Erinnerungskultur. In: Hans Henning Hahn, Heidi Hein-Kircher und Anna Kochanowska-Nieborak (Hg.). *Erinnerungskultur und Versöhnungskitsch*. Marburg: Verlag Herder-Institut, S. 71–85.
- ¹¹ Wilfried Lipp (1999). Denkmalpflege und Geschichte. In: Ulrich Borsdorf, Heinrich Theodor Grütter (Hg.). *Orte der Erinnerung. Denkmal, Gedenkstätte, Museum*. Frankfurt/New York: Campus Verlag, S. 131–167, hier S. 132–133.
- ¹² Materiāli nav inventarizēti. Ar zīmuli uz papīra rakstītie protokolu oriģināli glabājas atsevišķā mapē bez lappušu numerācijas; turpmāk atsaucēs – *RPB AP KPAN* Protokols, norādot tā datumu. Šajos materiālos ietilpst arī rokrakstā sastādīts Vecrīgas drupās atrasto arhitektūras un mākslas priekšmetu saraksts (analogi mašīnraksta eksemplārs: *LVVA*, P-522–1–2, 22.–30. lpp.), kā arī 1946. gadā izdarītā norakstā fragmentāri saglabājušies priekšlikumi Sv. Pētera baznīcas torņa atjaunošanai, datēti ar 1943. gada 15. maiju, un trīs atsevišķi pārskati par izpētes darbiem Melngalvju namā, Sv. Pētera baznīcā un vecpilsētā no 1941. gada

1. jūlija līdz 5. augustam; turpmāk atsaucēs – Pārskats, norādot objektu, uz kuru tas attiecas.
- ¹³ Pēteris Ārends (1943). *Melngalvju nams Rīgā*. Rīga: V. Tepfera izdevums, 43.–49. lpp.
- ¹⁴ Pēteris Ārends (1944). *Sv. Pētera baznīca Rīgā*. Rīga: V. Tepfera izdevums, 70.–73. lpp.
- ¹⁵ Aleksandrs Drīzulis (atb. red.) (1980). *Rīga sociālisma laikmetā, 1917–1975*. Rīga: Zinātne, 163.–169. lpp.
- ¹⁶ Gunārs Zirnis (1984). *Pētera baznīca*. Rīga: Zinātne, 134. lpp. Sal. ar: Andrejs Holcmanis (sast.) (1995). *Pētera baznīcas atdzimšana*. Rīga: Galvenā arhitektūras pārvalde, 11., 20. lpp.
- ¹⁷ Pārsla Pētersone (2000). Rīgas pilsētas pārvaldes administratīvās ēkas. No: Ilona Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: Rīgas nami, 273.–274. lpp.
- ¹⁸ Edgars Pučiņš (1995). Pretī atdzimšanai. No: Māra Siliņa (sast.). *Melngalvju nams Rīgā*. Rīga: Rīgas nami, 173.–182., 192.–193., 195., 236.–238. lpp.
- ¹⁹ Par kultūrpolitikas jēdzienu un tā saturu mūsdienās sk.: Armīns Kleins (2008). *Kultūrpolitika*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 35.–167. lpp.
- ²⁰ Hans-Dieter Handrack (1981). *Das Reichskommissariat Ostland: Die Kulturpolitik der deutschen Verwaltung zwischen Autonomie und Gleichschaltung, 1941–1944*. München: Gauke. Šī grāmata Latvijas bibliotēkās nav pieejama. Īsu ieskatu tās tematikā sniedz: Heinrich Wittram (1975). XXVIII. Baltisches Historikertreffen am 24. und 25. Mai 1975 in Göttingen. *Baltische Geschichtsforschung: Mitteilungen der Baltischen Historischen Kommission*, Nr. 1, S. 9–10.
- ²¹ Kārlis Kangeris (1999). Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni Baltijā un to izpaušme Latvijas ģenerālapgabala kultūrpolitikā. No: Jana Dreimane (sast.). *Bibliotēka, grāmatniecība, ideoloģija Otrā pasaules kara laikā: Materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 24.–46. lpp.
- ²² Turpat, 25. lpp.
- ²³ Sk.: Inesis Feldmanis (zin. red.) (2008). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava, 300.–305. lpp.
- ²⁴ Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā, 1941–1945*. Rīga: Neputns.
- ²⁵ Kaspars Zellis (2012). *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)*. Rīga: Mansards. Šeit sk. arī vācu okupācijas laika preses izdevumu avotpētniecisko raksturojumu: 23.–24., 108.–109., 116.–118., 120.–121. lpp.
- ²⁶ Kalnačs. *Tēlotājas mākslas dzīve*, 40.–41. lpp. Savukārt K. Kangeris šo posmu iedala divās daļās: “zibenskara fāzē” (pirmais vācu okupācijas gads) un “plānotās okupācijas fāzē” (otrais un trešais okupācijas gads). Sk.: Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 26.–27. lpp.
- ²⁷ Aleksandrs Ivanovs (2011). Latvija Otrajā pasaules karā: izpētes gaita Latvijas jaunāko laiku historiogrāfijā, izpētes rezultāti un perspektīvas. No: Daina Bleiere (sast.). *Otrais pasaules karš un Latvija: notikumi un*

- sekas. 20. gadsimta 40.–60. gadi / *The Second World War and Latvia: Events and Consequences. 1940s–1960s*. Rīga: Zinātne, 15. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 27). Par nacionālsociālistiskās Vācijas okupācijas posma izpēti kopumā sk. minētās publikācijas 28.–31. lpp.
- ²⁸ Viens no retajiem izņēmumiem ir nesen publicētais pētījums par Vēstures krātuvi, kas tematiski ir saistīts ar nacistu realizētās kultūrpolitikas analīzi: Rasa Pārpuce (2011). Vēstures krātuves darbība Otrā pasaules kara gados (vācu okupācijas laikā). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 34.–65. lpp.
- ²⁹ Kristina Jōekalda (2012). Architectural monuments as a resource: reworking heritage and ideologies in Nazi-occupied Estonia. In: Giedrē Jankevičiūtē, Laima Lučkaitē (eds.). *Art and Artistic Life during the Two World Wars*. Vilnius: Lithuanian Culture Research Institute, pp. 273–300 (Lithuanian Culture Research Institute Art History Studies, 5).
- ³⁰ Iveta Šķiņķe (1997). Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība 1941.–1944. gadā. Ieskats vēstures avotos. *Latvijas Arhīvi*, 5, 110. lpp.
- ³¹ Sk.: Žanis Unāms (1969). *Karogs vējā: kara laika atmiņas divos sējumos*. 1. sēj. Vaiverlija: Latvju Grāmata, 29.–160. lpp.; Žanis Unāms (1975). *Zem Barbarosas šķēpa: kara gadu pieredze, vērojumi, atmiņas*. Grandheivena: Aka & Gauja, 63.–213., 321.–358. lpp.
- ³² Elmārs Pelkauskis (atb. red.) (1999). *Okupācijas varu politika Latvijā, 1939–1991: Dokumentu krājums*. Rīga: Nordik, 163.–209. lpp. (4. nodaļa “Latvija nacistiskās okupācijas varā”).
- ³³ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 35.–36. lpp. Vairāk par to sk.: Haralds Biezais (1992). *Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi – pašu ļaudis*. Īstlansinga: Gauja.
- ³⁴ Plašāk par to sk.: Ēriks Žagars (1970). Revolucionāro tradīciju izmantošana komunistiskās audzināšanas darbā Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā. *Arheoloģija un etnogrāfija*, IX laid., Rīga: Zinātne, 135.–193. lpp. Arī šī tēma Latvijas historiogrāfijā vēl gaida padziļinātu izpēti.
- ³⁵ Feldmanis. *Latvija Otrajā pasaules karā*, 195.–243. lpp., īpaši 227.–233. lpp.
- ³⁶ Āboltiņš. Vēstures pieminekļu aizsardzība, 28. lpp.
- ³⁷ LVA, 700–2–105 (Franča Baloža personīgā lieta, 1940. g. 8. jūlijs – 7. decembris), 1. lp.
- ³⁸ Par U. Būcena darbu Pieminekļu valdē 1940.–1941. gadā sk.: Valdemārs Ģinters (1974). Latvijas Brīvības muzejs 50 gados. *Universitas*, 33, 8.–9., 12. lpp.
- ³⁹ Ulrihs Būcens. Atskaite par Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas veikto darbu 1941. gada pirmajā ceturksnī [bez datuma]. LVA, 700–1–311, 1. lp.; Pieminekļu valde [bez datuma]. LVA, 700–1–313, 147.–155. lp.
- ⁴⁰ Sk.: Edvīns Evarts (2001). Latviešu Zemes pašpārvaldes izveidošanās un darbības sākums vācu nacistu okupētajā Latvijā (1941. g. jūlijs – 1942. g. septembris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 135.–155. lpp.

- ⁴¹ 1942. gada 13. maijā viņu šajā amatā nomainīja bij. Latvijas Universitātes rektors Mārtiņš Prīmanis (1878–1950), sk.: Izglītības ģenerāldirektoru maiņa (1942). *Izglītības Mēnešraksts*, 5, 130. lpp.
- ⁴² Edvīns Evarts (2003). Okupācijas iestādes par Zemes pašpārvaldes uzdevumiem un funkcijām (1941. g. jūlijs – 1944. g. septembris). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 121. lpp.
- ⁴³ Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas iekārta (1942). *Izglītības Mēnešraksts*, 2, 62. lpp.
- ⁴⁴ Kopš 1942. gada 22. jūlija – Vispārīgais un zinātņu departaments. Sk.: Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas rikojumi (1942). *Izglītības Mēnešraksts*, 7, 224. lpp.
- ⁴⁵ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 997, 25.11.1942. LVVA, P-522-1-4, 42. lp.
- ⁴⁶ Sk.: Valdemārs Ģinters. Pārskats par Valsts vēsturiskā muzeja darbību no 1941. gada jūlija līdz 31. decembrim, 02.02.1942. LVVA, P-522-1-2, 19. lp.
- ⁴⁷ Unāms. *Karogs vējā*, 67. lpp.
- ⁴⁸ Pieminekļu valdes iesniegums Nr. 268 ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļai par 1942. gadā plānotajiem darbiem [vācu val.], 17.04.1942. LVVA, P-522-1-1, 214. lp.
- ⁴⁹ Feldmanis. *Latvija Otrajā pasaules karā*, 304. lpp.
- ⁵⁰ Izglītības tautas komisariāta Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļa. Darbinieku saraksts. LVVA, P-522-1-4, 48. lp.
- ⁵¹ Pieminekļu valdes darbinieku iemaksas Skolu un valsts iestāžu darbinieku arodbiedrībai. LVVA, P-522-1-4, 7. lp.
- ⁵² Šķiņķe. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība, 101.–109. lpp.
- ⁵³ Jānis Zemzaris (1993). Kultūras vērtības sargājot. (Atmiņu fragmenti par darbību Vēstures krātuvē). *Latvijas Vēsture*, 2, 47. lpp.
- ⁵⁴ Piemēram, sk.: Harijs Marnics (1958). *Kāvi pār Daugavu: Atceres un apceres par Latvijas likteņiem no 1941. līdz 1943. g.* Weilheim: Apgāds Latvija.
- ⁵⁵ Andrievs Ezerģails (1999). *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 153. lpp.
- ⁵⁶ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 27.–28. lpp.
- ⁵⁷ Unāms. *Karogs vējā*, 45. lpp.
- ⁵⁸ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 26. lpp.
- ⁵⁹ Ģinters. Latvijas Brīvības muzejs, 13. lpp.
- ⁶⁰ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 34. lpp.
- ⁶¹ Šķiņķe. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība, 109. lpp.
- ⁶² Ezerģails. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā*, 156. lpp.
- ⁶³ Vilnis Zariņš (1989). Laupītāju filozofija. Nacionālsociālisma ideoloģija un propaganda. *Avots*, 7, 57. lpp.
- ⁶⁴ Edvīns Evarts (2003). Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums vācu okupantu skatījumā (1941.–1944. gads). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 79.–81. lpp.
- ⁶⁵ V[erners] T[epfers] (1942). Etnogrāfiskās bagātības vairojas. *Laiķmets*, 50, 14. lpp. Sk. arī: Otto-Heinrich Drechsler (1942). Kulturelle Aufgaben. *Ostland*, 3, S. 3–4.

- ⁶⁶ Šķiņķe. Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas darbība, 107.–108. lpp.
- ⁶⁷ Kangeris. Nacionālsociālistiskās Vācijas plāni, 31. lpp.
- ⁶⁸ Unāms. *Karogs vējā*, 62.–67. lpp.
- ⁶⁹ Stepiņš. Pārvēlās kara viesulis no Rietumiem, 179. lpp.
- ⁷⁰ Rīgas Altstadt zum Bereich erklärt. Landes-Denkmalpflegeamt betreut altes Kulturgut. *Deutsche Zeitung im Ostland*, 21.08.1941.
- ⁷¹ Kultūras vērtību sargāšanas darbs. *Tēvija*, 22.08.1941.
- ⁷² Sk.: LVVA, P-522-1-8, 133.–143. lp.
- ⁷³ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 257 Rīgas pilsētas būvinspekcijai, 14.04.1942. LVVA, P-522-1-8, 133. lp.; Pieminekļu valdes vēstule P. Kundziņam par Rīgas arhitektūras pieminekļu saraksta precizēšanu, 12.02.1943. LVVA, P-522-1-8, 185. lp.
- ⁷⁴ Niels von Holst (1942). Kunst auf Vorposten. Von Deutung und Schicksal historischer Kunstwerke in Ostland. In: *Ostland Kalender 1943*. Posen: Verlag E. Bruhns, S. 106–112.
- ⁷⁵ Sk.: Kārlis Kangeris (2007). Baltvācieši Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1945): labi okupācijas varas “kalpi” vai Latvijā nevēlamas vācu tautības grupas piederīgie? No: Rudīte Vīksne (sast.). *Latvijas vēsture 20. gadsimta 40.–90. gados: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2006. gada pētījumi / History of Latvia of the 1940s – 1990s. Research of the Commission of the Historians of Latvia, 2006*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 84.–121. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 21).
- ⁷⁶ Baltvācu turpmākie uzdevumi. *Tēvija*, 09.08.1941.
- ⁷⁷ Unāms. *Karogs vējā*, 45. lpp.
- ⁷⁸ Par to sk.: Everts. Latvijas iedzīvotāju politiskais noskaņojums, 77. lpp.
- ⁷⁹ Hugo Wittrock (1979). *Kommissarischer Oberbürgermeister von Riga, 1941–1944: Erinnerungen*. Lüneburg: Verlag Nordland-Druck, S. 32.
- ⁸⁰ Daina Bleiere (2000). Rīgas pārvalde vācu okupācijas laikā (1941. gada jūlijs–1944. gada oktobris). No: Ilona Celmiņa (sast.). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: Rīgas nami, 217. lpp.
- ⁸¹ Unāms. *Karogs vējā*, 68.–69. lpp.
- ⁸² Ģinters. Pārskats par Valsts vēsturiskā muzeja darbību, 02.02.1942. LVVA, P-522-1-2, 19. lp.
- ⁸³ Unāms. *Karogs vējā*, 67. lpp.
- ⁸⁴ Austrumu apgabalu uzbūves darbs. Austrumu apgabala reihskomisāra H. Lohse's norādījumi par jaunuzbūves uzdevumiem. *Tēvija*, 24.02.1942.
- ⁸⁵ Turpat.
- ⁸⁶ Āboltiņš. Vēstures pieminekļu aizsardzība, 29. lpp.
- ⁸⁷ Pēteris Stepiņš. Sargiet senās kultūras pieminekļus. *Tēvija*, 17.09.1943.
- ⁸⁸ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 245, 17.04.1943.; Nr. 246, 11.04.1942. LVVA, P-522-1-7, 24.–25. lp.
- ⁸⁹ Pieminekļu valdes izziņa Nr. 550, adresēta Tautas palīdzībai, 10.06.1942. LVVA, P-522-1-1, 64. lp.
- ⁹⁰ Pieminekļu valdes vēstule Universitātei Rīgā, Nr. 108, 24.03.1944. LVVA, P-522-1-1, 19. lp.

- ⁹¹ Pieminekļu valdes iesniegums Nr. 170 ģenerālkomisariāta Propagandas nodaļai [vācu val.], 11.03.1942. LVVA, P-522-1-4, 219.a lp.
- ⁹² Jānis Riekstiņš (1995). Pārskats par Pieminekļu valdes darbību laikā no 1941. gada I.VII [līdz] 31.XII. *Latvijas Arhīvi*, 2, 74. lpp.
- ⁹³ Feldmanis. *Latvija Otrajā pasaules karā*, 246. lpp.
- ⁹⁴ Pa sarkano bandītu pēdām. *Tēvija*, 01.07.1941.
- ⁹⁵ Sk.: Achim Saupe (2009). *Der Historiker als Detektiv – der Detektiv als Historiker. Historik, Kriminalistik und der Nationalsozialismus als Kriminalroman*. Bielefeld: Transcript Verlag.
- ⁹⁶ Robert Bevan (2006). *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London: Reaktion Books, pp. 61–130.
- ⁹⁷ Konvencija par kultūras vērtību aizsardzību bruņota konflikta gadījumā (Hāgas konvencija). Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=81256> (skatīts 10.03.2013.).
- ⁹⁸ Jānis Lejnieks (1999). Karš nebeidzas ar drupu novākšanu. No: Jolanta Treile (sast.). *Rīga 800. Gadagrāmata, 1998*. Rīga: LKF, 55. lpp.
- ⁹⁹ Sk.: Kā sarkanarmieši nodedzināja Rīgas Vecpilsētu. *Tēvija*, 02.07.1941.; Sarkangvardistu terors Iekšrīgā. *Tēvija*, 03.07.1941.; Kā čekisti izlaupija un dedzināja Iekšrīgu. *Tēvija*, 04.07.1941.; u.c.
- ¹⁰⁰ Par “Tēvijas” lomu antisemitiskās propagandas stereotipu veidošanā 1941. gadā sk.: Didzis Bērziņš (2009). Nacistiskā antisemitisma propaganda laikrakstā “Tēvija” 1941. gada jūlijā: latviešu (līdz)dalības diskurss. *Latvijas Arhīvi*, 4, 63.–98. lpp.
- ¹⁰¹ Piemēram, sk.: A. Frankenstein (1941). Der Brand der Rigaer Altstadt. St. Peters Flammentod. In: *Ostland Kalender 1942*. Posen: Verlag E. Bruhns, S. 120–130.
- ¹⁰² Zellis. *Ilūziju un baiļu mašīnērija*, 325.–330. lpp.
- ¹⁰³ Viktors Klemperers (2004). *LTI. Trešā reiha valoda: Filologa piezīmes*. Rīga: AGB, 100.–101. lpp.
- ¹⁰⁴ V. Velars (1942). Zudušās vērtības: Sv. Pētera baznīca Rīgā. *Laikmets*, 1, 2. lpp.
- ¹⁰⁵ V. Velars (1942). Zudušās vērtības: Melngalvju nams Rīgā. *Laikmets*, 2, 16. lpp.
- ¹⁰⁶ Boļševiki grauj Iekšpilsētu. *Tēvija*, 29.06.1943.
- ¹⁰⁷ Rīgas liktenīgajās dienās. *Tēvija*, 01.07.1944.
- ¹⁰⁸ Jānis Mazulāns (1942). Daugavpils agrāk un tagad. *Laikmets*, 42, 15. lpp.
- ¹⁰⁹ H[eincs] Hekels. Trešā Rīgas ieņemšana. *Tēvija*, 22.07.1941.
- ¹¹⁰ Heinz Heckel, Ernst Schüle (1942). Tā atbrīvoja Rīgu. *Laikmets*, 26, 4. lpp.
- ¹¹¹ Pētera baznīca (1950/1951). No: Arveds Švābe (red.). *Latvju enciklopēdija*. 2. sēj., Stokholma: Trīs Zvaigznes, 1904. lpp. “Latvju enciklopēdijas” otrajā izdevumā (1982–1989), ko rediģēja vēsturnieks Edgars Andersons (1920–1989), šī versija vairs netiek pieminēta.
- ¹¹² Eduard Weiss (1963). Der Brand der St.-Petri Kirche in Riga 1941. *Baltische Hefte*, 9 (4), S. 241–248.
- ¹¹³ Osvalds Tīlmanis. Seno cīņu liecinieki. *Literatūra un Māksla*, 06.07.1945.

- ¹¹⁴ Vasilijš Savčenko (1980). Pilsēta kara pirmajās dienās. No: Aleksandrs Drizulis (atb. red.). *Rīga sociālisma laikmetā, 1917–1975*. Rīga: Zinātne, 164.–165. lpp.
- ¹¹⁵ Aleksandr B. Zubov (red.) (2009). *Istoria Rossii. XX vek: 1937–2007*. Moskva: ACT, s. 392.
- ¹¹⁶ Mudis Leitāns (1983). Jelgava drupās un pišļos. No: Oskars Gerts (atb. red.). *Dabas un vēstures kalendārs 1984. gadam*. Rīga: Zinātne, 126.–128. lpp.
- ¹¹⁷ Sk.: *Baltische Briefe*, 1975, 28 (5), Nr. 6, S. 7; Nr. 11, S. 3; Nr. 12, S. 4.
- ¹¹⁸ Dainis Grīnvalds (2002). *Kā es redzēju tās lietas. Mana tēva Jāņa Grīnvalda dienasgrāmata, 1940–1945*. Rīga: Preses nams, 125. lpp.
- ¹¹⁹ Pēteris Korsaks (1990). Vēlreiz par Pēterbazuņicas torni. *Kultūras Fonda Avīze*, oktobris, 17. lpp.
- ¹²⁰ Rasa Pārpuce (2011). Raula Šnores pārskats par Rīgas pilsētas vēstures muzeja darbību no 1940. gada augusta līdz 1941. gada jūlijam. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 129.–142. lpp.
- ¹²¹ Latvju tautas muzejs. *Tēvija*, 12.08.1941.
- ¹²² Līvija Blūmfelde (1998). Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 1773–1998. *Latvijas Arhīvi*, 1, 29. lpp.
- ¹²³ Sk. Pieminekļu valdes izsūtītās pavēstes – uzaicinājumus konkrētām personām “sniegt savus novērojumus Pētera baznīcas nodeģšanas lietā”, 26.02.1942. (LVVA, P-522–1–7, 4. lp.) un 30.03.1942. (LVVA, P-522–1–8, 262. lp.).
- ¹²⁴ LVVA, P-522–1–8, 264. lp.
- ¹²⁵ Atis Freināts (2006). *Pēterbaznīca deg*. Jūrmala: Fonds AKA, 17. lpp.; Raimonds Ruska. “Redzēju savām acīm...” *Lauku Avīze*, 20.09.1991.
- ¹²⁶ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 134. lpp.
- ¹²⁷ V. Sniķers (1939). Augsto torņu un ēku aizsargāšana pret uguns briesmām. *Pašvaldības Darbinieks*, 12, 1075. lpp.
- ¹²⁸ Pauls Kundziņš (1965). Pētera baznīca. *Architekts*, 13, 7. lpp.
- ¹²⁹ Leonīds Siliņš (red.) (1994). *Latvijas Centrālā padome, LCP: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943–1945*. Upsala: LCP, 41.–42., 51. lpp.
- ¹³⁰ Unāms. *Karogs vējā*, 124. lpp.
- ¹³¹ Sk.: Dace Lūse (2008). Pāvils Klāns (Pauls Kovaļevskis) un kolaborācijas problēma. *Letonica*, 17, 47.–66. lpp.
- ¹³² Pieminekļu valdes vēstule Nr. 822 Politiskās pārvaldes Rīgas rajona priekšniekam, 08.10.1941. LVVA, P-522–1–4, 1. lp.
- ¹³³ Rīkojums. *Tēvija*, 03.09.1941.
- ¹³⁴ Gunta Orinska-Spirģe (2010). Karagūstekņu atbalstītāju lietas – vēstures avots Latvijas sabiedrības noskaņojuma pētniecībai Otrā pasaules kara laikā. *Latvijas Arhīvi*, 2, 204.–234. lpp., šeit 210.–216. lpp.
- ¹³⁵ Pieminekļu valdes darbinieku saraksts, 17.11.1944. LVVA, P-522–1–1, 229. lp.
- ¹³⁶ Protokols, 06.07.1941. *RPB AP KPAN* materiāli. Protokola sastādītājs ir uzskatījis par vajadzīgu atzīmēt, ka LU Arhitektūras fakultātes “Pieminekļu uzturēšanas katedras vadītājs prof. Dr. P. Kundziņš šajās

- dienās atradās savās lauku mājās Vidzemē”, tādējādi pirmie glābšanas darbi Vecrīgas tika plānoti bez Pieminekļu valdes galvenā arhitektūras mantojuma jautājumu speciālista piedalīšanās.
- ¹³⁷ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 138. lpp. Sk. arī: Pavēle Nr. 9. *Tēvija*, 03.07.1941.
- ¹³⁸ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 827 Valsts vēsturiskā muzeja direktoram, 04.09.1942. *LVA*, 491–1–22, 26. lp.; Pieminekļu valdes vēstule Nr. 202, 31.03.1943. *LVVA*, P-522–1–2, 68. lp.
- ¹³⁹ Ārends. *Melngalvju nams Rīgā*, 44. lpp.
- ¹⁴⁰ Sk.: *LVVA*, P-522–1–1, 225. lp. Dokuments sastādīts vācu valodā, mašīnrakstā, bez uzskaites numura.
- ¹⁴¹ Novāc drupas. *Tēvija*, 13.08.1942.
- ¹⁴² Riekstiņš. Pārskats par Pieminekļu valdes darbību, 73.–74. lpp.
- ¹⁴³ J. M. (1942). Boļševiku postījumi Rīgā. *Laikmets*, 8, 30. lpp.
- ¹⁴⁴ Rīgas skatu kartiņas Tautas Palīdzības darbam. *Tēvija*, 20.11.1941. Vairāk par vācu okupācijas laikā izdotajām pastkartēm ar sagrautās Vecrīgas attēliem sk.: Andris Caune (2006). Pastkartes stāsta par 1941. gada 29. jūnijā izpostīto Vecrīgu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 134.–143. lpp.
- ¹⁴⁵ Sk.: Pēteris Korsaks (1990). Kas sašāva Pēterbaznīcas torni? *Kultūras Fonda Avīze*, aprīlis, 20. lpp.
- ¹⁴⁶ Kartes publikāciju sk.: J. M. (1942). Boļševiku postījumi Rīgā. *Laikmets*, 8, 31. lpp.
- ¹⁴⁷ Riekstiņš. Pārskats par Pieminekļu valdes darbību, 73. lpp.
- ¹⁴⁸ Freināts. *Pēterbaznīca deg*, 98. lpp.
- ¹⁴⁹ Ezergailis. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā*, 163. lpp.
- ¹⁵⁰ Freināts. *Pēterbaznīca deg*, 103. lpp.
- ¹⁵¹ Sk.: *Tēvija*, 05.07.1941.; 09.07.1941.; 29.08.1941.
- ¹⁵² Arturs Žvinklis (sast.) (1999). *Saglabāt sudrabā: Latvija Otrā pasaules kara laikā*. Rīga: Jumava, 52. lpp. (Ebreji drupu novākšanas darbos Rīgā 1941. gada jūlijā. Vācu okupācijas laika sižeti, 12. rullis. Arh. Nr. 1365).
- ¹⁵³ Lilīta Aļeksejeva (1990). Ko stāsta akmeņi. *Māksla*, 9, 53. lpp.
- ¹⁵⁴ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 166 Valsts vēsturiskā muzeja direktoram, 09.03.1942. *LVVA*, P-522–1–4, 21.a lp.
- ¹⁵⁵ Ārends. *Sv. Pētera baznīca Rīgā*, 72. lpp.
- ¹⁵⁶ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 142. lpp.
- ¹⁵⁷ No drupām top miljonu vērtības. *Tēvija*, 25.10.1941.
- ¹⁵⁸ Riekstiņš. Pārskats par Pieminekļu valdes darbību, 73.–74. lpp.
- ¹⁵⁹ Noskaidro vēsturisko celtnu atjaunošanas iespējamību. *Tēvija*, 14.07.1941.
- ¹⁶⁰ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 825 Rīgas pilsētas Būvvaldei, 10.10.1941. *LVA*, 700–1–313, 142. lp. Tekstā minēta atsaucē uz H. Šrēdera atbalstu šim ierosinājumam.
- ¹⁶¹ Pieminekļu valdes saraksti ar Rīgas pilsētas pašvaldību (16.09.1941.–07.01.1942.) sk.: *LVVA*, P-522–1–8, 79.–84. lp.

- ¹⁶² Vairāk par to sk.: Arnolds Aizsilnieks (1968). *Latvijas saimniecības vēsture, 1914–1945*. Stokholma: Daugava, 894.–897. lpp.
- ¹⁶³ Pieminekļu valdes priekšsēdētāja V. Tepfera ziņojums Nr. 220 Rīgas pilsētas būvpadomniekam Z. Bekeram, 04.04.1942. *LVVA*, P-522–1–1, 165.a lp.
- ¹⁶⁴ Rūdolfš Širants (1995). Pētera baznīcas būvvēsture (saisināts teksts). No: Andrejs Holcmanis (sast.). *Pētera baznīcas atdzimšana*. Rīga: Galvenā arhitektūras pārvalde, 20.–21. lpp.
- ¹⁶⁵ Pieminekļu valdes priekšsēdētāja V. Tepfera vēstule Nr. 112 Vēstures muzeja direktoram V. Ģinteram, 10.02.1943. *LVVA*, P-522–1–2, 52. lp.
- ¹⁶⁶ Jānis Riekstiņš (1998). Rīgas pilsētas pārvaldes darbība 2. pasaules kara laikā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 73. lpp.
- ¹⁶⁷ Richtlinien für die Sonderausstellung “Zerstörte Kulturstätten Rigas” [...], bez datuma un paraksta. *LVA*, 491–1–22, 13.–15. lp. Vadlīnijas V. Ģinteram tika nosūtītas kopā ar K. fon Stricka parakstīto pavadvēstuli, kas ļauj piedēvēt viņam šī dokumenta autorību.
- ¹⁶⁸ Ārends. *Melngalvju nams Rīgā*, 3. lpp.
- ¹⁶⁹ Atkal atvērts Doma muzejs. *Tēvija*, 01.07.1942.; Ģenerālkomisārs Doma muzejā. *Tēvija*, 10.07.1942.
- ¹⁷⁰ Sk.: Organizē pretboļševisma izstādi. *Tēvija*, 13.04.1942.; sal. ar: Feliks Kruša (1942). Cīņa pret austrumiem. *Izglītības Mēnešraksts*, 7, 220. lpp.
- ¹⁷¹ Wittrock. *Erinnerungen*, S. 45–46.
- ¹⁷² Jānis Lejnieks (1998). *Rīga, kuras nav*. Rīga: Zinātne, 127.–136. lpp.
- ¹⁷³ Piemēram, sk.: Arturs Krūmiņš (1942). Vācu jaunā celtniecība. *Latvju Mēnešraksts*, 6, 553.–566. lpp.
- ¹⁷⁴ Hugo Wittrock (1942). Ausblick auf den Wiederaufbau Alt-Rigas. *Ostland*, 1, S. 16–19.
- ¹⁷⁵ Lejnieks. *Rīga, kuras nav*, 131. lpp.
- ¹⁷⁶ Berthold Hinz (1979). *Art in the Third Reich*. New York: Pantheon Books, pp. 189–204.
- ¹⁷⁷ Jaunākās akadēmiskās publikācijas par šo tēmu ir pieejamas arī tiešsaistē, sk.: Raphael Rosenberg (2009). Architekturen des “Dritten Reiches”. Völkische Heimatideologie versus internationale Monumentalität. In: *ART-Dok. Publikationsplattform Kunstgeschichte*. (19 Seiten). Pieejams: http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/artdok/frontdoor.php?source_opus=1501&la=de (skatīts 10.03.2013.); Ulrich Hartung (2010). Bausteine für Führerkult und Gemeinschaftsglaube. Ausdrucksformen der NS-Ideologie in der Deutschen Architektur von 1933 bis 1945. In: *kunsttexte.de*, 3/2010 (25 Seiten). Pieejams: www.kunsttexte.de (skatīts 10.03.2013.).
- ¹⁷⁸ Achim Hubel (2006). *Denkmalpflege: Geschichte. Themen. Aufgaben. Eine Einführung*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., S. 107–125.
- ¹⁷⁹ Rīkojums par būvju atļauju došanas pārkārtošanu. *Rīkojumu Vēstnesis*, 10.04.1942.
- ¹⁸⁰ Hans Schröder (1942). *Riga im Wandel der Zeiten*. Rīga: Holzner Verlag.

- ¹⁸¹ Francis Balodis, Rauls Šnore (sast.) (1937). *Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravīrās*. Rīga: Rīgas pilsētas valde.
- ¹⁸² Schröder. *Rīga im Wandel der Zeiten*, Abb. 30, 31.
- ¹⁸³ Sk. attiecīgo saraksti par Pieminekļu valdē izskatītajiem divpadsmit ēku rekonstrukcijas priekšlikumiem laika periodā no 25.11.1941. līdz 20.05.1942. LVVA, P-522-1-8, 71., 72., 74., 76., 80., 81., 85., 129.-132., 135. lp.
- ¹⁸⁴ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 257 Rīgas pilsētas būvju inspekcijai, 14.04.1942. LVVA, P-522-1-8, 133. lp.
- ¹⁸⁵ Pieminekļu valdes sēdes protokols Nr. 890, 17.11.1941. LVA, 700-1-313, 144. lp.
- ¹⁸⁶ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 846 Rīgas pilsētas būvju inspekcijai, 17.10.1941. LVVA, P-522-1-8, 94. lp.
- ¹⁸⁷ Andrejs Holcmanis (2007). *Vecrīga – pilsētbūvniecības piemineklis*. Rīga: Zinātne, 93., 186., 198. lpp.
- ¹⁸⁸ Pilsētas seja top tirāka. *Tēvija*, 24.02.1943.
- ¹⁸⁹ Pārpuce. Raula Šnores pārskats, 138. lpp.
- ¹⁹⁰ Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas Nekustamo īpašumu nodaļas vēstule Nr. 1810/5-1, 08.07.1943. LVVA, P-522-1-7, 4. lp.
- ¹⁹¹ Pieminekļu valdes vēstule Nr. 401 [vācu val.], 08.06.1943. LVVA, P-522-1-1, 156. lp.
- ¹⁹² Tas ir karš. *Tēvija*, 30.04.1942.
- ¹⁹³ Pieminekļu valdes iesniegums Nr. 835 būvpadomniekam Z. Bekeram [vācu val.], 09.09.1942. LVVA, P-522-1-1, 181. lp.
- ¹⁹⁴ Sk.: T. Kaiga. Pret cilvēciņu noziegušies. *Tēvija*, 16.03.1943.; Gaisa gangsteri. *Laikmets*, 18.06.1943.; Gaisa terors grib iznīcināt Eiropas kultūru. *Tēvija*, 08.07.1943.; u.c.
- ¹⁹⁵ Pretgaisa aizsardzība ieņemtos austrumu apgabalos. *Tēvija*, 24.04.1943.
- ¹⁹⁶ Raimunds Čaks (1944). No liesmām izaugs atriebība! *Laikmets*, 17, 264.-265. lpp.
- ¹⁹⁷ Sk.: Laimonis Purs (2006). *Aizejot atskaties*. Rīga: Signe, 154. lpp.
- ¹⁹⁸ Riekstiņš. Rīgas pilsētas pārvaldes darbība, 81.-83. lpp.
- ¹⁹⁹ Turpat, 84. lpp.
- ²⁰⁰ Pēteris Stepiņš. Sargiet senās kultūras pieminekļus. *Tēvija*, 17.09.1943.
- ²⁰¹ Metallu lūžņu vākšana Latvijā. *Tēvija*, 02.07.1943.
- ²⁰² Minēto amatpersonu saraksti par šo lietu sk.: LVVA, P-522-1-1, 130.-131. lp.
- ²⁰³ Āboltiņš. Vēstures pieminekļu aizsardzība, 29. lpp.
- ²⁰⁴ Artur K. Krumin' (1947). *Rīga*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii arkhitektury SSSR, s. 34.
- ²⁰⁵ Vērtīgi atklājumi Pētera baznīcas drupās. *Tēvija*, 25.01.1944.
- ²⁰⁶ Sk.: Unāms. *Zem Barbarosas šķēpa*, 215.-218., 317.-375. lpp.
- ²⁰⁷ Pieminekļu valdes sarakste ar ģenerālkomisariāta Kultūras nodaļu [vācu val.], 28.04.-11.07.1944. LVVA, P-522-1-1, 94.-99. lp.
- ²⁰⁸ Riekstiņš. Rīgas pilsētas pārvaldes darbība, 84. lpp.
- ²⁰⁹ Turpat, 86. lpp.

- ²¹⁰ Rasa Pārpuce (2007). Moderna sieviete 20. gadsimta karā: Mērija Grīnberga un Latvijas muzeju kolekciju izvešana 1944.–1946. gadā. No: Kaspars Zellis (sast.). *Sieviete Latvijas vēsturē: Rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 132.–133. lpp.
- ²¹¹ Edgars Slaviets (2005). Manas bērnības Rīga. No: Andris Caune (atb. red). *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē*. 5. sēj., Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 356. lpp.

SAĪSINĀJUMI

- LU – Latvijas Universitāte
NKVD – Iekšlietu tautas komisariāts
NSDAP – Vācijas Nacionālsociālistiskā strādnieku partija
RPVM – Rīgas pilsētas vēstures muzejs
UNESCO – Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija
VK(b)P – Vissavienības Komunistiskā (boļševiku) partija

ACTIVITIES OF THE MONUMENT BOARD
IN THE PROTECTION OF OLD RIGA
ARCHITECTURAL HERITAGE DURING
THE NAZI OCCUPATION (July 1941–July 1944)

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., assistant professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia.

Scientific research theme: history and theory of cultural heritage protection.

E-mail: martins.mintauris@lu.lv

The article deals with the activities of the Monument Board, the national heritage protection institution of Latvia then, carried out in relation to architectural heritage objects of Old Riga during the period of Nazi occupation regime in Latvia. The activities in question were connected with the protection and partly also with investigation of historical buildings left after the devastating fire that broke out on 29–30 June 1941 caused by warfare directly in the centre of Old Riga. The conceptions adopted by the Monument Board as well as subsequent implementation of the latter in practice are investigated in the context of cultural policy and collaboration issues typical of this period of time. The article is based on records kept at the Latvian National Archives, the materials of the Department for Heritage Protection of the Architectural Office at Riga Municipality, and historiography devoted to political and cultural history of the period in question.

Key words: the Monument Board of Latvia, Old Riga, Latvia during WW II, architectural heritage.

Summary

The Monument Board of Latvia, established in 1923, was the first national heritage protection institution in the country to operate within the jurisdiction of the Ministry of Education of the Republic of Latvia. In the course of World War II, as the state became subjected to the Soviet Union in the summer of 1940 and then to Nazi Germany a year after, the Monument Board remained in its place mainly, while there were also some administrative changes affecting the management of this institution. Thus, when the warfare between the Soviet and Nazi troops took place in late June 1941, reaching the outskirts of Riga around 28 June, the Monument Board was able to fulfill its duties when asked.

After the great fire in Old Riga on 29–30 June, resulting either from military clashes or some other occasional grounds, it was the most complicated and voluminous task for the Monument Board to cope with both technical and political problems arising. The first one was connected with the amount of destruction of the Old Town never experienced so far: a good fifth of the historical buildings was damaged or destroyed completely including the most symbolic objects of Riga – the St Peter's Church, the Blackhead's House (built by a mediaeval corporation of merchants), and the Town Hall along with the unique City Library dating back to the early 16th century.

The second problem for heritage protection activities setting in was the Nazi occupation regime in Latvia which actually confronted society with the policy of ideological and physical terror from the very first days. So, the article deals with the activities of the Monument Board directed to the salvation of the architectural heritage objects in the social and economical conditions of war-time everyday life as well as the efforts to keep the balance between the Nazi control system demands and the interests of cultural life as such.

A massive propaganda campaign was launched by the Nazi officials already in the first days of occupation in order to blame the Jewish population for setting the city on fire. This anti-Semitic motif was held tight up to the year 1944 yet slowly becoming less intensive in expression. However, the Monument Board did not take part in this, holding back from any kind of speculations on the subject.

In 1942, several suggestions were made by the German officials of Riga Municipality considering the reconstruction ideas for the destroyed areas of the Old Town; these suggestions were quite in line with practice common in Germany at that time, i.e. the emphasis was put on the most significant objects like the three historical buildings mentioned above and the mediaeval Riga Castle as well. All the conceptions remained just in the written form because of the prohibition to take on any civil construction works beyond the spending limit of RM 5000. This rule was set in March 1942, also having an effect on architectural heritage protection.

Admittedly, the Monument Board carried out a set of documentation and very limited architectural conservation activities meeting with the lack of both human and material resources. This was also, why no particular programme for complex conservation works in the Old Town was established. Yet the heritage protection employees managed to follow the ethical and professional standards providing hope for an eventual restoration of the destroyed architectural monuments.

Iesniegts 13.03.2013.

POST-WAR LATVIAN REFUGEES
BUILDING FOUNDATIONS
IN DIASPORA:
The Grand Rapids
Latvian Credit Union*

Irene Elksnis Geisler

PhD, Instructor of History, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, USA.

Scientific interests: Modern European History, Gender, Nationalism, Migration, Ethnicity and Oral History.

E-mail: irene.e.geisler@wmich.edu

This article explores the establishment of the Grand Rapids Latvian Credit Union in the early 1960s as one of numerous institutions of the Latvian society in diaspora, and examines the role of the organization in local Latvian society. It argues that contrary to historical stereotypes a sizeable portion of the post-war Latvian immigrants were educated intellectuals and professionals facilitating the establishment of such institutions. Additionally, many Latvian refugees did not necessarily seek assimilation. This study finds that the credit union was more than just a financial institution for its members. It provided a link to historical roots and the recent past, and contributed to Latvian ethnic identity in exile.

Key words: Latvian diaspora, migration, ethnic identity.

* This article is dedicated to the memory of the author's father Auseklis Elksnis (1921–2010). He grew up at Greķēni farm in Sērene civil parish, Zemgale. During World War II, Auseklis Elksnis was mobilized into the Latvian Legion, in the 1950s emigrated to the USA and settled in Kalamazoo. An arduous public worker, he supported the foundation and activities of the Latvian Credit Union, for many years served in different committees and boards. Auseklis Elksnis was one of the most long-standing members in the Grand Rapids/Kalamazoo Latvian Credit Union.

Maldwyn Allen Jones in *American Immigration* includes post World War II Baltic immigrants in a group described as unskilled and semi-skilled. In making a point of relative ease in adjustment to life in the United States, he suggests that ignorance of English was no bar to immediate employment.¹ Yet, as Latvian refugees migrated to the West as imported labor in the late 1940s and early to mid-1950s, many looked critically at their prospects. Emigrants worried about what their futures would bring as they found themselves scattered throughout the world, in countries with strange languages and cultures. A commentary appearing in a Displaced Persons newsletter posits: “Brazil asks for workers between twenty and fifty years old, and families no bigger than five. [...] Then we must naturally ask, what will happen to the old and sick, the single mothers with children, and those who do not have guardians or caretakers?”² Many refugees including scholars, artists, writers and musicians tried to reeducate themselves with languages and trade-skills for employment in different host countries. However, bodily strength and good health appeared to be the principal advantage in their passage to safe harbor. This study suggests that, contrary to long-perpetuated stereotypes in historical literature, many members of the Latvian communities of southwest Michigan were well educated and, furthermore, did not necessarily seek assimilation.

Historian John Bodnar criticizes migration scholars for their routine assumptions that immigrant groups share settlement and integration experiences equally.³ Similarly, Rudolph J. Vecoli asserts that “the historian of immigration must study the distinctive cultural character of each ethnic group and the manner in which this influenced its adjustments in the New World”.⁴ Vecoli is specifically addressing Oscar Handlin’s pioneering work *The Uprooted* published first in 1951 and again in 1973, winner of a Pulitzer Prize for history, which examines the supposedly common experiences of the millions of European immigrants who came to America in the late nineteenth and early twentieth centuries.⁵ This analysis could also apply to Maldwyn Allen Jones, cited previously, who includes Baltic immigrants in a group depicted as unskilled and semi-skilled.⁶ This debate sets the historical context for prevalent perceptions of transnational integration, acculturation and economic adaptation during the cold war era from the 1950s through the early 1980s.

In the early 1960s, a group of Latvian immigrants in southwestern Michigan endeavored to found a credit union as a community self-help organization based on their ethnic heritage. They wanted to assist Latvian immigrant families who had arrived in the 1950s to establish new lives at a time when, due to language barriers, lack of experience and financial hardships, opportunities to conduct financial transactions were difficult. The State of Michigan officially recognized the Grand Rapids Credit Union in 1964, and the Kalamazoo branch (located just 50 ml/80 km south) legally joined one year later. However, the efforts of forming the organization had begun much earlier. While customarily such organizations might have required at that time roughly 7 to 10 weeks for certification with the State of Michigan, the Grand Rapids Latvian Credit Union took one year and three months to establish official accreditation. The founders encountered bureaucratic frustrations, opposition from within their own community, and even ethnic discrimination but were nevertheless successful in achieving their goals.

This article explores the establishment of the Grand Rapids Latvian Credit Union as one of numerous institutions of the Latvian society in diaspora. It introduces a short historical background of the credit cooperative in Latvian history, the post-WWII flight of Latvians into exile and briefly examines the Latvian diaspora in Michigan during the 1950s and early 1960s. The article recounts the story of the difficult initial task of founding the association as per a handwritten account by Teodors Zeltiņš, the first General Manager of the organization. Like many stories of coming to America, Zeltiņš attempts to share the immigrant experience incorporating both tales of struggle and of triumph. The analysis goes on to examine the role of the organization in the local Latvian society. It attributes the success of the endeavor to several factors, but notably two: (a) the Latvian immigrants had a long history of credit cooperatives as financial self-help institutions originating in the nineteenth century; and (b) contrary to prevalent stereotypes of Eastern European immigrant groups, a sizeable portion of the Latvian refugees were educated intellectuals and professionals facilitating the establishment of such institutions.

The study finds that the credit union was more than just a financial institution for its members. For some, especially in the early period of its formation, it symbolized putting down roots and

establishing a successful life in the host country. As a result, for a few, it may have represented abandoning the hope of returning to Latvia. But for others and over time, it provided a historic link to their roots and the recent past. Membership in the Latvian Credit Union became for many a contributing factor to Latvian ethnic identity in exile.

HISTORICAL BACKGROUND

The concepts of the credit union (*krājaizdevu sabiedrība*) or credit cooperative (*kreditkooperatīvs*) as financial institutions formed in Latvia in the mid-nineteenth century in connection with the purchase of land from German barons. The Tsarist government abolished serfdom for the majority of Latvians in the early nineteenth century.⁷ However, the regime emancipated Latvian peasants without giving them land as a means of subsistence. Instead, the government “allowed” families to purchase their own former properties and homes that had been passed down for generations. A growing national consciousness in the nineteenth century was associated with the notion of land ownership for ethnic Latvians. Former World War II refugee and scholar Kārlis Kalniņš stresses this historic theme in a 1953 article on the economy of Latvia: “One’s little corner, one’s bit of land.” This old Latvian saying incorporated the longings, hopes and aspirations of the landless Latvian people for private landed property. “Land as a Latvian sees it, is the fulfillment of man’s dreams, and blessings, the most cherished treasure.”⁸ The credit cooperative was a way and means of realizing this aspiration.

Initially, the ethnic Latvians encountered resistance from Tsarist government officials who forbid the formation of credit cooperatives until 1872. The Latvians established their first credit cooperative in St Petersburg in 1872, and soon after in the Latvian towns of Dundaga, Emburga and in Valle parish in 1874. By 1913, Latvians had founded 236 institutions with a total balance of 65.9 million in gold roubles and a membership of 112,000. However, World War I and the Russian Revolution ravaged the country, ruined the economy and cost thousands of human lives. On January 1, 1920, only 17 credit cooperatives still operated in Latvia.⁹

As one of the newly founded state’s first measures during the early 1920s, government leaders enacted land reforms, similarly to

nearly all new nation states in Eastern Europe at the time. Additionally, as part of this process, the government facilitated the establishment of credit cooperatives. "One's little corner, one's bit of land" did not remain merely a sentimental slogan, but became a mission for the legislature and a calling for the populace. Agrarian reforms and credit legislation were national in scope. They affected not only those who lived in the countryside, but also urban Latvians, who continued to be tied to the rural parts of the country through parents, grandparents, and other kin and through memory. The new Latvian government carried out agrarian reforms from 1920 to 1937, nationalizing landed properties above the largest amount allowed and redistributing the land to as many Latvians as possible with the goal of creating a "nation of farmers".¹⁰ By 1940, Latvians had founded 419 credit cooperatives with 206,000 members and a total balance of Ls 109.4 million. However, in 1940, the occupying Soviet regime confiscated savings in accounts over Ls 1000. By 1945, all credit cooperatives were closed.¹¹

As German troops retreated from the Baltic countries between 1944 and 1945, Soviet troops advanced. Out of a populace of roughly a 1.5 million Latvians, between 200,000 and 240,000 (more than one tenth of Latvia's population) fled to the West, predominately to Germany, Austria and Sweden.¹² After the fall of Germany, the Latvian refugees along with other Eastern Europeans became classified as *displaced persons* and found refuge in camps supported by the United States, France, and Great Britain. A substantial portion of the Latvian emigrants were scholars, artists, writers, musicians, lawyers, physicians and other professionals. By some estimates, approximately 50% of the Latvian intellectual elites found themselves in Displaced Persons (DP) camps.¹³

The United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) provided humanitarian assistance in these camps scattered throughout western Germany. Within the camps, Latvians established a degree of autonomy in the governance of their respective communities. These, in turn, ran schools, medical facilities, churches, and numerous cultural organizations. In the late 1940s, the United Nations created the International Refugee Organization (IRO), the purpose of which was to resettle and find employment for the millions of war refugees. Approximately 100,000 repatriated or were lost due to war, but most migrated to countries throughout

the world, including America.¹⁴ In 1948, when these refugees began emigrating from the DP camps to countries that would accept them, the United States provided nearly 40% of the displaced person visas available to Baltic refugees. After the ordeals of war, flight and exile, Latvians considered themselves fortunate to have survived, to be on the way to creating new lives for themselves and to be together with family and in the company of other fellow countrymen.

THE LATVIAN DIASPORA IN MICHIGAN

Families sponsored friends and relatives. Everyone arrived with little or nothing; no money, food, or place to live. Families who had already established themselves helped others. [...] They opened their doors to other newly arriving families. Often, there were more than ten people in one small house.¹⁵

The Latvians who would form the Grand Rapids Latvian Credit Union in the early 1960s left their homeland after the 1944 Soviet occupation. Before 1948, few Latvians resided in Michigan. Having built strong communal ties in the DP camps in Germany, many émigrés were bound by a shared wish to reside and work in communities consisting of others who shared their culture in their host country. Helped mainly by churches and other humanitarian institutions, over 5,000 Latvians found their way to Michigan in the early 1950s, often through connections established in the DP camps. They settled mainly in the cities of Grand Rapids, Kalamazoo, Detroit, Ann Arbor, Lansing, Saginaw, Battle Creek, Grand Haven and Three Rivers.¹⁶ Although dispersed throughout the state in various cities, the émigrés found ways to stay connected through the creation of interrelated civic and political organizations. More than a few émigrés were part of a choral group *Dziesmu Vairogs* (“Shield of Songs”). This ensemble had formed in a DP camp in Groshabersdorf, Germany, in 1945, and continued to perform as a combined Kalamazoo-Grand Rapids choir for several decades only disbanding in 1981.¹⁷

The sizeable influx of Latvians to southwestern Michigan may have been initially due to the combined efforts of Rev. Kārlis Laupmanis, a Latvian-born minister of the East Main Methodist Church, and E. Dīnvalds, a refugee fluent in English and active in

UNRRA and IRO¹⁸ from the Valka DP camp in Germany, together with Ernests Brože, general secretary for the Valka DP camp, who by chance met Rev. Laupmanis and befriended him. Laupmanis received his theological training first in Latvia and later in England, where he became an ordained Methodist clergyman before coming to the United States in 1937. He arrived at the East Main Methodist Church in Kalamazoo shortly after the war concluded and became interested in the plight of the displaced persons in Europe, particularly his fellow countrymen from Latvia. When the US passed the “Displaced Persons Act” in 1948, Rev. Laupmanis recruited sponsors for Latvians from among his parishioners and from various other churches mainly in the southwest Michigan area, traveled to the DP camps in Germany to facilitate Latvian immigration.¹⁹

Subsequently, other support groups, including the local agency, “Aid to Displaced Persons Corporation,” helped find sponsors for numerous immigrants. This particular organization worked mainly in the Grand Rapids area and under the direction of relief worker Richard M. Bressler. In 1949, the Latvians who had already settled in the Grand Rapids community created a committee to assist Mr. Bressler to bring more settlers from the DP camps from Germany.²⁰ During the mid-1950s, approximately 1,200 Latvians already resided in the Grand Rapids area. By the late 1950s, the community had grown to upwards of 1,600 and 1,100 Latvians had found homes in nearby Kalamazoo.²¹

THE BUMPY PATH TO THE FOUNDING OF THE GRAND RAPIDS LATVIAN CREDIT UNION

What stands out in the Latvian's attempts to establish a new life in Michigan was their quest to maintain their cultural identity while coexisting in a larger community. [...] [M]any felt that the time would eventually come when they would return to a free homeland. They worried that by the time this happened, Communist rule would have stifled and desecrated the Latvian cultural identity.²²

As Latvians situated themselves in their host country, their biggest concerns were retaining their ethnic identity and preserving their cultural heritage. Understandably, the Latvian émigrés

commenced recreating in the United States the social and cultural institutions and organizational systems most familiar to them from Latvia.²³ The adults among the settlers remembered Latvia in the early years of independence, when in a similar situation many ethnic Latvians did not have land or means of subsistence, and had found a solution in credit cooperatives. By the late 1950s and early 1960s, Latvian émigrés scattered throughout the United States and Canada initiated the forming of credit unions (*krājaizdevu sabiedrības*) as economic self-help organizations.²⁴

The Grand Rapids and Kalamazoo communities hoped to start their own self-help credit organization inspired by the successful founding of credit unions in the nearby Latvian communities of Toronto and Milwaukee. The best known written account of the early stages of the Grand Rapids Latvian Credit Union (LCU) is a handwritten speech from 1999 by Teodors Zeltiņš, the first General Manager of the organization. Zeltiņš presents the events of the founding of the organization as a heroic effort against great odds. He uses the story to inspire members and new leaders to carry on the important work he has begun. The document suggests a spirit of earnestness and humor characteristic of this accomplished individual. The speech recounts the important events of the Grand Rapids LCU, acknowledges its supporters and expounds on the problems of the credit union's formation.²⁵

According to Zeltiņš, in 1962, roughly 21,000 credit unions operated in the United States. Of these, 1,200 were in Michigan and more than 100 in Grand Rapids. The associations functioned similar to those in Latvia, as member-owned financial cooperatives organized around factories, educational institutions, hospitals, churches and professional groups. They worked as democratically controlled institutions governed by their members, and operated for the purpose of promoting savings, providing credit at competitive rates, and supporting community development. Zeltiņš explains that when the Grand Rapids Latvian community sought to form an economic support association in the form of a credit union, they lacked knowledge and experience in America. "Without doubt, the Michigan banks did not know what to make of us."²⁶

The group enlisted the assistance of a Latvian émigré from Toronto, Ādolfs Svenne, who was already successfully operating a credit union in Canada. Svenne supported the beginnings of

many credit unions not only in Canada and the United States but also in Australia. Latvians in diaspora affectionately deemed him the “credit union father” and later nominated Svenne as the first head of the International Latvian Credit Union Association. Tāļivaldis Ošeniēks and his son Paulis who had already founded a credit union in Milwaukee also lent substantial assistance. Zeltiņš maintains that although the LCU in Grand Rapids could have developed without these individuals, the process would have taken much longer. Ošeniēks gathered the necessary data and helped assemble the documents from the State of Michigan Financial Department and Credit Union League. In Zeltiņš’ words: “He put us on the right path, although a bumpy one. The work continued like a claw plow through tree stumps [*kā spīlarkls caur celmāju*].”²⁷

On April 9, 1963, the Grand Rapids and area community leaders called a general meeting to officially found the Grand Rapids LCU. They held the gathering in the Catholic Latvian Congregation’s meeting space. The organizers announced the event to all Latvians in Grand Rapids and the surrounding area. Present were Robert Hubbel and Vern Lubben from the Michigan Credit Union League and 69 Latvians. The assembly unanimously voted to establish a credit union and appointed Zeltiņš the first General Manager of the organization. Teodors Zeltiņš, Tāļivaldis Ošeniēks, Jānis Sproģis, Alberts Judovics, Oskars Leimanis, Anatols Meiers, Valdemārs Ostrovics and Jānis Veinbergs accepted nominations as the first corporate officers and Board of Directors of the Grand Rapids LCU. A few days after this general meeting, the community leaders completed the official paperwork and submitted it to the Banking Department of the State of Michigan in Lansing. The community group hoped for a prompt positive response to their application.²⁸

After six months, they received negative news from the Michigan Credit Union League.²⁹ Unfortunately, at this early stage, the LCU had encountered opposition from Latvians within the community. This resistance took the form of a letter written to the Banking Department in Lansing, Michigan, attacking the character of the founders. The grievance resulted in the Credit Union League advising the Latvians that these “differences of opinion and misunderstandings” would be better resolved amongst the community members than by the Michigan Banking Department.

This incident caused delays for the founders of the LCU and demonstrated the kind of frustrations the originators of the organization encountered.³⁰ On October 8, 1963, the Grand Rapid Latvian community received correspondence from Charles D. Slay, the Michigan State Banking Commissioner, in response to the Latvians' formal request to form a credit union. Their application was *declined*. The official examination concluded that enough financial institutions existed in Michigan to service immigrants, and the commission did not find that a separate organization for Latvians was necessary.

We can only speculate as to the reasons why the LCU encountered internal opposition from within the Latvian community. Financial and economic subjugation had been a way of life historically under both German and Russian rule. This may have influenced some to tread cautiously in forming any financial organizations. However, most probably, the underlying desire of a once again independent Latvia influenced certain early resistance to the forming of the local credit institution. Especially in the early period of the LCU formation, putting down roots and establishing a better life, which the credit union would facilitate and represent, may have symbolized for some abandoning the hope of Latvia again being an independent nation state.

When Latvians arrived in the US under financial and legal sponsorship by American religious organizations, they immediately proceeded to organize independent Latvian congregations and refused to become integrated into American churches, despite their support.³¹ Marija (Skudre) Visovskis was eight years old when she arrived in America. Her first memories of Grand Rapids are of attending Catholic mass in 1953 organized by the Latvian community in a building basement.³² Elita (Judovics) Wood, who as a child came to southwest Michigan in early 1950, vividly remembers attending a Latvian "November 18th" Independence Day commemorative event.³³ On April 7, 1951, the new immigrants founded the Grand Rapids Latvian Association with the main goal of supporting endeavors that would aid in the regaining of Latvian independence. The organization conducted demonstrations and wrote letters to President Harry Truman and members of Congress regarding the injustices of the Soviet occupation of Latvia.³⁴ In the 1950s and 1960s, many Latvians throughout Michigan worked vigorously

to show neighboring residents, and the world, that they had not forgotten their homeland. They participated in Captive Nations endeavors hoping to bring awareness to the plight of those who were imprisoned by the Communist regime. More than a few made it clear to anyone who would listen, that Latvians were forced to leave a country that they cherished, and had every intention of returning to as soon as it was again free.³⁵

Scholars suggest that while on the surface Latvian immigrants and their families may have seemed to assimilate into the American lifestyle, in reality they compartmentalized their lives.³⁶ According to a study conducted at Western Michigan University in 1959, despite the appearance of integration, an unusually high percentage of Latvian immigrants did not conform to U.S. “customs and behaviors” of the 1950s. More than a few individuals took jobs substantially below their education level, failed to actively study the English language and avoided permanence in their living conditions.³⁷ This project was specifically focused on Latvian immigrants in the southwest Michigan area. More general and recent research agrees with this 1959 examination. Many Latvian emigrants may have worked hard to become proficient in their chosen careers, dressed like their American-born colleagues and spoke sophisticated English, even if with an accent. However, at home and in their communities, they limited themselves to traditional Latvian meals and music and communicated in the Latvian language. On weekends and holidays they mainly participated in festivities with other members of their ethnic group.³⁸ Though thankful for refuge in the United States, many Latvian emigrants lived to return to their home country.

THE DELEGATION TO THE MICHIGAN STATE CAPITOL

*“The work continued like a claw plow through
tree stumps.”*

Although the initial rejection was a disappointing setback, the leaders of the Latvian community were undaunted. The participants remember the following roadblocks and frustrations vividly and with perhaps some humorous exaggeration. With a gesture remi-

Fig. 1. Photo of Teodors Zeltniš (left), the first General Manager of the Grand Rapids Latvian Credit Union with Mr. Valdmanis, long-term Board of Directors officer

niscent of nineteenth-century Latvians on a mission to challenge both of their historical foes, the German barons and the Russian government, the community elected to form a delegation to go to Lansing and plead their case before Charles D. Slay, the Michigan State Banking Commissioner. According to Zeltniš, if this was not successful, they had plans to appeal to the governor of Michigan himself. The group enlisted the help of an American lawyer. They prepared an intensive justification and scheduled an appointment for a six-men committee to meet at the state capitol. However, as the time grew close, resolve and determination turned to fear and intimidation. All but two of the representatives fell away. On the day of the appointment only Zeltniš and Ošenieks remained resolute and willing to face the state officials.³⁹

The two delegates arrived at the appointment site early and waited for a long time. What transpired next Zeltniš equates to a theatrical production. State officials directed Zeltniš and Ošenieks to a huge room with an enormous table in the center. They recall

that at this table sat Commissioner Slay, accompanied by a government executive, who to the Latvians resembled the British actor playing the fictional Captain Peacock in a BBC comedy.⁴⁰ Being quite demoralized by the surroundings, the two delegates spoke reverently and respectfully while being interrogated by the government official of German descent who Zeltiņš refers to as “Herr Peacock”. In the words of Zeltiņš, “On our heads poured not only directives but also insults.” The state administrator argued that a group of Ukrainian immigrants had just recently tried to form a credit union which had only stayed open one year. He asked: “What makes the Latvians think that they can do better than the Ukrainians?” He demanded to know, “What would happen if all of the nationalities in America wanted to start their own financial institutions?” The official informed Zeltiņš and Ošenieks that he himself is of German descent. “Are the Latvians so different from the Germans?”⁴¹

Zeltiņš tried to explain, “Historical events have put our two nations on different paths. While Latvians came to America to *save* their lives, Germans traveled here to make better lives for themselves. In fact, Latvians were forced to leave their country, and they hope to form in America a close and self supporting community.” Ošenieks also attempted to add a few words, but “Herr Peacock” reacted with a gesture to stop the talking, suggestive to the delegates of a “Heil Hitler” in the not so far past of Latvian prisoner of war camps in Germany. The two émigrés, believing that all was lost, prepared to go.⁴²

Meanwhile, Charles D. Slay, Commissioner of Banking for the State of Michigan, quietly listened to this entire rendition. According to Zeltiņš, the Commissioner then reminded “Mr. Peacock” that it was time for his lunch. After the state official had left the room, the commissioner graciously and courteously spoke to Zeltiņš and Ošenieks, explaining that he is of Irish descent. Slay announced that he wants the Latvians to know that the Irish are understanding people. He requested the delegates to bring back to the Latvian community good news. Their credit union *will be* approved and within a few days the official paperwork *will be* certified. Thereafter, the three men engaged in a rather long discussion about Irish and Latvian similarities in histories and fates.⁴³ Zeltiņš recalls, that upon parting, the Commissioner commended the Latvian delegates on their goals and perseverance. However, he warned the two men

that unfortunately the “American melting pot” would probably do its job eventually in forcing European immigrants into American cultural and social molds.

During the 1950s and 1960s, Americans commonly spoke of their nation as a “melting pot” where immigrants shed the characteristics of their old ways of life to become part of a new and “uniquely American” culture. In terms of immigrants to the United States, many equated the “melting pot” process with Americanization, cultural assimilation and acculturation. Only in later years has multi-cultural awareness led some to advocate dropping the metaphor, and instead using the ideas symbolized by a salad bowl, a kaleidoscope or the American quilt.

With a tone of victory after struggle and hardship, Zeltiņš concludes his 1999 speech with an exclamation that the Grand Rapids/Kalamazoo LCU has been in existence over 35 years. It had never become a “rock of burden”. On the contrary it had remained a “foundational rock” and support to the Latvian community. In Zeltiņš’ parting words, “neither are we Ukrainians nor good-natured Irish, but Latvians. Long life to the Latvian Credit Union!”⁴⁴

THE ROLE OF THE LATVIAN CREDIT UNION IN MICHIGAN LATVIAN SOCIETY

*My father earned fifty-five cents per hour,
and mother made forty-five cents.
Since my father did not have a driver’s license,
he tilled the soil with a horse and plow.*⁴⁵

On January 29, 1964, the State of Michigan officially recognized the Grand Rapids Latvian Credit Union. The organization’s mission was to provide competitive financial products and services in order to give its members the tools to meet their financial needs. On February 14, 1964, the Kalamazoo Latvian community initiated a formal motion to join the Grand Rapids LCU. In 1965, the institution legally established the Kalamazoo branch. In 1986, after 22 years as director, Teodors Zeltiņš retired as the first President/General Manager of the LCU. Thereafter, Jūlijs Riekstiņš served thirteen years until 1999, when members elected Ivars Petrovskis as the third President/General Manager of the LCU.⁴⁶ Petrovskis belongs to the generation of Latvian immigrants who arrived in

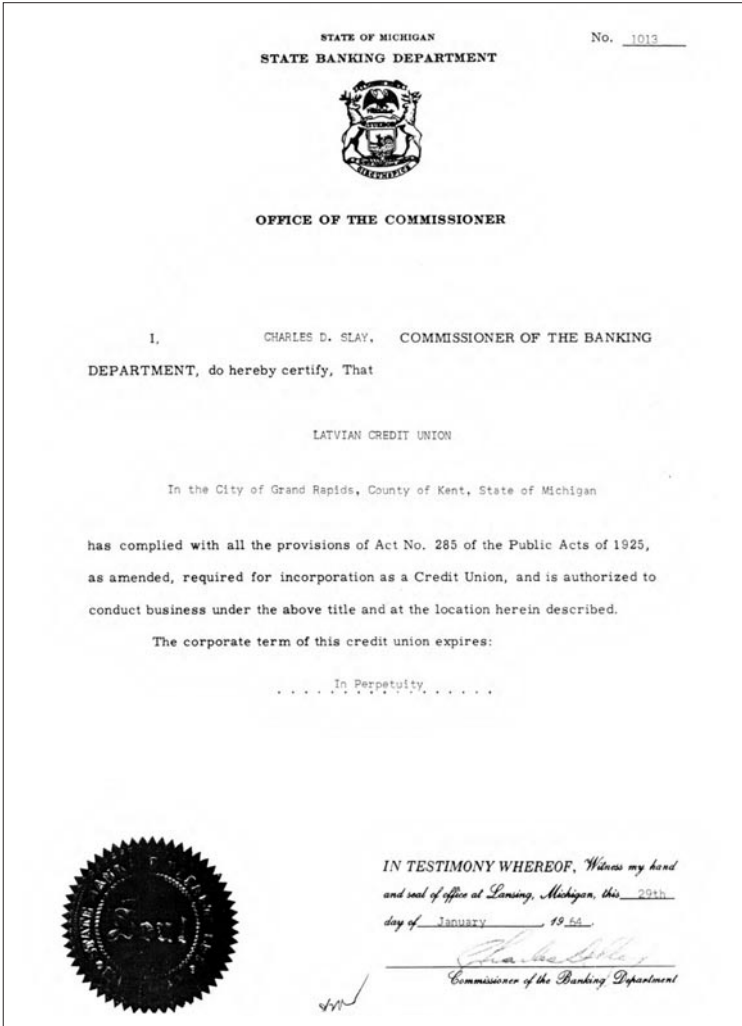

Fig. 2. Document authorizing the Latvian Credit Union to conduct business signed by Charles D. Slay, the Commissioner of the Banking Department, Lansing, Michigan, on January 29, 1964

America as children and grew up in the US. Like many, he earned post-graduate degrees from US institutions.

Petrovskis describes the function of the credit union for early Latvian settlers as a buttress in difficult times. The immigrants arrived with few possessions, with language barriers and with lack

of experience. Latvian immigrants found establishing initial credit with American institutions challenging. "Nobody had established credit, and credit was not popular. Most people paid cash or put merchandise on lay-away." Nearly all the Latvian émigré families purchased furniture, clothing and such items as bed linen from thrift stores, charity resale and consignment shops. However, acquiring appliances during this time was a challenge. A family might wait an entire year to buy a large item such as a refrigerator. "In the interim, people still needed to live." Utilizing the credit union, individual members might deposit \$20 or \$25 per week towards a larger purchase and receive a modest return on their savings. The initial capital investments were small. "They paid in as much as they could afford." However, this money could then be lent at reasonable rates by the credit union to others who could buy a washing machine or stove. "Repayment was never a problem. The émigrés considered it a badge of honor to repay their debts." Administrative costs were low; labor was usually volunteer-based; office space was typically shared with other Latvian organizations; and operating costs were managed frugally. Eventually, as the settlers' economic situation improved and the credit union grew, the émigrés purchased automobiles and then homes.⁴⁷

The Latvian immigrants worked very hard to establish organizations and associations in exile; the LCU was one of several credit unions in Grand Rapids and Kalamazoo. Because maintaining the Latvian language and culture were of primary importance, in the early 1950s Latvians founded numerous cultural, religious, educational and social endeavors such as churches, choirs, scouts, schools, children's camps, folk dancing groups, and literary, art and theatre groups. In Kalamazoo, the Latvian community purchased an old house in the Oakwood area for the purpose of a social hall. The members renovated the structure to facilitate meetings and events. "Men spent almost every evening and weekends reconstructing the building. They would come home from work, eat dinner, change clothes and work until midnight. Those men who had the night shift would spend their days in the rebuilding." While the community utilized the downstairs for folk dancing, ladies' craft auxiliary meetings, and weekly choir practices, they fashioned the upper floor as a place where local artists could exhibit their work, meetings could be held or the literary guild could present readings.⁴⁸ The

Fig. 3. Photo of Grand Rapids LHFCU Office, February 2013: Elita Wood (left) is a member of several LCU committees including Credit Committee, and secretary at the Grand Rapids office. Marija Visovskis (right) is a member of several LCU committees and in charge of accounts receivable at the Grand Rapids office.

Kalamazoo LCU branch shared this upper floor space with these activities, providing financial services several days per week.⁴⁹ The Grand Rapids branch similarly established office space within the local Latvian Center.

The links between the LCU and other Latvian groups were more than just financial. The many organizations unified the communities. Membership in a local society such as the Latvian Association, *Daugavas Vanagi* Latvian Relief Organization, a religious congregation, or a theater group was a prerequisite to becoming a member of the LCU. One of the main goals was to keep the language alive and to instill in the children knowledge and appreciation of the Latvian culture. According to Dainis Matisons, the LCU has historically supported events such as song and dance festivals, sports tournaments, and educational endeavors. They also provided loans, donations and stipends to a variety of national organizations. Members would frequently come to the LCU offices not only to check the balances in their share accounts but to meet others, socialize and

share news. In the Grand Rapids bureau particularly, folks regularly bring sweets for the office staff and stay to enjoy a cup of coffee or tea. Traditionally, the June board of directors' meeting is held at the Latvian Center Garezers during Midsummer's Eve (*Jāņi*).⁵⁰ The Kalamazoo Latvians owe a portion of the funding for their current Latvian Center to the LCU.⁵¹ This financial assistance came at a crucial time in the history of these communities when other assistance was either not available or difficult to secure. Currently, the institution services several loyal members who have emigrated to Latvia since its reestablishment of independence in 1991.

THE FUTURE OF THE LATVIAN HERITAGE FEDERAL CREDIT UNION

Now after more than 4 decades, the Latvian Credit Union has grown substantially. We have close to \$6 m in investments and we still remain significant to the Latvian community by not only providing financial support but also promoting backing for educational as well as national interests. Three years ago, the organization merged with the Latvian Credit Union in Detroit. Today, we are opening up a branch here, at Ciems Latvija.⁵²

Presently, the LCU directors are acutely aware of problems with both the global economy and declining membership trends in Latvian organizations in exile due to the passing of the first generation of members. They are actively exploring options in competitive strategy. As part of this effort, the organization merged with the Detroit Latvian Credit Union and transitioned from a State-chartered to a Federal institution. On June 30, 2008, the Latvian Credit Union in Grand Rapids, along with the branch in Kalamazoo, and the St Paul's Latvian Credit Union in Detroit ceased to exist as separate organizations, and a new entity of the *Latvian Heritage Federal Credit Union* (LHFCU) was formed. The members reelected the existing Boards of Directors and their length of service was established at the annual organizational meeting.⁵³

On September 22, 2011, the LHFCU opened a branch at *Ciems Latvija*, a residential community in Three Rivers, Michigan.⁵⁴ The

Fig. 4. Photo taken on November 18, 2008 in Rīga, Latvia, of Ivars Petrovskis (right), the third President/General Manager of the LCU, receiving certificate of acknowledgement from the Ministry of Foreign Affairs of Latvia

branch launched this local office at the request of the Latvian home owners in Three Rivers. Andrejs Rozentāls, an energetic community leader of *Ciems Latvija* helped initiate and facilitate the making of the new bureau a reality. Attesting to the links between the LHFCU and other Latvian groups as more than just financial, at the opening ceremonies for the new Three Rivers branch, the *Ciems Latvija Community Choir* entertained guests with three songs specifically composed for this event: “*Kas ir bagāts?*” (“Who is Wealthy?”), “*Tevis dēļ krāju naudu*” (“Saving Money Because of You”) and “*Nāc paklausies, draudzīņ, kā Ciemā dzied*” (“Come, my Friend, and Listen to my Village Sing”). Looking to the future, the LHFCU organization is presently in discussions with the Northern California Latvian Credit Union regarding possible collaboration.⁵⁵

The executives of the institution pride themselves on recruiting a diverse management team and board of directors. These officers and employees range in age from their thirties to eighties and are skilled in a variety of business and financial practices and backgrounds. Most donate their services as volunteers.⁵⁶ In 2012,

members enthusiastically elected Dainis Matisons, a second generation Latvian American, born and educated in the US, as the fourth President/General Manager of the LHFCU. Matisons officially assumed the presidency from Ivars Petrovskis on January 23, 2012. In March 2012, the annual general meeting ratified his appointment. Petrovskis, having served the LCU for the previous sixteen years, expressed his pleasure at working with such an outstanding individual. Upon transitioning out of the post, he summarized Matisons' excellent credentials as a loan officer with Fifth Third Bank before coming to the Grand Rapids LCU, and promotional path at the LCU from office worker to Manager of the Kalamazoo Branch, Treasurer, Vice President and now President of the institution. Matisons is also the chair of the Kalamazoo Branch of the *Daugavas Vanagi* Latvian Relief Organization.⁵⁷

According to the most recent set of compiled data (2011), the LHFCU has a membership of 779, an increase of 7.89% from the previous year. It has a balance of \$6,054,446, also an increase from 2010 of 15.13%. According to Executive Vice President Petrovskis, the institution is one of the ten fastest growing credit unions in the United States.⁵⁸ The Latvian International Credit Union Association in exile presently has a membership of 7,062 with a combined balance of \$124,080,000. The institutions mutually continue to financially support Latvian activities and national organizations, with a combined amount of \$107,500 for 2011. In 2012, they sponsored endeavors such as the Latvian Song Festival in Milwaukee, the Occupation Museum in Latvia and Garezers Latvian Center and summer children's camp and youth language school in Three Rivers, Michigan.⁵⁹

CONCLUSION

*In the chaos of World War II, many saw
the refugees as an undesirable element.
"Like the debris in the streets," the
authorities wanted to get rid of this human
rubble. [...] One British officer even called them
"the scum of Europe."⁶⁰*

National boundaries are often constructed with walls and barb-wire, but they are also structured on concepts of ethnicity, race, gender, and class that divide groups of people from one another.

While these fortifications may not be successful in detracting the so-called “unwanted,” they frequently enable their exploitation and facilitate the blaming of aliens for the country’s socio-economic problems. During the cold war era, Americans commonly conceptualized their nation as a “melting pot” where immigrants shed the characteristics of their old ways of life to become part of a new and “uniquely American” culture. Many linked the “melting pot” process with Americanization, cultural assimilation, acculturation and economic adaptation. Only in recent years has multi-cultural awareness led more contemporary academics to promote an understanding of diversity.

Scholars such as Maldwyn Allen Jones cited previously, include the Baltic immigrants in the group described as unskilled and semi-skilled. Contrary to common stereotypes of Eastern European immigrant groups, a sizeable portion of the Latvian refugees were educated, skilled professionals. Many of the emigrants were scholars, artists, writers, musicians, lawyers, physicians and members of other professions. Perhaps as many as 50% of the Latvian intellectual elite found themselves in the DP camps.⁶¹ Individuals often took jobs substantially below their academic levels upon arriving in the US, and most were not familiar with American procedure and processes. Nevertheless, their education, organizational skills, knowledge of general business practices and other professional experiences provided the support needed to create and maintain a strong collective infrastructure and successful community organizations such as the credit unions.

The main concern of the émigrés, who were forced to leave their country after World War II, was the retaining of their ethnic identity and the preserving of their cultural heritage. Latvia had a long history of credit cooperatives as financial self-help institutions, originating in the nineteenth century. As Latvian refugees struggled to establish new lives in their host countries, they looked back to the beginning years of Latvian independence when many did not have land or secure means of survival. The credit cooperative was a resource for securing “one’s little corner, one’s bit of land,” a concept linked to the romanticized ideal of land ownership. In exile, especially in the early period of the Latvian Credit Union formation, putting down roots and establishing a better life, which the credit union facilitated, for some refugees may have

symbolized abandoning the hope of Latvia again becoming an independent nation state. But for others, such as the credit union founders, employees and members, the historical notion of credit cooperatives provided a tradition, a value system and a connection to the home country and national history. For the Grand Rapids and Kalamazoo communities, the story about the struggles to form the organization linked the founders of the LCU to nineteenth-century Latvians challenging their historical foes the Germans and the Russians in Latvia's past. Membership in the Latvian Credit Union served to strengthen Latvian ethnic identity and community in exile.

REFERENCES

- ¹ Maldwyn Allen Jones (1960). *American Immigration*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 246.
- ² O. Siktars, R. Kalniņš, R. Reinfelds (1947, March 8). Darba Iespējas. *Latviešu Balss Austrijā: UNRRA 191 Glasenbach Journal*, 71(2), pp. 1, 2.
- ³ John Bodnar (1985). *The Transplanted: A History of Imigrants in Urban America*. Bloomington: Indiana Press, p. xvi.
- ⁴ Rudolph J. Vecoli (1964). Contadini in Chicago: A Critique of the Uprooted. *The Journal of American History*, 51(3), p. 417.
- ⁵ Oscar Handlin (1973). *The Uprooted*. Boston: Little-Brown.
- ⁶ Jones. *American Immigration*, p. 246.
- ⁷ Andrejs Plakans (1995). *The Latvians: A Short History*. Stanford, California: Stanford University, Hoover Institution Press, p. 80; Arnolds Spekke (1957). *History of Latvia; an Outline*. Stockholm: M. Goppers Publishing, p. 290; Alfred Bilmanis (1951, reprinted in 1970). *The History of Latvia*. Westport, CT: Greenwood Press, pp. 225, 229. The liberation of peasants took place in Kurzeme in 1817 and Vidzeme in 1819. In the province of Latgale, serfdom continued until 1861.
- ⁸ Kārlis Kalniņš (1953). Economic Structure and Resources. In: Edgars Andersons (ed.). *Cross Road Country Latvia*. Waverly, Iowa: Latvju Grāmata, p. 96. "Savs kaktiņš, savs stūritis zemes" [One's little corner, one's bit of land] is the title of a 1904 posthumous novel by the Latvian author Jānis Purupuke (1865–1902). This title has become culturally appropriated in Latvian popular culture. The novel is about the landless peasantry, and the phrase is usually attributed to him. Accessed on March 15, 2011, <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/PurJ/PurJ01.htm>
- ⁹ Jānis Mežaks (2011). Uzticēšanās pašu spēkiem. In: *Latviešu kredītsabiedrību gada grāmata un kalendārs 2012. gadam*. Toronto: Latvian Credit Union Limited, p. 2; Krājaizdevu kase. In: *Vēstures skaidrošanas vārdnīca*, http://vesture.eu/index.php/krājaizdevu_kase.

- ¹⁰ Spekke. *History of Latvia*, p. 361. The population totaling 2,552,000 in 1914 decreased to 1,596,131 in 1920 or by 37 percent. Andrejs Plakans (1996). Agrarian Reform in Latvia: The Historical Context. In: *Title VIII Program*. The National Council for Soviet and East European Research.
- ¹¹ Mežaks. Uzticēšanās pašu spēkiem, p. 3; Krājaizdevu kase.
- ¹² Ieva Zaķe (2010). *American Latvians: Politics of a Refugee Community*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, p. 28.
- ¹³ Plakans. *The Latvians: A Short History*, p. 161; Kārlis Kangeris (2000). Trimdas sākumi un tālākā attīstība. In: *Trimdas arhīvi atgriežas*. Rīga, Latvia. Accessed on April 15, 2011, http://vip.latnet.lv/LPRA/kangeris_tr.htm.
- ¹⁴ Silvija Meija (2005). *Latvians in Michigan*. Lansing, MI: Michigan State University Press, pp. 1–5.
- ¹⁵ *Ibid.*, p. 32.
- ¹⁶ Zigurds Rudzītis (1983). Latvians. In: James M. Anderson, Iva A. Smith (eds.). *Ethnic Groups in Michigan*. Detroit, MI: The Michigan Ethnic Heritage Studies Center and University of Michigan Ethnic Studies Program, Ethnos Press, p. 189.
- ¹⁷ Meija. *Latvians in Michigan*, pp. 27, 43.
- ¹⁸ UNRRA: The Allies chartered “United Nations Relief and Rehabilitation Administration,” and IRO: The “International Refugee Organization.”
- ¹⁹ Meija. *Latvians in Michigan*.
- ²⁰ *Ibid.*, p. 43.
- ²¹ Teodors Zeltiņš (1999). Kreditsabiedrība uz stabiliem un drošiem pamatiem ar ievērojamu rezerves kapitālu. (Unpublished manuscript.) Grand Rapids, Michigan: Grand Rapids Latvian Credit Union.
- ²² Meija. *Latvians in Michigan*, p. 2.
- ²³ Zaķe. *American Latvians: Politics of a Refugee Community*, pp. 38, 39; Meija. *Latvians in Michigan*, p. 2.
- ²⁴ Mežaks. Uzticēšanās pašu spēkiem, p. 3.
- ²⁵ Zeltiņš. Kreditsabiedrība uz stabiliem un drošiem pamatiem ar ievērojamu rezerves kapitālu.
- ²⁶ *Ibid.*
- ²⁷ *Ibid.*
- ²⁸ *Ibid.*
- ²⁹ The Michigan Credit Union League, organized in 1934, provides members with legislative, regulatory and media advocacy among other services.
- ³⁰ Zeltiņš. Kreditsabiedrība uz stabiliem un drošiem pamatiem ar ievērojamu rezerves kapitālu.
- ³¹ Zaķe. *American Latvians: Politics of a Refugee Community*, p. 39.
- ³² Marija (Skudre) Visovskis. “Oral History Interview” by Irene Elksnis Geisler on February 3, 2013 in Grand Rapids, MI. Marija Visovskis is a member of several LCU committees and in charge of accounts receivable at the Grand Rapids branch office.

- ³³ Elita (Judovics) Wood. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on February 8, 2013 in Grand Rapids, MI. Elita Wood is a member of several LCU committees including Credit Committee, and the secretary at the Grand Rapids branch office.
- ³⁴ Meija. *Latvians in Michigan*, p. 43.
- ³⁵ *Ibid.*, p. 2.
- ³⁶ Zaķe. *American Latvians: Politics of a Refugee Community*, p. 38.
- ³⁷ Henry G. Halla (1959). A Study of the Latvian Exile-Immigrant Group in Kalamazoo. (Unpublished manuscript.) Master of Arts, Western Michigan University.
- ³⁸ Jack Glazier, Jack Helweg (2001). *Ethnicity in Michigan: Issues and People*. Lansing, MI: Michigan State University Press, p. 37.
- ³⁹ Zeltiņš. Kreditsabiedriba uz stabiliem un drošiem pamatiem ar ievērojamu rezerves kapitālu.
- ⁴⁰ Captain Stephen Peacock is a fictional character from the BBC One comedy show, *Are You Being Served?* and popular during the 1960s and 1970s. He is played by Frank Thornton. Captain Peacock, the somewhat stuffy floorwalker, considers himself above the assistants with both his position and his dubious military record; he likes to brag about his experiences fighting Rommel in North Africa.
- ⁴¹ Zeltiņš. Kreditsabiedriba uz stabiliem un drošiem pamatiem ar ievērojamu rezerves kapitālu.
- ⁴² *Ibid.*
- ⁴³ *Ibid.*
- ⁴⁴ *Ibid.*
- ⁴⁵ Meija. *Latvians in Michigan*, pp. 20, 21.
- ⁴⁶ Zeltiņš. Kreditsabiedriba uz stabiliem un drošiem pamatiem ar ievērojamu rezerves kapitālu; Ivars Petrovskis. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on February 8, 2013 in Grand Rapids, MI.
- ⁴⁷ Ivars Petrovskis. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on February 8, 2013 in Grand Rapids, MI.
- ⁴⁸ Meija. *Latvians in Michigan*, p. 32.
- ⁴⁹ Gaida Balodis. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on October 1, 2005 in Kalamazoo, MI.
- ⁵⁰ Dainis Matisons. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on February 16, 2013 in Kalamazoo, MI.
- ⁵¹ Auseklis Elksnis. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on July 5, 2005 in Kalamazoo, MI.
- ⁵² Irene Elksnis Geisler. "Minutes of the Board of Directors' Meeting, September 22, 2011." Three Rivers, Michigan: Latvian Heritage Federal Credit Union.
- ⁵³ Irene Elksnis Geisler. "Minutes of Board of Directors' Meeting, April 30, 2008." Grand Rapids, MI: Latvian Credit Union.
- ⁵⁴ Irene Elksnis Geisler. "Minutes of the Board of Directors' Meeting, September 22, 2011." Grand Rapids, MI: Latvian Credit Union.

- ⁵⁵ Irene Elksnis Geisler. "Minutes of Board of Directors' Meeting, December 18, 2012." Grand Rapids, MI: Latvian Heritage Federal Credit Union.
- ⁵⁶ Irene Elksnis Geisler. "Minutes Board of Directors' Meeting, October 21, 2012." Grand Rapids, MI: Latvian Heritage Federal Credit Union.
- ⁵⁷ Irene Elksnis Geisler. "Minutes of Board of Directors Meeting for January 23, 2012." Grand Rapids MI: Latvian Heritage Federal Credit Union.
- ⁵⁸ Ivars Petrovskis. "Oral History Interview" by Irene Elksnis Geisler on February 8, 2013 in Grand Rapids, MI.
- ⁵⁹ Ivars Petrovskis (2012). Latviešu kredītsabiedrību 2011. g. pārskats. In: *Latviešu kredītsabiedrību gada grāmata 2013. gadam*. Toronto, Canada: Latvian Credit Union Limited.
- ⁶⁰ Meija. *Latvians in Michigan*, p. 22.
- ⁶¹ Plakans. *The Latvians: A Short History*, p. 161; Kārlis Kangeris (2000). Accessed on April 15, 2011, http://vip.latnet.lv/LPRA/kangeris_tr.htm.

PĒCKARA LATVIEŠU BĒĢĻU DIASPORA
LIEK PAMATUS DZĪVEI SVEŠUMĀ:
GRANDREPIDSAS LATVIEŠU KREDĪTSABIEDRĪBA*

Irene Elksnis Geisler

PhD, vēstures lektore, Rietummičiganas Universitāte, Kalamazū, ASV.
Zinātniskās intereses: modernā Eiropas vēsture, dzimtes vēsture, nacionālisms, migrācija, etniskā piederība, mutvārdu vēsture.
E-pasts: irene.e.geisler@wmich.edu

Rakstā aplūkota Grandrepidsas Latviešu kredītsabiedrības, vienas no daudzajām latviešu diasporas organizācijām, dibināšana 20. gs. 60. gadu sākumā, kā arī tās loma vietējā latviešu sabiedrībā. Balstoties uz faktu materiālu, tiek pierādīts, ka pretēji vēsturē iegājušajiem stereotipiem liela daļa pēckara latviešu imigrantu bija izglītoti intelektuāļi un profesionāļi, kuru zināšanas atviegloja tamlīdzīgu organizāciju dibināšanu. Turklāt daudzi latviešu bēgļi nebūt netiecās asimilēties. Šis pētījums atklāj, ka minētā kredītsabiedrība tās

* Raksts ir veltīts autores tēvam Auseklis Elksnim (1921–2010). Viņš uzauga Zemgalē Sērenes pagastā Greķēnu mājās. Otrā pasaules kara laikā tika iesaukts Latviešu leģionā un 50. gados apmeties uz dzīvi Kalamazū ASV. Aktīvs sabiedriskais darbinieks, atbalstījis Latviešu kredītsabiedrības dibināšanu, ilgus gadus darbojies dažādās komitejās un valdēs, viens no visvecākajiem Grandrepidsas Latviešu kredītsabiedrības biedriem.

biedriem bija kas vairāk nekā vienkārša finanšu iestāde. Tā veidoja saikni ar latviešu vēsturiskajām saknēm un neseno pagātņi un deva savu ieguldījumu latviešu etniskās identitātes stiprināšanā trimdas apstākļos.

Atslēgas vārdi: latvieši trimdā, migrācija, etniskā identitāte.

Kopsavilkums

20. gs. 60. gadu sākumā grupa latviešu imigrantu dienvidrietumu Mičiganā uzņēmās nodibināt uz etniskā mantojuma pamata balstītu kredītsabiedrību, kas būtu kopienas finansiālās pašpalīdzības organizācija. Viņi vēlējās palīdzēt latviešu imigrantu ģimenēm, kas Amerikā bija ieradušās 50. gados, izveidot jaunu dzīvi laikā, kad šiem cilvēkiem valodas nezināšanas, pieredzes trūkuma un finansiālo grūtību dēļ bija maz iespēju veikt finanšu darījumus. Organizatori sastapās ar birokrātu liktiem šķēršļiem, pašu kopienas locekļu pretestību un pat ar etnisko diskrimināciju no varas iestāžu puses, tomēr, neraugoties uz to visu, viņiem izdevās sasniegt savu mērķi.

Rakstā aplūkota Grandrepidsas Latviešu kredītsabiedrības kā vienas no daudzajām latviešu diasporas organizācijām dibināšana. Pētījuma pamatā likta Teodora Zeltiņa, pirmā Latviešu kredītsabiedrības ģenerāldirektora, pašrocīgi rakstīta atskaite, kas atklāj sākotnējās grūtības, kādas bija jāpārvar šīs organizācijas dibinātājiem. Līdzīgi daudziem imigrantiem, kuri atceras savu ierašanos Amerikā, Zeltiņš tiecas dalīties pieredzē, iekļaujot atskaitē gan stāstus par smagu cīņu, gan arī stāstus par triumfu. Turpinājumā tiek analizēta loma, kāda kredītsabiedrībai bijusi un joprojām ir vietējā latviešu sabiedrībā. Kredītsabiedrības veiksmīgā darbība tiek skaidrota ar vairākiem faktoriem, no kuriem galvenie ir divi: a) latviešu imigrantiem ir bijusi gara krājaizdevu sabiedrību jeb kredītkooperatīvu, īpašu finansiālās pašpalīdzības organizāciju, vēsture, kas aizsākusies jau 19. gadsimtā; un b) pretstatā amerikāņu sabiedrībā valdošajiem stereotipiem par imigrantiem no Austrumeiropas liela daļa latviešu bēgļu bija izglītoti intelektuāļi un profesionāļi, kuru zināšanas atvieglāja tamlīdzīgu organizāciju dibināšanu.

Valstu robežas nereti tiek nostiprinātas ar mūriem un dzeloņdrātīm, bet tās var arī tikt būvētas uz aizspriedumainiem priekšstatiem par etnisko piederību, rasi, dzimumu un šķirisko izcelsmi, kas nodala dažādas sabiedrības grupas. Lai arī šiem aizspriedumiem varbūt neizdodas aizkavēt tā saukto nevēlamo cilvēku ieceļošanu, tomēr tie nereti veicina imigrantu ekspluatāciju un ļauj ar vieglu roku uzvelt

vainu svešzemniekiem par attiecīgās valsts sociālekonomiskajām problēmām. Aukstā kara laikā amerikāņu vairākums uzskatīja savu valsti par “kausējamo katlu”, kur imigranti atsakās no tradicionālā dzīvesveida, lai kļūtu par daļu no jaunās un “vienreizīgi amerikāniskās” kultūras. Daudzi saistīja šo “kausēšanas” procesu ar amerikanizēšanos, asimilāciju, akulturāciju un pielāgošanos jaunajiem ekonomiskajiem apstākļiem. Tikai pēdējos gados multikulturālā fenomena apzināšanās ir likusi progresīvākajiem augstskolu mācībspēkiem sākt popularizēt etniskas daudzveidības izpratni.

Daži amerikāņu zinātnieki, kā, piemēram, Meldvins Alens Džounss, pieskaita baltiešu imigrantus pie etniskajām grupām, par kurām valda uzskats, ka tās pārstāv nekvalificēta un mazkvalificēta darba darītājus. Tomēr pretstatā šim plaši izplatītajam viedoklim par Austrumeiropas izcelsmes imigrantu grupām liela daļa latviešu bēgļu bija tiešām izglītoti, prasmīgi profesionāļi. Daudzi no viņiem bija zinātnieki, mākslinieki, rakstnieki, mūziķi, advokāti, ārsti un citu profesiju pārstāvji. Iespējams, ka pēckara Eiropas pārvietoto personu nometnēs atradās pat 50% latviešu inteliģences elites. Bēgļi pēc ierašanās Amerikā nereti pieņēma viņu akadēmiskās izglītības līmenim neatbilstošus amatus. Lielākajai daļai iecelotāju bija svešas amerikāņu likumdošanas procedūras un procesi. Tomēr izglītība, organizatoriskās iemaņas, vispārējo uzņēmējdarbības principu pārzināšana un cita veida pieredze viņiem ļāva izveidot un uzturēt spēcīgu kolektīvo infrastruktūru un veiksmīgas sabiedriskās organizācijas, kā piemēram, kredītsabiedrības.

Emigranti, kas pēc Otrā pasaules kara piespiedu kārtā bija atstājuši dzimteni, rūpējās galvenokārt par savas etniskās identitātes un kultūras mantojuma saglabāšanu. Latvijai bija gara krājaizdevu sabiedrību jeb kredītkooperatīvu – finansiālās pašpalīdzības organizāciju – vēsture, kas aizsākusies 19. gadsimtā. Pūlēdamies izveidot sev jaunu dzīvi savās mītnes zemēs, latviešu bēgļi domās atskatījās uz pirmajiem gadiem pēc neatkarīgās Latvijas valsts nodibināšanas, kad daudziem nebija zemes vai drošu iztikas līdzekļu. Dalība kredītkooperatīvā tolaik bija veids, kā tikt pie “sava kaktiņa, sava stūriša zemes”; šis priekšstats bija saistīts ar zemes īpašumtiesību romantizēto ideālu. Trimdā, it īpaši sākumposmā, kad tika dibināta Latviešu kredītsabiedrība, atsevišķiem indivīdiem iesakņošanās savā mītnes zemē un labākas dzīves veidošana, ko atvieglāja kredītsabiedrība, iespējams, simbolizēja atteikšanos no cerības, ka Latvija jebkad varētu atgūt savu valstisko neatkarību. Turpretī citiem, piemēram, kredītsabiedrības

dibinātājiem, darbiniekiem un biedriem, vēsturiskais priekšstats par kredītkooperatīviem nozīmēja tradīciju, vērtību sistēmu un saikni ar dzimto zemi un latviešu tautas vēsturi. Grandrepidsas un Kalamazū latviešu kopienām stāsts par Latviešu kredītsabiedrības dibināšanas grūtībām saistījās ar viņu senčiem, kas ar līdzīgu rīcību 19. gadsimtā bija metuši izaicinājumu saviem vēsturiskajiem ienaidniekiem vāciešiem un krieviem, kuri nesenā pagātnē bija okupējuši Latviju. Latviešu kredītsabiedrības biedra statuss palīdzēja nostiprināt latviešu bēgļu etniskās identitātes apziņu un latviešu kopienu trimdā.

Iesniegts 24.05.2013.

PADOMJU LAIKA SOCIĀLĀS REPREZENTĀCIJAS LATVIJAS SABIEDRISKAJĀ DOMĀ (2004–2012)¹

Mārtiņš Kaprāns

Dr. sc. comm., Tartu Universitātes Pārvaldības un politikas institūta pētnieks.
Zinātniskās intereses: postkomunisma sabiedrību atmiņu kultūra, atmiņu
politika un vēstures komunikācija, transnacionālā atmiņa.
E-pasts: martins.kaprans@ut.ee

Šajā rakstā analizēta Latvijas sabiedrības attieksme un priekšstati par padomju laiku. Izmantojot pēdējos desmit gados veiktās iedzīvotāju aptaujas par vēstures jautājumiem, autors aplūko mainīgos un pastāvīgos aspektus attiecībās ar neseno nedemokrātisko pagātņi. Īpaša uzmanība pievērsta etnolingvistiskās identitātes un paaudžu identitātes ietekmei uz attieksmi pret padomju periodu. Socioloģisko datu interpretācijā izmantota sociālo reprezentāciju teorija, kas ļauj aprakstīt un skaidrot kopīgu priekšstatu veidošanos par vēsturi. Rakstā autors cenšas uzsvērt nepieciešamību pievērst lielāku uzmanību padomju laika pragmatiskās reprezentācijas apzināšanai un nostiprināšanai.

Atslēgas vārdi: attieksme, sociālās reprezentācijas, postkomunisma sabiedrības, sabiedriskās domas aptaujas.

Kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ir pagājuši 22 gadi, kuru laikā pieredzētas radikālas pārmaiņas, t.sk. izaugusi jauna paaudze, kas par iepriekšējo politisko režīmu var spriest tikai pastarpinātā veidā. Taču padomju laiks nav pazudis nedz no publiskās telpas, nedz no cilvēku dzīvesstāstiem; tas caurauž sabiedrības pašizpratni un vēl aizvien būtiski iespaido nacionālās identitātes apjēgsmi. Padomju laikam ir arī nozīmīga loma Latvijas atmiņu politikā – virknē politikas dokumentu un tiesību aktu sastopamas tiešas norādes, oficiāli definējot šī nedemokrātiskā režīma upurus un pāridarītājus. Vārdu sakot, *kolektīvās atcerēšanās ietvars*, ja izmantojam Morisa Halbvaksa (*Maurice Halbwachs*) terminoloģiju, padomju laiku ieauž tagadnes attiecībās, kas, protams, novērojams ne tikai Latvijā, bet arī citviet postkomunisma telpā.²

Sabrūkot komunistiskajiem režīmiem, Austrumeiropas un Baltijas valstis sastapās ar divām konkurējošām paradigmām. No vienas puses, cilvēki tika iedrošināti runāt par nedemokrātiskā režīma pāridarījumiem, bet, no otras puses, prioritāra bija jaunā liberāldemokrātiskā režīma nostiprināšana, tādēļ pastāvēja uzskats, ka vajag ātrāk aizmirst komunisma periodu, kuru leģitimēja tik daudzi cilvēki. Mijiedarbība starp neizbēgamajām pārmaiņām un nespēju atvadīties no nesenās vēstures, pavelkot “treknu svītru” un visu sākot no baltas lapas, kā uz to 1989. gadā aicināja Polijas premjerministrs Tadeušs Mazoveckis (*Tadeusz Mazowiecki*), ir svarīga tēma postkomunisma sabiedrību kontekstā. Pētnieki ir norādījuši, ka tieši spriedze starp sabiedrības vēlmi aizmirst pagātņi, vienlaikus to tomēr izmantojot tagadnes politikas un sociālo attiecību veidošanā, ir postkomunismu definējoša pazīme.³ Šo dialektisko procesu analīze atsedz postkomunistisko sabiedrību sociālās atmiņas dinamiku, kā arī ļauj labāk saprast tajās dominējošo atmiņu režīmu. Sekojot šādai premisai, raksta galvenais mērķis ir analizēt Latvijas iedzīvotāju priekšstatus un attieksmi pret padomju laiku, īpaši pievēršot uzmanību pastāvīgajiem un mainīgajiem segmentiem sabiedrības sociālajā atmiņā. Raksta pamatā ir Latvijas Universitātes pētniecības projekta “Latvijas sociālās atmiņas monitorings” ietvaros apkopotie socioloģiskie dati.⁴

METODOLOĢIJA

Rakstā indivīda attieksme pret pagātņi tiek aplūkota sociālo reprezentāciju teorijas (SRT) ietvaros. Šo sociālā konstruktīvisma tradīcijā sakņoto teoriju 20. gadsimta 60. gadu sākumā izstrādāja franču sociālais psihologs Seržs Moskovici (*Serge Moscovici*).⁵ SRT skatījumā par grupas *intereseļu objektu* var kļūt tikai sociāli reprezentētas lietas un idejas. Kopīgas reprezentācijas rodas brīžos, kad cilvēki apmainās ar zināšanām un priekšstatiem par objektu, kas *iekļūvis* sociālajās attiecībās. Par šādu objektu var uzskatīt arī noteiktu vēstures periodu.⁶ Akumulējot konkrētai videi un kultūrai tipiskās zināšanas, reprezentācijas iespaido cilvēku/grupu uzvedību un diskursus; tās arī pielāgojas sociālās vides izmaiņām, ko šī uzvedība ilgtermiņā izraisa. Sociālās reprezentācijas, kā norāda Moskovici, pamatā veic trīs funkcijas: ilumināciju (dodot realitāšu apziņu), integrāciju (iekļaujot jaunas idejas vai faktus atpazīstamos ietvaros) un

sadališanu (stiprinot veselo saprātu, caur kuru tiek atpazīta noteikta kopība).⁷

Sociālās reprezentācijas rodas no konceptuālām tēmām, kas kā lokāli un/vai universāli iztirzāti apgalvojumi iemieso reprezentāciju veidojošos pirmtēlus un mītus. Šie pirmtēli sakņojas sociālajā atmiņā un tiek sistemātiski atkārtoti grupas dalībnieku vidū. Ikdienas apstākļos konceptuālo tēmu (piemēram, liberālā demokrātija ir Rietumu sabiedrības pamats) paskaidro un padara lietojamu dažādas *interpretējošas atslēgas* (piemēram, minoritāšu tiesības un pilsoniskās brīvības ir mūsdienīgas Rietumu sabiedrības pamatprincipi), kuras Moskovici ir nosaucis par *metodoloģiskajām tēmām*.⁸ Tās norobežo konceptuālo tēmu no citām *pirmsākuma idejām*. Konceptuālās tēmas salīdzinājumā ar metodoloģiskajām tēmām ir krietni dziļāk iesakņojušās konkrētā kultūrā, tādēļ tās ir arī daudz pastāvīgākas. Tiesa, konceptuālā tēma vienmēr atrodas opozīcijā citai tēmai (piemēram, individuālisms pret kolektīvismu; utilitārisms pret ideālismu), bet šāds opozicionārisms ilgākā periodā kļūst par priekšnosacījumu reprezentāciju problematizēšanai. Citiem vārdiem, konceptuālās tēmas dažādu iemeslu dēļ nokļūst sabiedrības uzmanības centrā un izraisa savstarpējus konfliktus un nesaskaņas, kas eventuāli pārveido arī sociālās reprezentācijas.

Izmaiņas sociālajā reprezentācijā ir saistītas ar grupā pieņemto komunikācijas stilu, t.i., dažādie argumentācijas veidi un retoriskās stratēģijas rada atšķirīgus reprezentāciju tipus. Moskovici izšķir trīs veidus jeb tipus, kā reprezentācija kļūst sociāla: hegemonisko, emancipēto un polemisko.⁹ *Hegemoniskas reprezentācijas* dominē jebkurā simboliskajā praksē, kuru iedzīvina izteikti strukturēta grupa (politiskā partija, pilsētas iedzīvotāji, nācija). Tām piemīt vienvēidīgums, nemainīgums, nekritiskums un uzbāzīgums. *Emancipētām reprezentācijām* ir raksturīga liela autonomija sabiedrībā, tās tiek kaldinātas alternatīvu konkurējošu reprezentāciju vidē un rodas sociālās apakšgrupās, kas ir relatīvi ciešā kontaktā cita ar citu. Savukārt *polemiskās reprezentācijas* izriet no starpprupu ideoloģiskajiem konfliktiem, tādēļ tām nav atbalsta visā sabiedrībā.

Jau savos agrāk veiktajos pētījumos par to, kā latviešu autobiogrāfi atceras padomju laiku, esmu parādījis iepriekšējās divās desmitgadēs (1991–2008) notikušās izmaiņas Latvijas iedzīvotāju priekšstatos par padomju periodu.¹⁰ 90. gados Latvijā tika institucionalizēta Atmodas laikā (1987–1991) tapusī padomju laika *ne-*

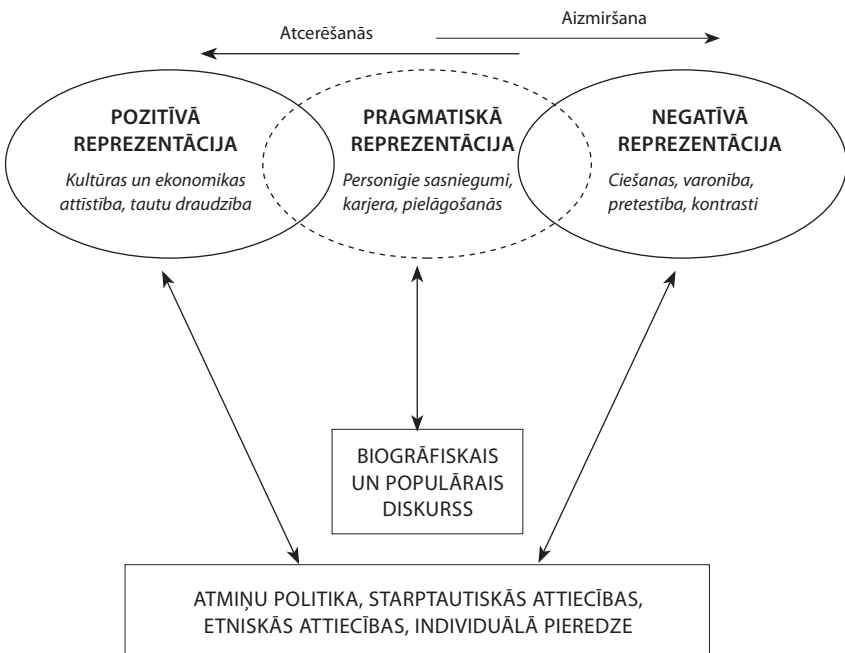
gatīvā reprezentācija, kuras konceptuālo tēmu veidoja ciešanu un pretestības motīvi, un tā uzsvēra padomju režīma totalitāro un noziedzīgo iedabu. Šī sociālā reprezentācija saskaņā ar Moskovici klasifikāciju ir kvalificējama kā hegemoniska, jo tā tik tiešām caurauda un zināmā mērā arī disciplinēja 90. gadu Latvijas publisko diskursu, faktiski alternatīvu reprezentāciju nostiprināšanos padarot neiespējamu. Taču negatīvās reprezentācijas ietekme laika gaitā ir samazinājusies, īpaši tas novērojams populārās kultūras produktos un individuālajās atmiņās par padomju laiku. Turklāt biogrāfiskajā diskursā ir parādījušās agrāk maz sadzirdamas balsis, piemēram, padomju laika amatpersonas un nomenklatūras pārstāvji. Šīs izmaiņas ir sekmējušas pozitīvās un pragmatiskās reprezentācijas iesakņošanu.

Padomju perioda *pozitīvā reprezentācija*, kurai citviet Austrumeiropā jau 90. gados bija vērā ņemams atbalsts, Latvijā konkrētākas aprises ieguva pagājušās desmitgades sākumā vai pat nedaudz agrāk. Šī reprezentācija akcentē padomju laika pozitīvo pusi (labklājība, sociālā drošība, zinātnes progress, tautu draudzība) un savās radikālākajās izpausmēs attaisno gan padomju represijas, gan ideju par nepieciešamību atjaunot padomju iekārtu. Latvijā, kā parāda publiskās telpas analīze, pozitīvo reprezentāciju daudz izteiktāk atbalsta krievvalodīgie mediji.¹¹ Jau Atmodas laikā veiktā sabiedriskās domas izpēte, kā arī pirmo neatkarības gadu aptaujas ļāva sociologiem secināt: lai gan citu tautību pārstāvji pakāpeniski ir pieņēmuši Latvijas jauno valstisko statusu, tomēr, “vērtējot padomju laika sociāli ekonomiskās norises un politiskos stereotipus, latviešiem un krieviem ir krasi atšķirīgi viedokļi”.¹² Pozitīvā reprezentācija acīmredzami izaicina negatīvo reprezentāciju, kuru galvenokārt atbalsta latvieši un kopš neatkarības atgūšanas ir nemainīgi atbalstījusi Latvijas valdošā politiskā elite. Līdz ar to pozitīvā reprezentācija ir uzskatāma par polemisku sociālo reprezentāciju.

Pragmatiskā reprezentācija Latvijā un citviet ir vismazāk pētītais fenomens. Tā balstās idejā par cilvēku spēju izdzīvot padomju režīmā un sasniegt privātus un/vai sabiedrībai svarīgus mērķus, neskatoties uz ideoloģiskajiem šķēršļiem. Saskaņā ar SRT pragmatisko reprezentāciju padara iespējamu kognitīvā polifāzija, t.i., sociālās grupas ietvaros līdzās var pastāvēt dažādi un itin bieži nesavietojami kognitīvie stili un zināšanu formas, kuras izmanto viens un tas pats indivīds.¹³ Īsāk sakot, tas nozīmē, ka attiecīgos kontekstos cilvēku

grupa padomju laikam piešķir gan negatīvas nozīmes, piemēram, valstiskuma zaudēšana, okupācija, padomju represijas u.tml., gan pozitīvas nozīmes, piemēram, individuālie vai kopienas sasniegumi, radītās vērtības. Latvijā pragmatiskā reprezentācija ir sastopama dažādos padomju laiku normalizējošos diskursos, kas galvenokārt ieraugāmi populārajā kultūrā. Tomēr pragmatiskā reprezentācija reti parādās vēsturnieku pētījumos vai politiskajā komunikācijā, tādēļ tā ir uzlūkojama kā *priekšlaicīga reprezentācija*, kas “spēlē būtisku lomu, kad sociālie aktori pārveido kopējo izpratni par savu pasauli”.¹⁴ Kopumā pragmatisko reprezentāciju var kvalificēt kā emancipējošu, jo tā pieļauj pretrunīgu tēmu un vērtējumu klātesamību attiecībās ar padomju laiku, piešķirot tam daudzšķautņainību.

Dažādo padomju laika sociālo reprezentāciju attiecības apkopotas shēmā, kas arī ilustrē katras reprezentācijas galvenos izcelsmes avotus.¹⁵

Shēma. Padomju laika sociālo reprezentāciju deskriptīvais modelis

Balstoties uz šo modeli, rakstā tiek meklētas atbildes uz diviem pētnieciskajiem jautājumiem:

1. Vai latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju vidū ir pieaugušas atšķirības attieksmē pret padomju periodu Latvijas vēsturē?
 - 1.1. Vai latviešu vidū ir pieaudzis atbalsts padomju perioda pragmatiskajai reprezentācijai?
 - 1.2. Vai krievvalodīgo vidū ir pieaudzis atbalsts padomju perioda pozitīvajai reprezentācijai?
 - 1.3. Vai latviešu un krievvalodīgo vidū ir būtiski samazinājies atbalsts padomju perioda negatīvajai reprezentācijai?
2. Vai Latvijas iedzīvotāju priekšstats par padomju laiku ir palielinājušās paaudžu atšķirības?
 - 2.1. Vai vecāko paaudžu vidū ir pieaudzis atbalsts padomju perioda pozitīvajai reprezentācijai?
 - 2.2. Vai jaunākajā paaudzē ir pieaudzis atbalsts padomju laika pragmatiskajai reprezentācijai?
 - 2.3. Vai atbalsts padomju perioda negatīvajai reprezentācijai ir saglabājies izklīdēts pa visām paaudžu grupām?

Rakstā tiek izmantoti socioloģiskās kompānijas SKDS veikto Latvijas iedzīvotāju aptauju dati, kas iegūti dažādos gados, noskaidrojot respondentu attieksmi un priekšstatus par padomju laiku.¹⁶ Visas aptauju izlases bijušas reprezentatīvas, un dati ir iegūti, izmantojot tiešās intervijas respondentu dzīvesvietās.¹⁷

Lai varētu spriest par tendencēm, rakstā pārsvarā tiek aplūkoti tie aptauju jautājumi, kas uzdoti atkārtoti pēdējo deviņu gadu laikā. Iegūtie dati ļauj atsegt iedzīvotāju daudzveidīgo attieksmi pret padomju laiku, sākot ar priekšstatiem par konkrētiem notikumiem (Molotova–Ribentropa pakts, Latvijas okupācija 1940. gadā) un beidzot ar vispārīgākiem vērtējumiem. Vairākos aptauju jautājumos tiek izmantota t.s. Likerta skala. Šī raksta ietvaros Likerta skalas galējās atbildes tiek interpretētas kā atbalsts negatīvajai vai pozitīvajai reprezentācijai, bet mērenās atbildes – kā atbalsts vai priekšnosacījums pragmatiskajai reprezentācijai.

REZULTĀTI

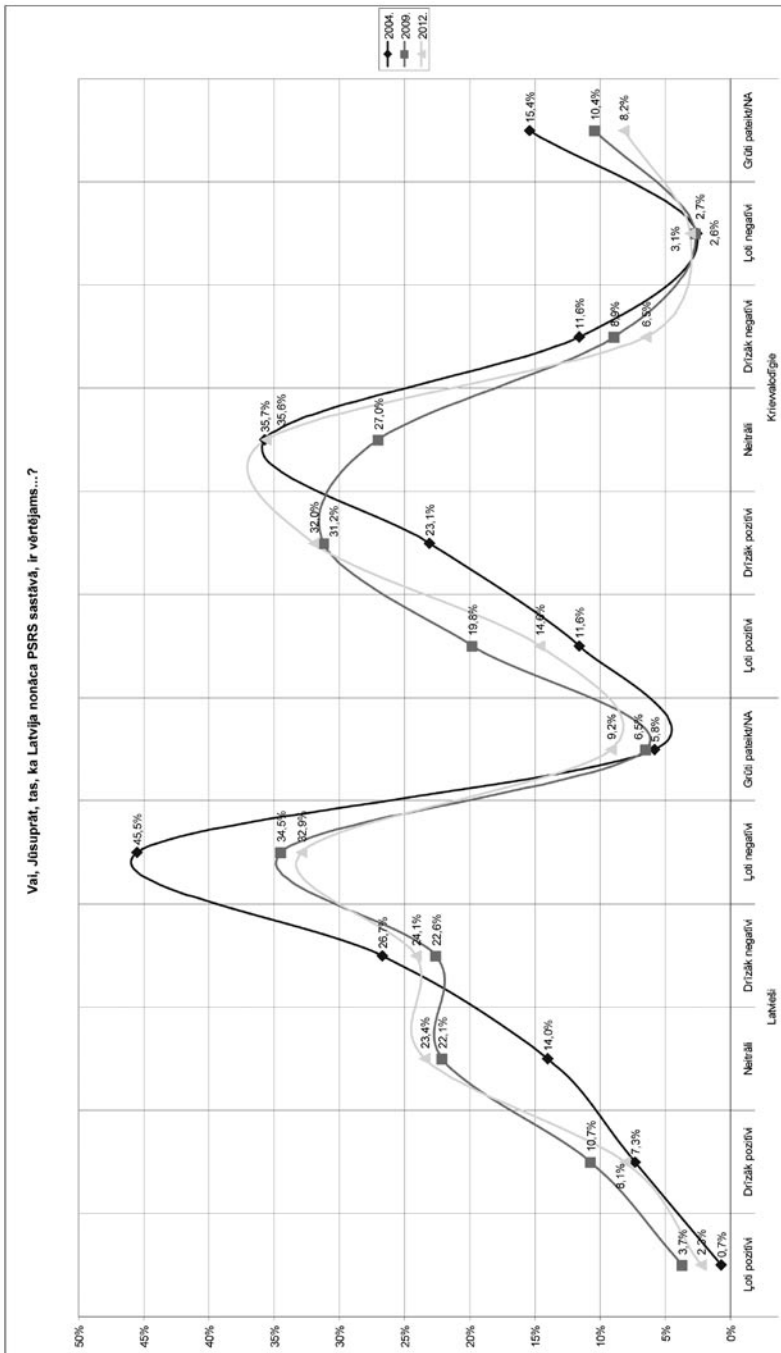
ETNOLINGVISTISKĀS IDENTITĀTES FAKTORS

Piederība noteiktai etnolingvistiskajai grupai – latviešiem vai krievvalodīgajiem¹⁸ – ir būtisks faktors, kas nosaka Latvijas iedzīvotāju politiskās attieksmes. Parasti šāda tendence ir novērojama arī Latvijas vēstures izpratnē. Aptauju dati liecina, ka etnolingvistiskais dalījums joprojām spēlē izšķirošu lomu attiecībās ar neseno pagātni un etnolingvistiskā identitāte ar ļoti augstu varbūtību ļauj prognozēt indivīda attieksmi pret padomju laiku.

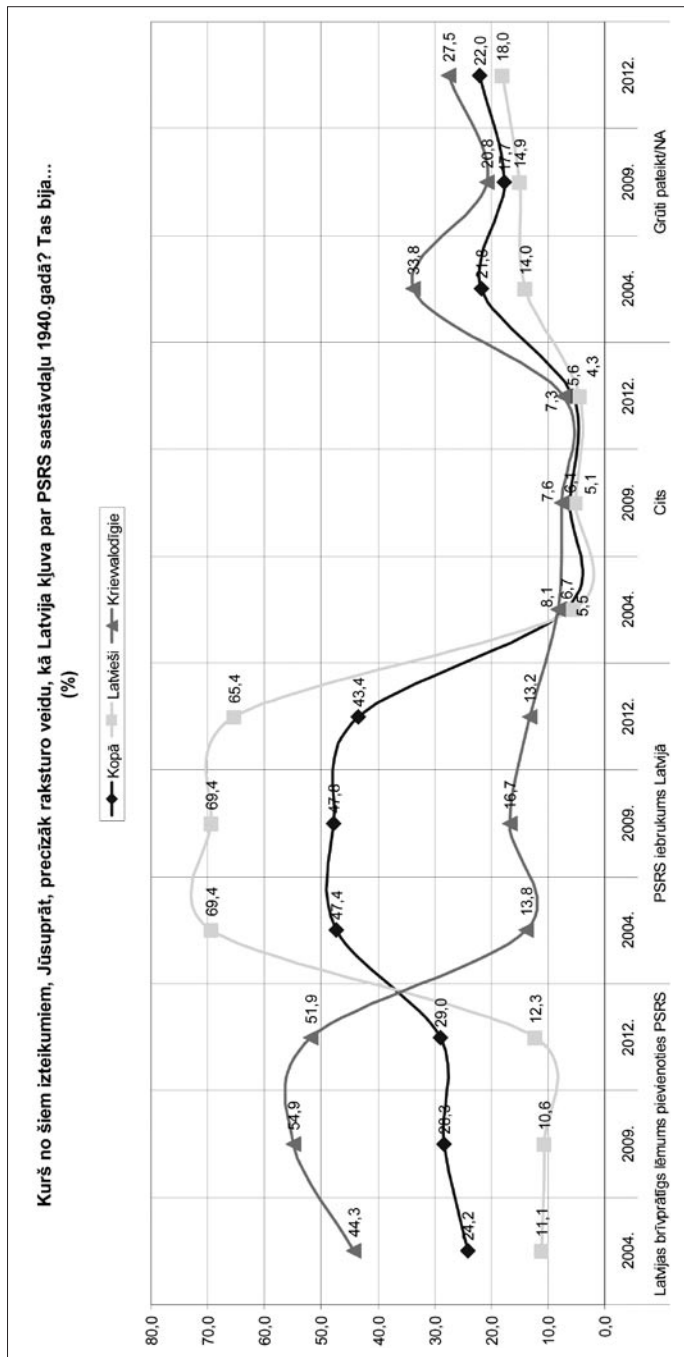
Pēdējos desmit gados latviešu un krievvalodīgo vidū ir pieaudzis atbalsts neitrālai jeb līdzsvarotākai attieksmei pret Latvijas nokļūšanu PSRS sastāvā, kas ir būtisks pragmatiskās reprezentācijas priekšnosacījums. Tas ir samazinājis negatīvās attieksmes īpatsvaru. Tomēr katrā grupā joprojām valda atšķirīgs vērtējums: latviešiem tas ir negatīvs, bet krievvalodīgajiem – pozitīvs (1. diagramma). Tas visdrīzāk izriet no dažādajiem priekšstatiem par notikumiem, kuru rezultātā Latvija kļuva par PSRS sastāvdaļu. Piemēram, 2012. gada aptaujā latviešu respondenti daudz biežāk nekā krievvalodīgie ir piekrituši apgalvojumam, ka vienošanās starp nacistisko Vāciju un PSRS, kas tika parakstīta 1939. gada 23. augustā (t.s. Molotova–Ribentropa pakts), ietekmēja Latvijas kļūšanu par PSRS sastāvdaļu (attiecīgi 72,5% un 51,5%). Tiesa, arī krievvalodīgo vidū šādai perspektīvai ir liels atbalsts. Turklāt 2004. gadā aptaujā tika uzdots līdzīgs jautājums par Molotova–Ribentropa pakta sekām, un tolaik iegūtie dati arī rāda, ka viedoklis “1939. gada pakts bija priekšnoteikums Latvijas kļūšanai par PSRS sastāvdaļu” ir izplatīts abās etnolingvistiskajās grupās: 2004. gadā tā domāja 65,9% latviešu un 41,6% krievvalodīgo respondentu.¹⁹ Tomēr nevajadzētu secināt, ka šie dati apstiprina netiešu, bet noturīgu atbalstu padomju perioda negatīvajai reprezentācijai.

Aptauju dati liecina, ka aizgājušajos desmit gados Latvijas iedzīvotāju vidū ir nostiprinājušās divas atšķirīgas 1940. gada notikumu interpretācijas. Proti, lielākā daļa latviešu atbalsta t.s. okupācijas paradigmu, bet krievvalodīgie – brīvprātīgās pievienošanās paradigmu, turklāt krievvalodīgo vidū ir novērojams diezgan straujš atbalsta pieaugums šai paradigmai (2. diagramma). Kopumā gan uzskats par PSRS kā agresoru latviešu vidū ir iemantojis augstāku atbalstu, bet krievvalodīgo vidū ir novērojama lielāka sašķeltība.

1. diagramma

2. diagramma

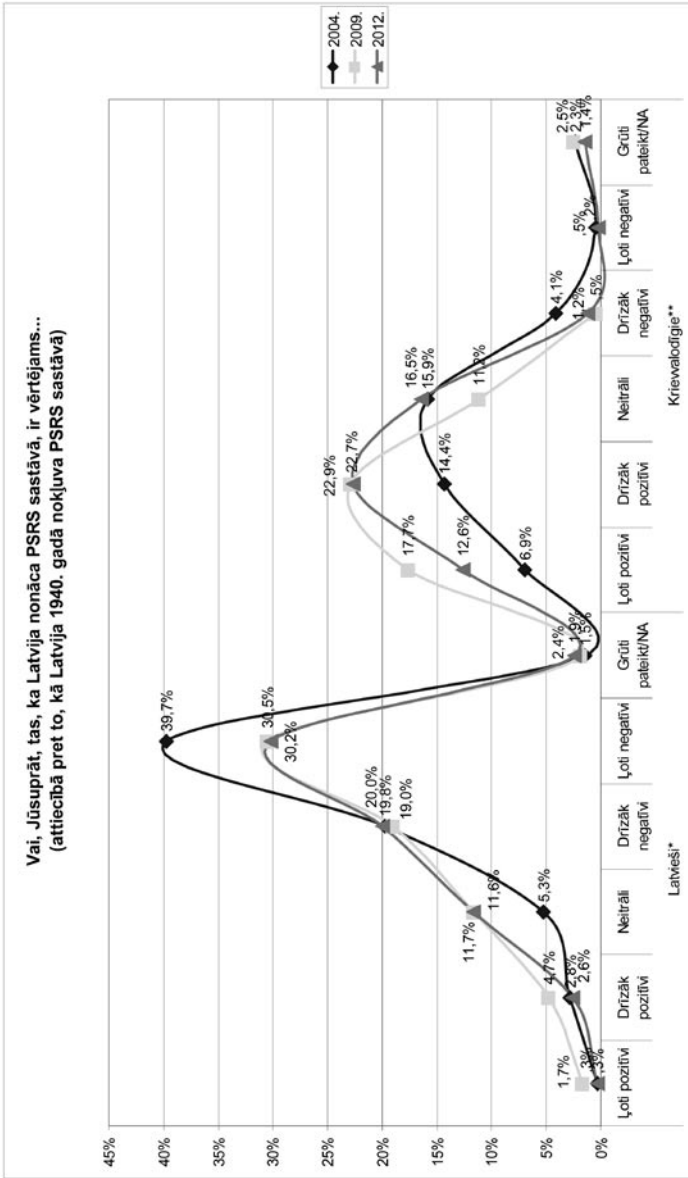

Dati arī liecina – jo negatīvāka ir latviešu respondentu attieksme pret Latvijas nokļūšanu PSRS sastāvā, jo augstāks ir atbalsts okupācijas paradigmai; savukārt krievvalodīgo respondentu pozitīvā attieksme lielā mērā nozīmē atbalstu interpretācijai, ka Latvija brīvprātīgi pievienojās PSRS (3. diagramma). Bez tam interesanti, ka arī mērenākas attieksmes pieaugums pret Latvijas nonākšanu PSRS sastāvā ne tikai nav mazinājies, bet gan palielinājies plaisu starp šīm atšķirīgajām paradigmām. Līdz ar to katrā etnolingvistiskajā grupā vēl aizvien dominē citāda Padomju Latvijas rašanās koncepcija, un laika gaitā priekšstati par nedemokrātiskā režīma ģenēzi latviešos ir nostiprinājuši atbalstu padomju laika negatīvajai reprezentācijai, bet krievvalodīgajos – pozitīvajai reprezentācijai.

Lielākā daļa respondentu (57,2%), kas 2012. gada aptaujā ir atzinuši, ka Molotova–Ribentropa pakts ietekmēja Latvijas kļūšanu par PSRS sastāvdaļu, ir arī pārliecināti, ka PSRS iebruka Latvijā, t.i., šie respondenti visdrīzāk saskata cēloņsakarību starp abiem notikumiem. Taču vērā ņemama ir arī to respondentu grupa (22,5%), kas, atzīstot, ka pakts ietekmēja Latvijas nokļūšanu PSRS sastāvā, tajā pašā laikā pauž pārliecību, ka Latvija brīvprātīgi pievienojās PSRS; īpaši raksturīgi tas ir krievvalodīgo vidū. Šādai cēloņsakarību ignorēšanai var būt vairāki skaidrojumi. No vienas puses, tas liecina par sekošanu t.s. *ģeopolitiskās nepieciešamības argumentam*, kas attiecībā uz Molotova–Ribentropa paktu nereti parādās Krievijas publiskajā diskursā un historiogrāfijā. No otras puses, to var interpretēt kā dažādu perspektīvu paralēlismu, vienlaikus atzīstot, ka Latvijas likteni izšķīra lielvalstis, bet Latvija pati galā izvēlējās pievienoties PSRS. Abos gadījumos ir saskatāma skaidra pretruna ar valsts oficiālo nostāju par to, kā Latvija nokļuva PSRS sastāvā.

Taču svarīgi atzīmēt, ka krievvalodīgo vidū saglabājas visnotaļ augsts neizlēmušo respondentu īpatsvars, kas nespēj/nevēlas novērtēt, kādā veidā Latvija kļuva par PSRS republiku (2. diagramma). Šajā *neizlēmīgo* grupā dominē neitrāls vērtējums par Latvijas nonākšanu PSRS sastāvā, lielākajai daļai nav viedokļa par Molotova–Ribentropa paktu, un respondenti ir tendēti uzskatīt, ka 1940. gada notikumu apspriešana nav aktuāla. Turklāt, kā liecina 2012. gada aptaujas dati, vairumam (59,3%) *neizlēmīgās* grupas respondentu, kas sastopami visās vecumgrupās, nav arī konkrētas pozīcijas par to, vai “Latvijas brīvvalsts” laikā dzīvot bija vieglāk un labāk nekā padomju laikā. Taču lielākā daļa (67,5%) atzīst, ka Latvijas iedzīvotāju

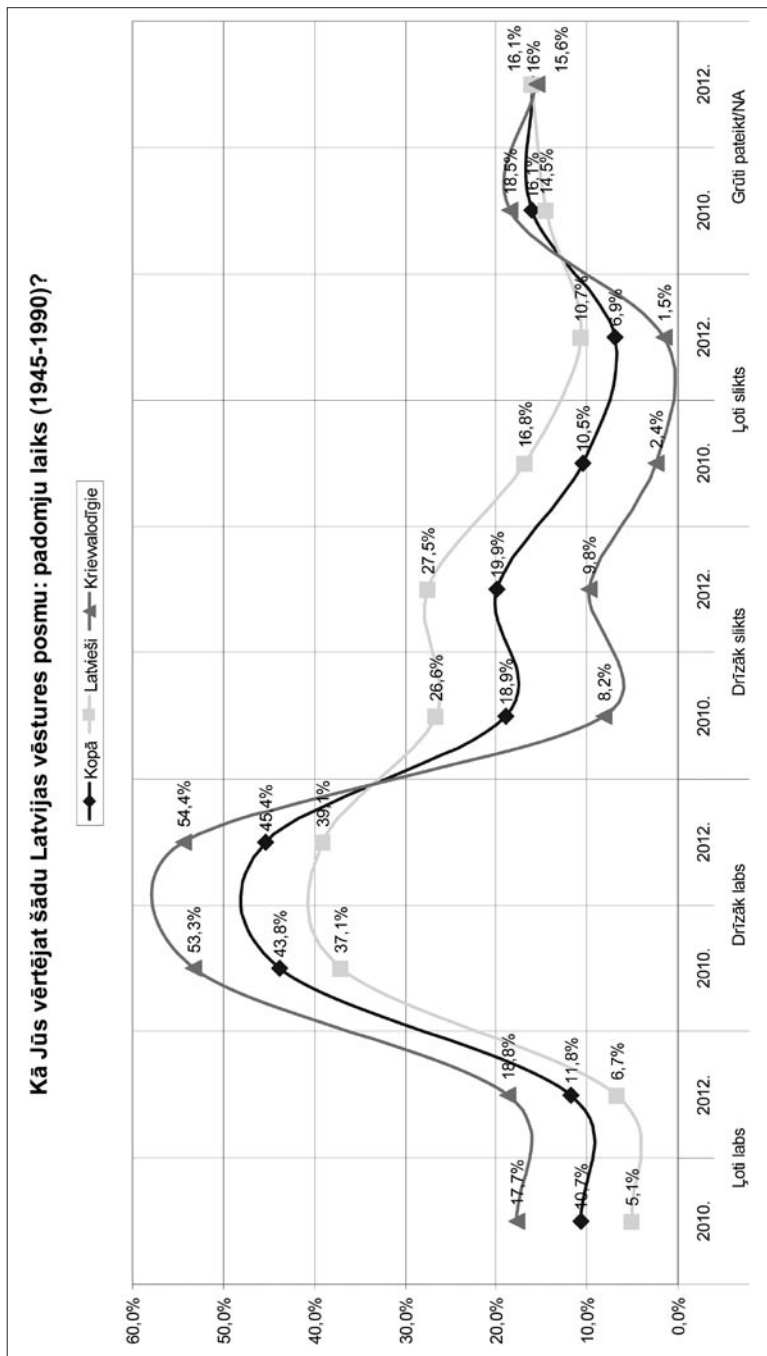
3. diagramma

* Tā latviešu respondentu daļa, kas attiecībā pret kopējo izlasi uzskata, ka Latvija nokļuva PSRS sastāvā iebrukuma rezultātā.

** Tā krievvalodīgo respondentu daļa, kas attiecībā pret kopējo izlasi uzskata, ka pievienošanās PSRS bija Latvijas brīvprātīgs lēmums.

4. diagramma

izsūtīšanas uz Sibīriju nebija attaisnojamas nevienā gadījumā, un viņi arī nevēlas, lai Latvijā tiktu atjaunots padomju režīms (49,1%). Citiem vārdiem, ievērojama krievvalodīgo daļa, kas faktiski ignorē jautājumu par Latvijas okupāciju un nav motivēti tajā iedziļināties, nav arī tendēti aizstāvēt prosovetiskus uzskatus, un tas drīzāk runā par labu pragmatiskās, nevis negatīvās vai pozitīvās reprezentācijas ietekmei.

Runājot par vispārīgāku padomju perioda vērtējumu, latviešu respondenti dod priekšroku līdzsvarotai pozīcijai, kas veicina alternatīvu, bet visdrīzāk ne savstarpēji izslēdzošu attieksmju līdzsaspastāvēšanu. Proti, 2010. gadā padomju laiku par “drīzāk labu” vai “drīzāk sliktu” ir atzinuši 63,7% latviešu respondentu, bet 2012. gadā – jau 66,6% (4. diagramma). Tas, iespējams, nozīmē pavērsienu pragmatiskās padomju laika reprezentācijas virzienā, jo lielākā daļa respondentu nav izvēlējušies Likerta skalas galējās atbildes. Bez tam latviešu vidū var novērot izteikti negatīvas attieksmes samazināšanos. Savukārt krievvalodīgo atbildēm ir nosliece akcentēt padomju laika pozitīvo tēlu. Šīs atšķirības labi ieraugāmas 2012. gada aptaujas datos: no latviešu respondentiem, kas pozitīvi vērtē padomju laiku, tikai 22,7% vēlas, lai Latvijā tiktu atjaunota padomju iekārta, bet krievvalodīgo vidū šāda veida sakarība ir novērojama 34,6% gadījumā. Tātad vairāk nekā trešdaļai krievvalodīgo, kas pauž simpātijas pret neseno nedemokrātisko režīmu, visdrīzāk piemīt restaurējoša nostalgija. Kulturoloģe Svetlana Boima (*Svetlana Boym*) restaurējošo nostalgiju skaidro ar vēlmi atgriezt pagātnes realitāti, un šis nostalgijas veids atšķiras no reflektējošās nostalgijas, kas ir orientēta uz ironiskām un biogrāfiskām attiecībām ar pagātni un pagātnes pieredzes izmantošanu tagadnes sociālās kārtības kritizēšanai, bet ne pašas pagātnes atdzīvināšanai.²⁰

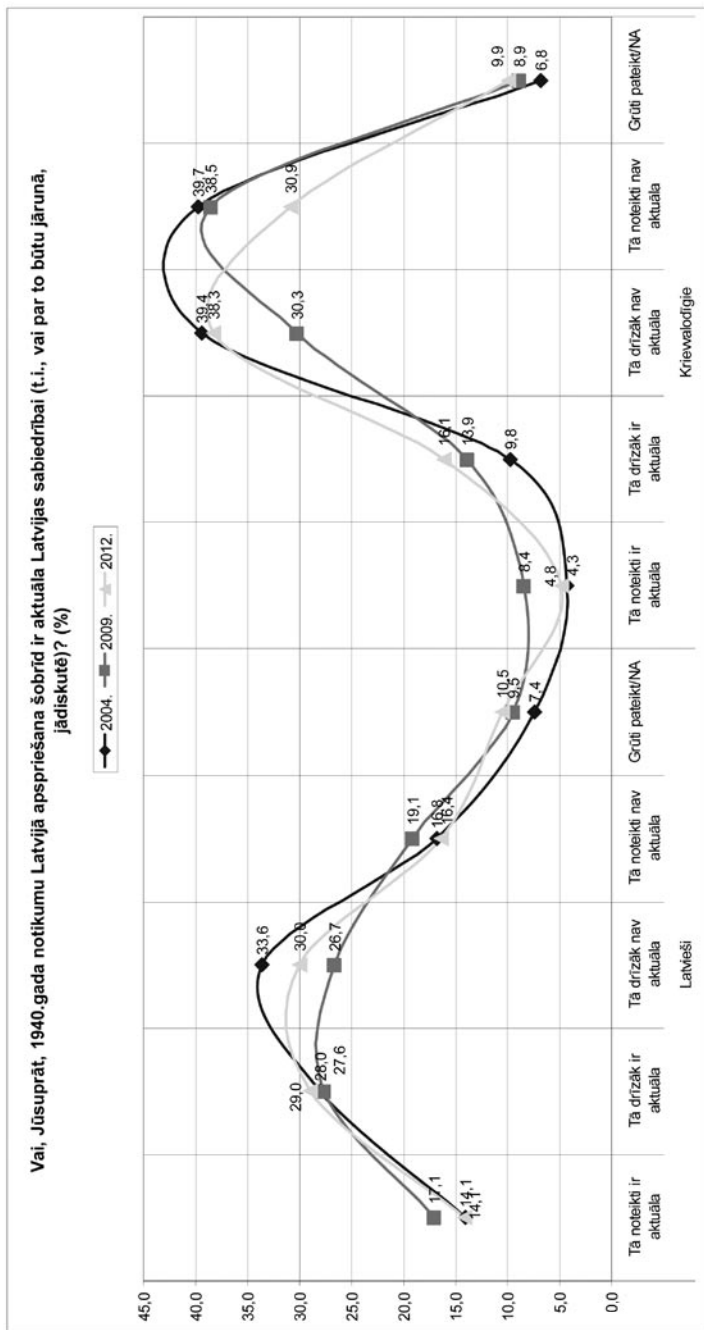
Latviešu un krievvalodīgo viedokļi citos 2012. gada aptaujas jautājumos parāda, ka padomju perioda vispārīgs novērtējums un attieksme pret šī laika notikumiem var būtiski atšķirties. Smalkāka datu analīze atklāj, ka lielākā daļa to latviešu respondentu, kas kopumā pozitīvi novērtē padomju periodu Latvijas vēsturē, vienlaikus atzīst, ka Latvijas brīvvalsts laikā (1918–1940) cilvēkiem dzīvot bija vieglāk un labāk nekā padomju laikā (41,5%), Molotova–Ribentropa pakts ietekmēja Latvijas nokļūšanu PSRS (70,1%), Latvija nonāca PSRS sastāvā iebrukuma rezultātā (53,6%) un Latvijas iedzīvotāju deportācijas uz Sibīriju nav attaisnojamas

nevienā gadījumā (78,9%). Īsāk sakot, latviešu pozitīvā attieksme pret padomju laiku nebūt nenozīmē vēstures pārinterpretēšanu. Savukārt lielākā daļa krievvalodīgo respondentu, kas 2012. gada aptaujā pozitīvi novērtēja padomju periodu, vienlaikus uzskata, ka Latvijas brīvvalsts laikā cilvēkiem dzīvot nebija vieglāk un labāk (42,2%) un ka Latvija pievienojās PSRS brīvprātīga lēmuma rezultātā (58,5%). Turklāt salīdzinājumā ar latviešiem ievērojami mazāka krievvalodīgo respondentu daļa (55,1%) uzskata, ka Latvijas iedzīvotāju deportācijas nav attaisnojamas nevienā gadījumā. Tātad var secināt, ka latvieši, kas pauž zināmas simpātijas pret neseno pagātņi, vienlaikus politiskajā un institucionālajā līmenī ir saglabājuši kritisku skatījumu uz padomju periodu. Turpretī vairums krievvalodīgo iedzīvotāju, kas neslēpj simpātijas pret padomju laiku, faktiski atbalsta prosovetisko vēstures versiju un tādējādi arī pozitīvo aizgājušā laika reprezentāciju. Citiem vārdiem, latviešu un krievvalodīgo vienādi labvēlīgā attieksme sakņojas būtiski atšķirīgos priekšstatos par padomju periodu. Tādēļ nav pamata uzskatīt, ka pozitīvā attieksme nolīdzina agrākās pretrunas starp abu etnolingvistisko grupu sociālajām atmiņām.

Aptaujas atklāj, ka lielākajai daļai respondentu ir pamatzināšanas par 1940. gada notikumiem, kuru rezultātā Latvija nokļuva PSRS sastāvā. Tomēr tikai niecīga iedzīvotāju daļa savu informētību novērtē kā padziļinātu. Latviešiem vairāk nekā krievvalodīgajiem ir tendence uzskatīt, ka viņi kopumā, bet ne sīkumos pārzina 1940. gada notikumus. Turpretī krievvalodīgie biežāk atzīst, ka ir dzirdējuši par 1940. gada notikumiem, taču neko tuvāk par tiem nezina. Respektīvi, krievvalodīgie ir skeptiskāki pret savām zināšanām par Latvijas okupāciju, bet latvieši – pārliecinātāki par sevi. Tas, kā tālāk redzams, rada atšķirīgu motivāciju aizstāvēt vai apstrīdēt kādu noteiktu pozīciju.

Krievvalodīgie respondenti pretēji latviešiem ne tikai vairāk apšaubā savu informētību, bet arī biežāk uzskata, ka 1940. gada notikumi patlaban nav Latvijas sabiedrībai aktuāli un tie nav jāapspriež (5. diagramma). Tādēļ pēdējos desmit gados 1940. gada notikumi un līdz ar to padomju okupācijas tēma latviešu dienaskārtībā ir atradusies daudz augstāk. Tomēr latviešu izpratne par 1940. gada aktualitāti ir krietni sašķeltāka. Iegūtie dati parāda arī sakarību starp respondentu informētības pašnovērtējumu un viņu izpratni par 1940. gada notikumu vietu šodienas sabiedrības dienaskārtībā. Proti, jo labāk

5. diagramma

informēti ir respondenti, jo vairāk viņi ir pārliecināti, ka 1940. gada notikumu apspriešana ir aktuāla. Tādēļ skeptiskāka krievvalodīgo attieksme pret savām zināšanām ir viens no faktoriem, kas nosaka augstāku viņu vienaldzības pakāpi pret 1940. gada notikumiem. Salīdzinot dažādos gados veikto aptauju datus, redzams, ka Latvijas iedzīvotāju zināšanu pašnovērtējumam par 1940. gada notikumiem ir bijis viņņveidīgs raksturs, taču tas nav būtiski izmainījies. Turpretī salīdzinājumā ar 2004. gadu ir sarucis (par 6,4 procentpunktiem) to respondentu īpatsvars, kuriem 1940. gada notikumi nešķiet aktuāli. Īpaši straujš kritums novērojams krievvalodīgo respondentu vidū (par 9,9 procentpunktiem), kas ir veicinājis 1940. gada notikumu aktualitātes pieaugumu (par 6,8 procentpunktiem).

Aptauju datus var ieraudzīt arī sakarību starp respondentu informētības pašnovērtējumu un atbalstu etnolingvistiskajā grupā dominējošajiem priekšstatiem. Respektīvi, jo augstāks zināšanu pašnovērtējums, jo lielāks latviešu respondentu īpatsvars atbalsta uzskatu, ka PSRS iebruka Latvijā. Savukārt, jo augstāks krievvalodīgo respondentu zināšanu pašnovērtējums, jo lielāks īpatsvars atbalsta uzskatu, ka pievienošanās PSRS bija brīvprātīgs Latvijas lēmums. Līdzīgu sakarību var konstatēt 2012. gada aptaujas datus: jo informētāks ir latviešu respondents, jo lielāka varbūtība, ka viņš būs pret padomju režīma atjaunošanu, un, jo informētāks ir krievvalodīgais respondents, jo lielāka varbūtība, ka viņš būs par padomju režīma atjaunošanu. Šīs sakarības ne tikai izaicina uzskatus par vēstures zināšanu izšķirošo nozīmi kopīgu priekšstatu veidošanā, bet arī izgaismo fundamentāli atšķirīgu informācijas avotu klātbūtni un to iespaidu uz konkrētas etnolingvistiskās grupas priekšstatiem par padomju okupāciju un padomju režīma būtību. Šāds secinājums izriet no pieņēmuma, ka cilvēku kopīgās zināšanas par vēsturi balstās konkrētos informācijas avotos (masu medijos, mācību grāmatās, individuālajā pieredzē u.tml.), kas vēsturei piešķir sociālu un arī ideoloģisku vērtību. Tādējādi, ja sabiedrībā pastāv kardināli atšķirīgi un ilgtermiņā pašpietiekami uzskati par to, kā Latvija 1940. gadā nokļuva PSRS sastāvā, tad nākas atzīt, ka runa visdrīzāk ir par atšķirīgiem informācijas avotiem, kas leģitimē vienu vai otru vēstures versiju.

Tāpat varam novērot sakarību starp etnolingvistiskās grupas pārstāvju motivāciju sabiedrībā apspriest 1940. gada notikumus un priekšstatiem par Latvijas nokļūšanu PSRS sastāvā. Proti, jo

aktuālāka latviešu respondentiem šķiet nepieciešamība diskutēt par 1940. gada notikumiem, jo lielāks ir atbalsts tēzei, ka PSRS iebruka Latvijā. Savukārt, jo aktuālāka krievvalodīgajiem respondentiem liekas vajadzība apspriest 1940. gada notikumus, jo spēcīgāks ir viņu atbalsts uzskatam, ka Latvija brīvprātīgi pievienojās PSRS.²¹ Tiesa, latviešu respondentiem saikne starp nepieciešamību apspriest 1940. gada notikumus un pārliecību par Latvijas okupāciju ir daudz spēcīgāka nekā krievvalodīgajiem respondentiem saikne starp nepieciešamību apspriest 1940. gadu un pārliecību par Latvijas brīvprātīgu pievienošanos PSRS. Kopumā tas parāda, ka latvieši ir daudz izteiktāk tendēti aizstāvēt savu pārliecību par padomju okupāciju, turpretī krievvalodīgie vai nu ir tik ļoti pārliecināti par savu uzskatu patiesumu, ka nevēlas tos publiski eksponēt, vai arī tas nozīmē tieši pretējo – nedrošību par saviem uzskatiem.

Rezumējot varam secināt, ka aizgājušajos desmit gados latviešu vidū ir samazinājies negatīvās reprezentācijas iespaids uz viņu attieksmi pret padomju laiku. Aptauju dati rāda, ka latviešu izteikti kritisko attieksmi ir nomainījis neitrālāks un pragmatiskāks skatījums. Turpretī krievvalodīgo vidū ir nostiprinājies pozitīvs padomju laika vērtējums. Tiesa, latviešu vidū vēl aizvien augstu atbalstu saglabā padomju okupācijas paradigma, kas ir pamatā negatīvajai reprezentācijai. Turpretī krievvalodīgajā kopienā šo negatīvās reprezentācijas konceptuālo tēmu atbalsta absolūtais mazākums. Tas mudina domāt, ka vispārīgas attieksmes un, iespējams, arī biogrāfiskās pieredzes līmenī pretnostatījums starp latviešiem un krievvalodīgajiem ir samazinājies, taču politiski un vēsturiski izšķirošo kolektīvo notikumu kontekstā tas ir saglabājies agrākajā pakāpē.

PAAUDŽU FAKTORS

Paaudze kā atmiņu kopiena ir ļoti daudzveidīga, jo tā aptver dažādu sociālo grupu atšķirīgās izpratnes par pagātņi. Jebkurai paaudzei pirmā saskarsme rodas ar tuvākajām paaudzēm, kad tās vēl nav savstarpēji pārlieku attālinājušās. Paaudžu socioloģiskās teorijas pamatlicējs Karls Manheims (*Karl Mannheim*) gan pieļāva, ka potenciālajām paaudzēm ne vienmēr ir raksturīga kopīga apziņa, turklāt paaudze, kurai tā piemīt, nenozīmē viendabīgu veidojumu. Paaudzē ietilpst visdažādākās grupas jeb *paaudzes vienības*. Šīs vienības “veido “aktuālo” paaudzi tieši tādēļ, ka tās ir orientētas cita uz citu, pat ja tas izpaužas kā cīņa citai pret citu”²²

Paaudzi iespaido tās formatīvais periods – laiks, kad tā veidojas un iegūst kopīgu pieredzi. Pastāv dažādi pieņēmumi par dzīves posmu, kurā indivīdi uzkrāj pieredzi, kas vēlāk kalpo par paaudzes kopīgo bāzi. Manheims uzskatīja, ka tas ir vecums no 17 līdz 25 gadiem. Virkne pētījumu tik tiešām apliecina, ka noteiktas vecumgrupas pārstāvju autobiogrāfiskā atmiņa faktiski vienmēr rekonstruē laika periodu, kas būs pieredzēts posmā no 15 līdz 30 gadiem.²³ Definējot šādas nosacītas robežas, jāņem vērā arī virkne citu faktoru, kas nosaka paaudzei raksturīgas pagātnes sociālās reprezentācijas, – dzīvesvieta, izglītības līmenis, etnicitāte, rase un dzimums. Tāpat svarīgi apzināties, ka paaudzes formēšanā svarīga loma ir t.s. perioda efektam – brīdim, kurā tiek apkopota informācija par cilvēku pagātnes pieredzi un attieksmi pret vēsturiskiem notikumiem (piemēram, vai sabiedrībā kāds noteikts vēstures posms tiek nosodīts vai slavināts); tas nozīmē arī apzināties katra vecumposma iespaidu uz atmiņām un attieksmēm pret pagātņi.

Ņemot vērā minētos apsvērumus, šajā rakstā paaudze tiek nosacīti definēta 15 gadu intervālā, par atskaites punktu pieņemot dzimšanas gadus. Tādējādi padomju laika kontekstā var izdalīt četras paaudžu grupas:

- 1) no 1915. līdz 1930. gadam dzimušie – *karalaika paaudze*. Šīs paaudzes pārstāvju formatīvais periods sakrīt ar tādiem notikumiem kā padomju okupācija, Otrais pasaules karš, kā arī pirmā pēckara piegade un staļiniskās represijas. Šīs paaudzes latviešiem formatīvais periods ir saistīts arī brīvvalsts laiku (1918–1940) – neapšaubāmu padomju perioda pretmetu. Savukārt liela daļa krievvalodīgo šīs paaudzes pārstāvju ieradās Latvijā no citām PSRS vietām un apmetās uz dzīvi;
- 2) no 1931. līdz 1946. gadam dzimušie – *pēckara paaudze*. Šīs paaudzes pārstāvju formatīvais periods sakrīt ar padomju režīma liberalizāciju un normalizāciju, kas sākās neilgi pēc Staļina nāves. Taču daļa pēckara paaudzes pieredzēja arī 40. gadu staļiniskās represijas, kas eventuāli ļauj norobežot dažādas paaudzes vienības;
- 3) no 1947. līdz 1962. gadam dzimušie – *stagnācijas laika paaudze*. Šīs paaudzes formatīvo periodu veido 60. gadu otrās puses un 70. gadu nosacītās stabilitātes laiks, kad PSRS nesatricināja būtiskas pārmaiņas, bet sevi sociāli realizēja pēckara paaudze. Šai paaudzei bija izšķiroša loma Atmodas procesos;

- 4) no 1963. līdz 1978. gadam dzimušie – *pārejas laika paaudze*. Šīs paaudzes formatīvo periodu veido padomju režīma sabrukums un 90. gadu sabiedrības transformācija, t.sk. Rietumu liberāldemokrātiskās vērtības un jaunās tirgus ekonomikas iespējas. Pārejas laika paaudzei bērība un daļēji arī jaunība saistās ar vēlino padomju periodu;
- 5) no 1979. līdz 1994. gadam dzimušie – *demokratizācijas paaudze*.²⁴ Šīs paaudzes formatīvais periods sakrīt ar Latvijas atgriešanos Rietumu *kultūras lokā*, iekļaušanos NATO un Eiropas Savienībā, kā arī strauju ekonomisko izaugsmi un tikpat strauju ekonomikas sabrukumu. Tikai nelielai daļai demokratizācijas paaudzes pārstāvju bērība asociējas ar padomju laiku, kamēr pārējiem par to atgādina iepriekšējo paaudžu atšķirīgā pieredze un prakses.

Bez šaubām, paaudzes varētu iedalīt arī šaurākās grupās, taču manis piedāvātais modelis ļauj iekļaut empīriski grūtāk tveramās starppaaudzes jeb t.s. *buferpaaudzes*, par kurām var uzskatīt trīs zemākos un trīs augstākos dzimšanas gadus katrā paaudzes grupā. Tādēļ rakstā izmantotais dalījums drīzāk uztverams kā orientieris, kas pirmām kārtām parāda virzienu, kurā meklējami konkrēto paaudzi veidojušie sociālie, ekonomiskie, politiskie un kulturālie procesi, kas noteikuši tai raksturīgās attieksmes, t.sk. pret padomju periodu.²⁵ Turklāt jāņem vērā kāds būtisks metodoloģisks ierobežojums – SKDS aptauju izlasēs netiek iekļauti respondenti, kas ir jaunāki par 18 gadiem un vecāki par 74 gadiem, tādēļ no turpmākās analīzes būtībā ir pilnībā jāizslēdz karalaika paaudze un daļēji – pēckara un demokratizācijas paaudze.

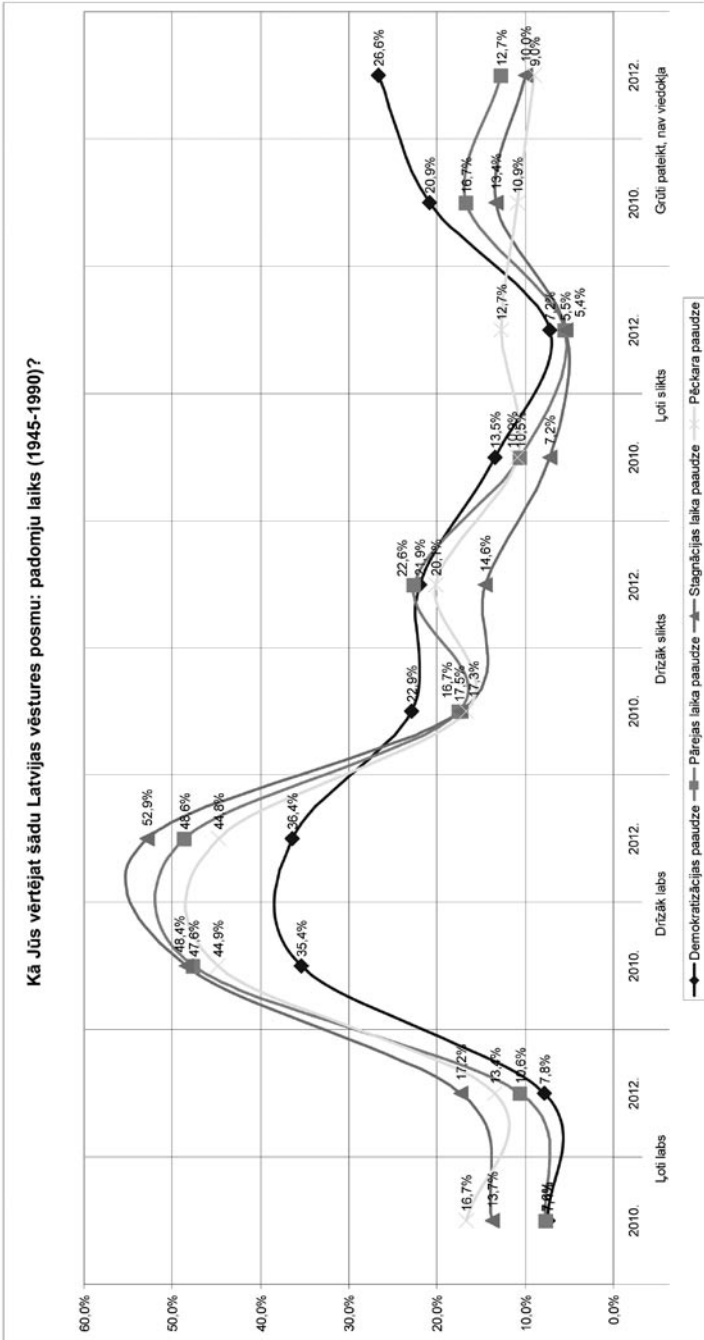
Aptauju dati parāda, ka salīdzinājumā ar 2004. gadu 2012. gadā paaudžu atšķirības attieksmē pret Latvijas nonākšanu PSRS sastāvā ir bijušas daudz lielākas, turklāt pretēji iepriekšējiem gadiem šīs atšķirības ir bijušas statistiski nozīmīgas ($p=.003$). Visās paaudžu grupās ir sarukusi negatīvā attieksme, bet ir pieaudzis neitrāla novērtējuma īpatsvars (6. diagramma), kā arī ir saglabājusies mēreni pozitīva attieksme pret padomju laiku kā Latvijas vēstures posmu (7. diagramma). Visizteiksmīgāk tas novērojams divās jaunākajās paaudzēs. Tiesa, šādai neitralitātei ir dažādi cēloņi. Demokratizācijas paaudzē neitrāls skatījums zināmā mērā ir skaidrojams ar pieredzes un zināšanu neesamību par padomju laiku, uz ko norāda augstais un pieaugošais respondentu īpatsvars, kas izvēlējušies atbildi “Grūti pateikt/NA (nav atbildes)” (7. diagramma). Turpretī pārejas laika

paaudzes neitralitāte visdrīzāk izriet no pārliecības un pieredzes, kas sakņojas vēlinajā padomju periodā. Jāatzīmē, ka tieši demokratizācijas paaudzē daudz retāk ir novērojamas simpātijas pret padomju laiku un tajā skaidrāk ir ieraugāmas paaudžu atšķirības. Šī jaunākā paaudze acīmredzot vairs nespēj tik ļoti identificēties ar padomju periodu, kas citu paaudžu pārstāvjiem ir daļa no viņu biogrāfijas.

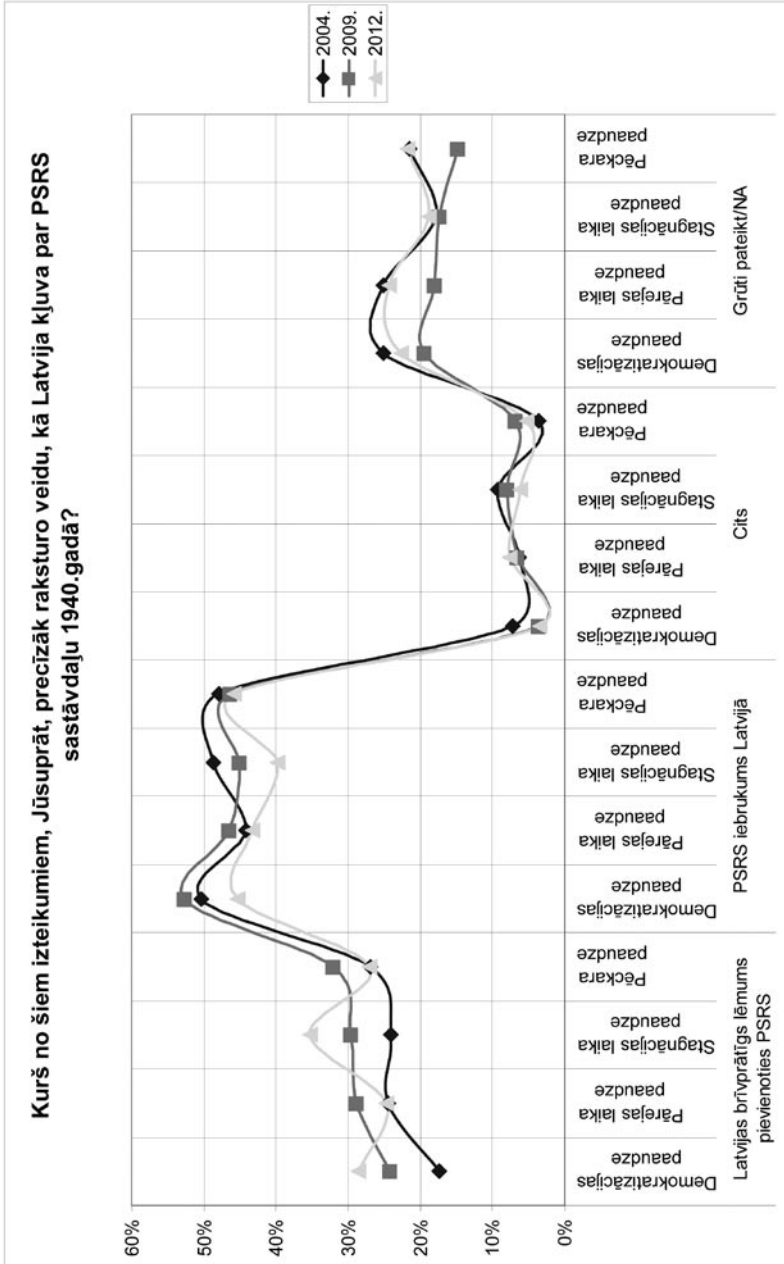
Saskaņā ar aptauju datiem stagnācijas paaudzē ir būtiski pieaugusi pozitīva attieksme pret Latvijas nonākšanu PSRS sastāvā (6. diagramma). Līdzīga tendence pamanāma attieksmē pret padomju laiku kopumā (7. diagramma). Stagnācijas paaudzi, kuras priekšstatos par padomju laiku ir novērojamas vislielākās svārstības, faktiski var uzskatīt par pēdējo paaudzi, kuras formatīvais periods pilnībā iekļaujas padomju laikā un kura pieredzēja t.s. vēlinā sociālisma nosacīto labklājību un sociālo drošību. Tādēļ var pieļaut, ka tieši stagnācijas paaudze, kurā ietilpst arī pensijas vecuma respondenti, pēdējos piecos gados ir krasāk nekā citas paaudzes izjutusi kontrastu starp padomju laika sociālo drošību un ekonomiskās krīzes izraisīto nestabilitāti, kas attiecīgi samazinājis tās negatīvo attieksmi pret Latvijas nokļūšanu PSRS sastāvā.²⁶ Visnoturīgākā nostāja pēdējos desmit gados ir novērojama pēckara paaudzē, īpaši uzskatāmi tas redzams šīs paaudzes kritiskajā attieksmē pret padomju laiku. Iespējams, tas skaidrojams ar vecākiem cilvēkiem raksturīgo uzskatu pastāvīgumu, tomēr jāņem arī vērā, ka šīs paaudzes pārstāvji ir vistuvākie aculiecinieki staļiniskajām represijām un tātad – pieredzē balstītai negatīvajai padomju laika reprezentācijai.

Aplūkojot datus par 1940. gada notikumiem, redzams, ka atbalsts interpretācijai par Latvijas brīvprātīgu pievienošanos PSRS visvairāk ir pieaudzis stagnācijas un demokratizācijas paaudzē (8. diagramma). Šīs abas paaudzes zināmā mērā ilustrē attiecības starp vecākiem un viņu bērniem. Bez tam, ja ņem vērā, ka brīvprātīgās iestāšanās interpretācija dominē krievvalodīgajā kopienā, var spekulēt, ka, atbalstot prosovetisku diskursu, stagnācijas paaudzes krievvalodīgā daļa kopā ar Krievijas atmiņu politiku un Latvijas krievvalodīgajiem medijiem ir veicinājusi demokratizācijas paaudzes krievvalodīgās daļas socializāciju padomju laika pozitīvajā reprezentācijā un okupācijas paradigmas deleģitimēšanā. Vienlaikus dati liecina, ka arī starp okupācijas paradigmas piekritējiem, kas pamatā ir latvieši, visstraujākais atbalsta kritums novērojams

7. diagramma

8. diagramma

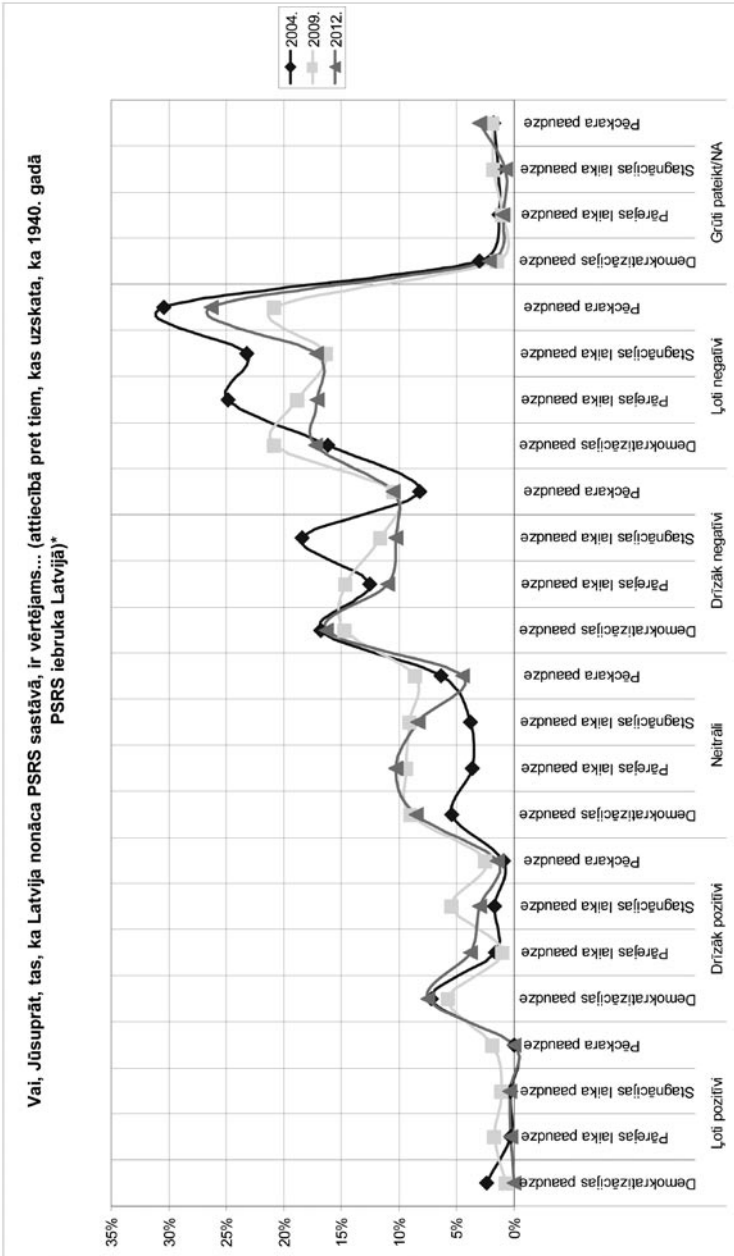
tieši stagnācijas un demokratizācijas paaudzē. Līdz ar to ir jārūnā ne tikai par etnolingvistisko, bet arī (starp)paaudžu faktoru, kas sabiedrībā iespaido okupācijas paradigmas vājināšanos. Taču šie dati, kā redzams, neapstiprina pieņēmumu, ka līdz ar paaudžu nomaiņu Latvijā pieaug vai nostiprinās atbalsts okupācijas paradigmai – dažās paaudzēs šī pārliecība laika gaitā ir izrādījusies noturīgāka nekā citās. Turklāt visos gados, kad ir uzdots šis aptaujas jautājums, iegūtie dati nav uzrādījuši statistiski nozīmīgas atšķirības paaudžu starpā.

Aptauju datu salīdzinošā analīze parāda, ka visās paaudzēs okupācijas paradigmas atbalstītāju vidū ir samazinājies negatīvais vērtējums par Latvijas nonākšanu PSRS sastāvā, īpaši izteikti tas redzams demokratizācijas un pēckara paaudzē (9. diagramma). Šīs pārmaiņas ir veicinājušas neitrālas attieksmes nostiprināšanos. Savukārt okupācijas paradigmas pretinieku vidū arī visās paaudžu grupās kopš 2004. gada ir pieaudzis pozitīvs vērtējums par Latvijas nokļūšanu PSRS (10. diagramma). Kopumā jāsecina, ka okupācijas paradigmas atbalstītājus un noliedzējus spēj vienot tikai neitrāla attieksme pret Latvijas nokļūšanu PSRS. Taču, kā jau agrāk esmu uzsvēris, šīs neitralitātes pamatā ir atšķirīgi respondentu etnolingvistiskās identitātes noteikti motīvi.

Pēdējos desmit gados Latvijas iedzīvotāju pašvērtējumā zināšanas par 1940. gada notikumiem ir kļuvušas vispārīgākas, tomēr tās saglabā statistiski nozīmīgas atšķirības paaudžu starpā. Visuzskatāmāk tas redzams pēckara paaudzē, kurā ir samazinājies labi zinošo īpatsvars, bet pieaugusi tā respondentu daļa, kas par 1940. gada notikumiem zina kopumā, bet ne sīkumos. Pēckara paaudzes latviešu daļai vairāk nekā krievvalodīgajiem ir tendence uzskatīt, ka viņi ir kopumā, bet ne sīkumos informēti par 1940. gada notikumiem. Turpretī demokratizācijas paaudzes krievvalodīgā daļa biežāk atzīst, ka ir dzirdējusi par 1940. gada notikumiem, taču neko tuvāk par tiem nezina, kas konkrētā aptaujas jautājuma skalā nozīmē vēl paškritiskāku savas informētības novērtējumu.

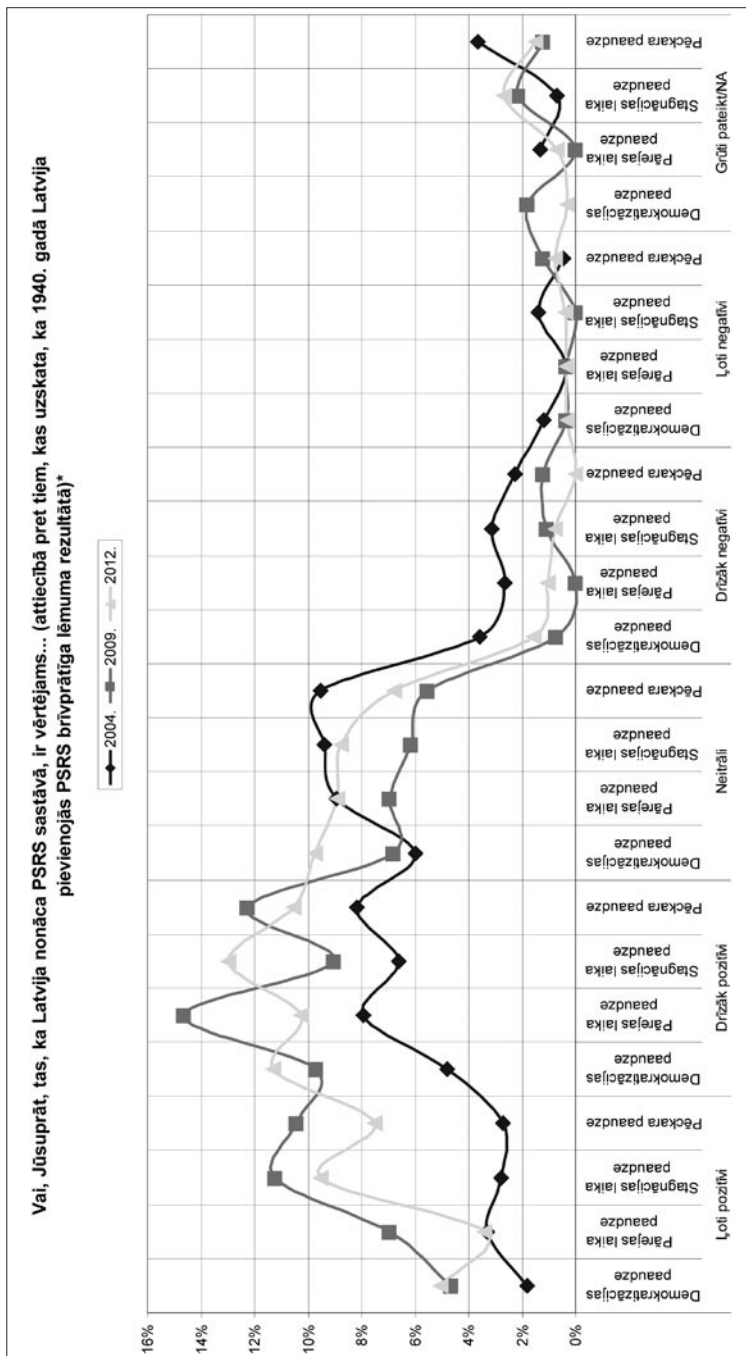
Visās paaudžu grupās uzskati par 1940. gada notikumu aktualitāti šodienas Latvijas sabiedrībai ir līdzīgi, lai gan 2012. gada aptauja jau liecina par statistiski nozīmīgām atšķirībām. Pēdējos desmit gados Latvijas iedzīvotāji lielākoties pauž pārliecību, ka 1940. gada notikumi nav aktuāli, lai tos apspriestu, tomēr tieši šajā pozīcijā

9. diagramma

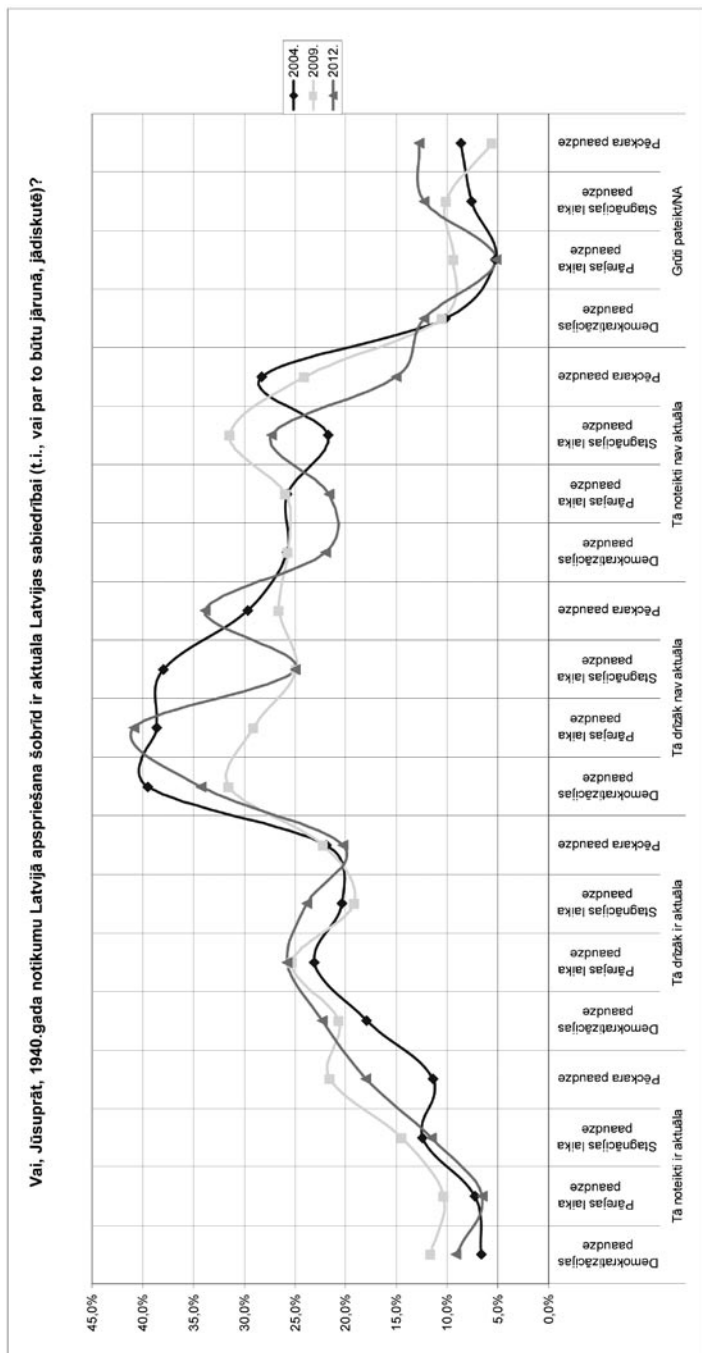

* Rezultāti uzrāda respondentu īpatnību attiecībā pret kopējo izlasi.

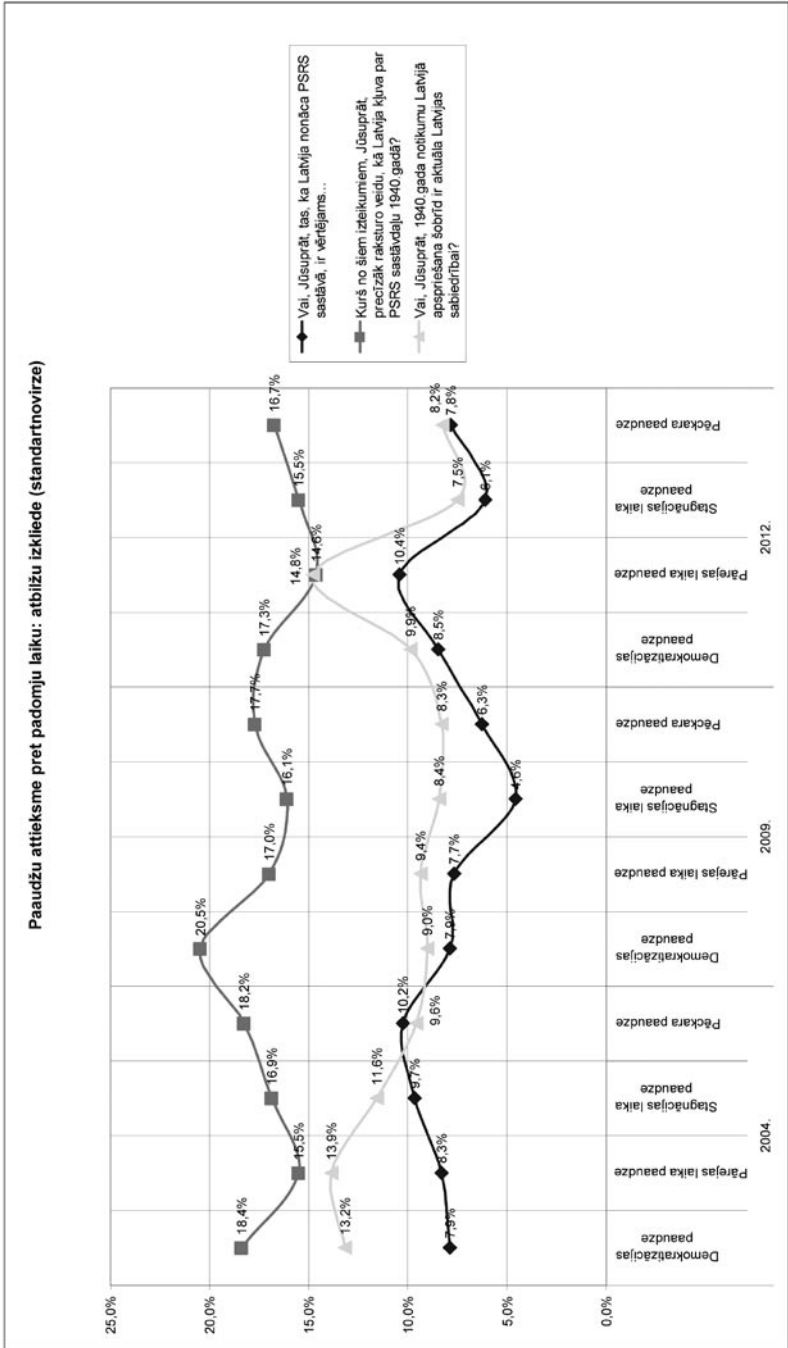
10. diagramma

11. diagramma

12. diagramma

konstatējama vislielākā attieksmes dinamika (11. diagramma). Proti, pārejas laika un pēckara paaudzē ir palielinājies to respondentu īpatsvars, kas diskusijas par 1940. gada notikumiem neuzskata par aktuālām, turpretī stagnācijas paaudzē šāds noskaņojums ir samazinājies. Savukārt demokratizācijas paaudzes attieksme liecina par zināmu noturīgumu, bet arī ar noslieci uzskatīt, ka šīs tēmas apspriešana Latvijā ir aktuāla. Kā jau iepriekš norādīju, pārejas paaudzei attieksme pret Latvijas nokļūšanu PSRS sastāvā ir izteikti neitrāla, bet kopīgie priekšstati par Latvijas okupāciju, tāpat kā pēckara paaudzei, ir vismazāk svārstījušies. Turpretī demokratizācijas paaudzē, bet jo īpaši stagnācijas paaudzē attieksme un priekšstati ir bijuši nepastāvīgāki. Tas ļauj apgalvot, ka Latvijas paaudzēm, kuru sociālās reprezentācijas par padomju laiku ir noturīgākas, nepieciešamība diskutēt par 1940. gada notikumiem ir mazāk aktuāla nekā paaudzēm, kuru sociālās reprezentācijas ir vājāk iesakņojušās un pakļautas spēcīgākai iekšgrupu un ārgrupu konfrontācijai.

Noslēdzot paaudžu attieksmju analīzi, svarīgi arī aplūkot, cik iekšēji diferencēta ir katra paaudze savā attieksmē pret padomju laiku. Tā noskaidrošanai esmu aprēķinājis standartnovirzi (SD) trīs aptaujas jautājumu atbilžu grupām katra gada ietvaros. Jo lielāka ir SD, jo nevienmērīgāks ir atbilžu sadalījums konkrētajā paaudzē, kas liecina par kādas atbildes vai atbilžu pārsvaru. Savukārt, jo mazāka ir SD, jo vienmērīgāks ir atbilžu sadalījums, kas liecina par paaudzes attieksmes diferenciaciju un, lietojot Manheima terminoloģiju, arī par paaudžu vienību daudzveidību.

Kā var spriest no 12. diagrammas, jautājumā par to, kā Latvija nokļuva PSRS sastāvā, vissaliedētākā pozīcija ir demokratizācijas paaudzei, respektīvi, tajā ir nemainīgi augstākais atbalsts okupācijas paradigmai. Turpretī vissšķeltākā attieksme ir novērojama pārejas laika un stagnācijas paaudzē. Tomēr kopumā jāteic, ka padomju okupācija visās paaudžu grupās iemanto samērā augstu SD vērtību, kas liecina ne tikai par vairākuma atbalstu okupācijas paradigmai, bet arī par to, ka okupācijas tēma joprojām ir būtiska robežlīnija, kas caurauž katru Latvijas paaudzi. Arī attieksme pret Latvijas nonākšanu PSRS sastāvā ir visnotaļ līdzsvarota paaudžu starpā, turklāt nevar runāt par vienas izteiktas pozīcijas dominanci – tā svārstās no izteikti pozitīvas līdz izteikti negatīvai. Tas skaidrojams gan ar mērījuma skalas specifiku, gan arī ar jautājuma mazāku ideoloģisko slodzi. Visbeidzot izpratnē par 1940. gada no-

tikumu aktualitāti ir vērojamas nozīmīgākas attieksmes izmaiņas. Salīdzinājumā ar 2004. gada aptaujas rezultātiem 2012. gadā SD ir pieaugusi tikai pārejas laika paaudzei, kurā, kā jau iepriekš norādīts, ir nostiprinājies uzskats, ka 1940. gada notikumu apspriešana šobrīd nav aktuāla. Pārējās paaudžu grupās vērtējums ir krietni izkliedētāks. Līdz ar to varam secināt, ka Latvijas paaudžu iekšējo mobilizāciju un iekšējo konfrontāciju attiecībās ar padomju laika vēsturi visspēcīgāk iespaido ideoloģiski uzlādētās tēmas, kā, piemēram, padomju okupācija vai Latvijas valstiskuma zaudēšana.

DISKUSIJA

Šajā rakstā analizētie aptauju dati parāda, ka latviešu un krievvalodīgo attieksme pret padomju laiku joprojām būtiski atšķiras – pirmie seko padomju perioda negatīvās reprezentācijas hegemoniskajiem uzstādījumiem, bet pēdējie – polemiskajai pozitīvajai reprezentācijai. Tiesa, aizgājušajos desmit gados zināmā Latvijas sabiedrības daļā ir nostiprinājusies padomju perioda pragmatiskā reprezentācija, kas izpaužas iedzīvotāju mērenākā attieksmē, izvairoties gan no galējas sajūsmas, gan arī no galējas kritikas par nedemokrātisko režīmu. Šī reprezentācija teorētiski var kalpot par pamatu, uz kura veidoties kopīgai, etnolingvistiski neiekrāsotai un lielā mērā vēlinā padomju laika biogrāfiskajā pieredzē balstītai nostājai. Tomēr pagaidām tam ir saredzami būtiski šķēršļi. Pirmkārt, krievvalodīgo vidū nostiprinās izteikti pozitīvs un padomju režīma rīcību atbalstošs vērtējums, turpretī latvieši dod priekšroku līdzsvarotākam skatījumam. Otrkārt, neskatoties uz mērenāku attieksmi vai 1940. gada notikumu ignoranci, vairums krievvalodīgo ieilst pret padomju okupācijas paradigmu, kas latviešu izpratnei ir izšķiroši svarīga, kā arī savā attieksmē ir krietni rezervētāki pret citām ar padomju okupāciju saistītām tēmām (Molotova–Ribentropa pakts, staļiniskās represijas). Ja Latvijas sabiedriskajā domā saglabāsies pašreizējās tendences un būtiski nemainīsies Krievijas atmiņu politika attiecībā pret padomju periodu, tad var prognozēt, ka šajā desmitgadē latviešu vidū nostiprināsies pragmatiskā reprezentācija, kuras kodolu veidos okupācijas paradigma un neitrāla vai pozitīva biogrāfiskā pieredze, bet krievvalodīgo vidū vēl dziļāk iesakņosies prosovetiskā pozitīvā reprezentācija. No vienas puses, tas pavērs jaunas iespējas dialogam par vēlino padomju periodu,

taču, no otras puses, saglabās simboliskas konfrontācijas potenciālu attiecībā uz padomju režīma leģitimitāti.

Pēdējo desmit gadu kontekstā Latvijā nevar runāt par paaudžu atšķirību lineāru pieaugumu attiecībā pret padomju laiku. Šīs atšķirības katrā ziņā nav tik izteiksmīgas, jo visās paaudžu grupās priekšstatus par padomju laiku galvenokārt strukturē iedzīvotāju etnolingvistiskā identitāte, kas sakņojas noteiktā informatīvajā telpā. Tādēļ paaudžu kontekstā mēs ieraugām tās pašas tendences, kuras parādās latviešu un krievvalodīgo attieksmē pret padomju laiku. Rezultātā jebkuru paaudzi caurauž gan pozitīvā, gan negatīvā, gan pragmatiskā reprezentācija. Iespējams, pārejas laika paaudzes un demokratizācijas paaudzes neitrālāka un līdzsvarotāka attieksme vai arī ignorance pret padomju laiku un tā apspriešanu ilgtermiņā varētu nostiprināt pragmatisko reprezentāciju šajās grupās, kamēr pārējās paaudzēs saglabātos vērā ņemama iekšējā diferenciācija. Tomēr tikpat iespējams, ka jaunākajā paaudzē nostiprināsies zināšanu un ideoloģiskas intereses trūkuma radīta amnēzija.

Izpratne par padomju laiku ir aplūkojama ne tikai kā izolēts sociālkognitīvs process, caur kuru sabiedrības grupas cīnās par pagātnes nozīmi. Tā ir arī daļa no Latvijas nācijas projekta, kurā vēsturiskie akcenti var iespaidot postpadomju nācijas tapšanu. Centrāleiropas Universitātes profesors Aleksandrs Astrovs (*Alexander Astrov*) kādā nesen publicētā rakstā par Igaunijas atmiņu politiku ir aizstāvējis tēzi, ka mazajām (Austrumeiropas) valstīm traumatiskās vēstures jautājumu apspriešana un iekļaušana starptautiskajā dienaskārtībā ir kļuvusi par vienu no veidiem, kā mazināt ontoloģisko nedrošību un stiprināt nacionālo identitāti.²⁷ Ja sekojam šai domai, tad Latvijas sabiedrībā būtu vēlams veicināt diskusijas par padomju laika pragmatisko reprezentāciju, jo negatīvā reprezentācija faktiski fokusējas tikai uz 40. gadiem, pēcstaļinisma periodu atstājot aizmirstībai. Pārdomāta pragmatiskās reprezentācijas institucionalizēšana neļautu vēlino padomju laiku padarīt par politisko manipulācijas instrumentu, ar kuru nomaskēt vai normalizēt staļiniskos noziegumus.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Šī pētījuma tapšanu ar Eiropas Sociālā fonda starpniecību ir atbalstījuši Eiropas Savienība (Mobilitas grants nr. 409MJD).

² Maurice Halbwachs (1992). *On Collective Memory*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

- ³ Salīdzinājumam sk.: Vladimir Tismaneanu (2008). Democracy and memory: Romania confronts its communist past. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 617(1), pp. 166–180, here p. 178; Richard Sakwa (1999). *Postcommunism*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, p. 6.
- ⁴ Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska (2013). *Latvijas sociālās atmiņas monitorings*, Nr. 1, Rīga: Latvijas Universitāte.
- ⁵ Serge Moscovici (2008). *Psychoanalysis: Its Image and Its Public*. Cambridge: Polity Press; Serge Moscovici (2000). *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity.
- ⁶ Par SRT izmantošanu sabiedrības priekšstatu par vēsturi pētniecībā sk., piemēram: James H. Liu et al. (2005). Social representations of events and people in world history across 12 cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(2), pp. 171–191; James H. Liu, Denis J. Hilton (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), pp. 537–556.
- ⁷ Moscovici. *Social Representations*, p. 157.
- ⁸ Turpat, 177. lpp.
- ⁹ Serge Moscovici (1988). Notes towards a description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, pp. 211–250, here p. 221.
- ¹⁰ Martins Kaprāns (2012). Normalizing the Cold War *habitus*: how Latvian autobiographers cope with their Soviet-time experience. In: Olaf Mertelsmann, Karel Piirimäe (eds.). *The Baltic Sea Region and the Cold War. Tartu Historical Studies*. Vol. 3, Frankfurt am Main [etc.]: Peter Lang, pp. 261–277; Martins Kaprāns (2012). Constructing generational identity in post-communist autobiographies: The case of Latvia. In: Marijke Huisman et al. (eds.). *Life Writing Matters in Europe*. Heidelberg: Winter Verlag, pp. 259–278; Mārtiņš Kaprāns (2010). Social commentary as biographical work: post-communist autobiographies in Latvia. *Auto/Biography Studies*, 25(2), pp. 249–263; Martins Kaprāns (2010). Retrospective anchoring of the Soviet repressive system: The autobiographies of the Latvian intelligentsia. In: Kathleen Starck (ed.). *Between Fear and Freedom: Cultural Representations of the Cold War*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, pp. 193–206.
- ¹¹ Sk.: Ojārs Skudra (2011). Historical themes and concepts in the newspapers *Diena* and *Vesti Segodnya* in 2009. In: Nils Muižnieks (ed.). *The Geopolitics of History in Latvian–Russian Relations*. Riga: Academic Press of the University of Latvia, pp. 139–174; Solvita Denisa (2007). Vēsture, kura šķir: Latvijas mediju analīze. No: *Savējie un svešie: sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē*. Zinātniski pētnieciskie raksti, 5(16), 278.–313. lpp.; Ojārs Skudra (2006). Politiskās vēstures konstrukcijas Latvijas paralēlajās informatīvi lingvistiskajās telpās. *Latvijas Arhīvi*, 4, 138.–160. lpp.

- ¹² Brigita Zepa (1995). Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 7/8, 37. lpp.; sk. arī: Ilze Boldāne (2007). Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. No: *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un sekas*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 77.–83. lpp.
- ¹³ Moscovici. *Psychoanalysis*, pp. 190–193.
- ¹⁴ Gina Philogène (2001). From race to culture: the emergence of African American. In: Kay Deaux, Gina Philogène (eds.). *Representations of the Social*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers, pp. 113–128, here p. 127.
- ¹⁵ Raksta ietvaros nav iespējams aplūkot dažādos reprezentāciju izcelsmes avotus. Taču vēlos uzsvērt, ka apzinos šo izcelsmes avotu izšķirošo lomu, jo tie būtībā nosaka daudzveidīgu Latvijas publisko diskursu par padomju periodu. Vairāk par šo tēmu sk.: Mārtiņš Kaprāns (2012). *Padomju laika sociālās reprezentācijas latviešu pēcpadomju biogrāfiskajā diskursā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas studiju nodaļa.
- ¹⁶ Konkrēti tiek izmantotas datu kopas no četrām SKDS aptaujām: 2004. gada aptauja (pasūtītājs: *Union for Europe of the Nations*), 2009. gada aptauja, 2010. gada aptauja (pasūtītājs: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte) un 2012. gada aptauja (pasūtītājs: Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultāte).
- ¹⁷ 2004. gada aptaujas izlases lielums – 1011 respondenti, 2009. gada aptaujai – 1004 respondenti, 2010. gada aptaujai – 1004 respondenti un 2012. gada aptaujai – 1003 respondenti.
- ¹⁸ Šeit un turpmāk kategorija “krievvalodīgie” tiek lietota, lai apzīmētu nevis “krievus” kā etnisku grupu, bet gan plašāku kopienu, kurā krievu valoda ir respondenta dzimtā valoda un tiek lietota ģimenē. Jāuzsver, ka SKDS aptaujās par Latvijas vēsturi izmantotie sociāldemogrāfiskie parametri “tautība” un “ģimenē lietotā valoda” bieži neuzrāda statistiski nozīmīgas atbilstības vienu un tā paša jautājuma kontekstā un rezultātu novirze parasti ir no viena līdz divu procentu robežās.
- ¹⁹ 2004. gada un 2012. gada jautājuma formulējums gan atšķirās, tādēļ šos datus var tikai netiešā veidā salīdzināt.
- ²⁰ Svetlana Boym (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- ²¹ Krievvalodīgo respondentu vidū šī sakarība ir īpaši izteikta tieši pēdējos gados.
- ²² Karl Mannheim (2005). The problem of generations. In: Robert L. Miller (ed.). *Biographical Research Methods*. Vol. 1, London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, pp. 149–214, here p. 177.
- ²³ Sk.: Martin A. Conway, Davide C. Rubin (1994). The structure of autobiographical memory. In: Alan F. Collins et al. (eds.). *Theories of Memory*. Hove, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 114–125; Joseph M. Fitzgerald (1996). Intersecting meanings of reminiscence in adult development and aging. In: Davide C. Rubin (ed.). *Remembering Our Past: Studies in Autobiographical Memory*. Cambridge, New York:

- Cambridge University Press, pp. 360–383; Howard Schuman, Robert F. Belli, Katherine Bischooping (1997). The generational basis of historical knowledge. In: James W. Pennebaker, Darius Paez, Bernard Rimé (eds.). *Collective Memory of Political Events: Social Psychological Perspective*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 47–78; Martin A. Conway et al. (2005). A cross cultural investigation of autobiographical memory: On the universality and cultural variation of the reminiscence bump. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(6), pp. 739–749.
- ²⁴ Par šo apzīmējumu esmu pateicīgs Tartu Universitātes Baltijas studiju centra direktoram Heiko Pēbo (*Pääbo*).
- ²⁵ Šī klasifikācija lielā mērā sakrīt arī ar socioloģes Viktorijas Semenovas piedāvāto Krievijas paaudžu iedalījumu. Sk.: Viktoriia Semenova (2005). *Sovremennye kontseptsii i empiricheskie podkhody k poniatiiu "pokolenie" v sotsiologii*. V kn.: Teodor Shanin, Iurii Levada (red.). *Pokolencheskii analiz sovremennoi Rossii*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, s. 80–107. Alternatīvu koncepciju par Latvijas krievvalodīgo paaudzēm sk.: Skudra. Historical themes and concepts, p. 171.
- ²⁶ 2012. gada aptauja liecina, ka stagnācijas paaudzē visaugstākais pozitīvās attieksmes īpatsvars ir pensionāru un strādnieku vidū.
- ²⁷ Alexander Astrov (2012). The “politics of history” as a case of foreign-policy making. In: Alexei Miller, Maria Limpan (eds.). *The Convulsions of Historical Politics*. Budapest, New York: Central European University Press, pp. 117–140.

THE SOCIAL REPRESENTATIONS OF THE SOVIET PERIOD IN LATVIAN PUBLIC OPINION (2004–2012)

Mārtiņš Kaprāns

Dr. sc. comm., researcher, University of Tartu, Institute of Government and Politics.

Research interests: memory culture of post-communist societies, memory politics and communication of history, transnational memory.

E-mail: martins.kaprans@ut.ee

This article deals with the attitude towards the Soviet period in Latvian society. By delving into the public opinion surveys of the last ten years, the author explores floating and persistent components of society's relations with the recent non-democratic past. In particular, the article deals with the impact of ethno-linguistic and generational identities on the attitude towards the Soviet period. The theoretical framework of this study is derived from social representation theory. This theory is used to describe and explain the construction of a shared understanding of the past. Along with the analysis of

survey data, the article emphasizes a necessity to focus on the exploration and institutionalization of the pragmatic representation of the Soviet era.

Key words: attitude, social representations, post-communist societies, public opinion surveys

Summary

Although 23 years have passed since the collapse of the Soviet Union, the image and experience of this recent past is still present in Latvian public discourse, as well as in memory politics. Looking at the changes that have happened in Latvian society over the last two decades, one might ask whether or what has changed in the common understanding of the Soviet period. To answer such questions, this article focuses on the social representations of the Soviet period in Latvian public opinion. By exploring the survey data collected in the period from 2004 to 2012, the article demonstrates what has changed and what has remained in the shared representation of a non-democratic regime.

The theoretical framework of the article is derived from social representations theory (SRT). SRT insists that our collective behaviour and identity are constrained by social representations: a system of shared values, ideas and practices inscribed within the framework of pre-existing thought. In the light of SRT, the Soviet period is interpreted as a social object that is (re)constructed through a multilayered public discourse. In the methodological part, the article proposes a descriptive model that depicts three types of representations that make the Soviet period a meaningful frame of reference for certain groups in Latvian society: negative hegemonic representation, positive polemic representation, and emancipated pragmatic representation. If negative representation complies with the official interpretation of the Soviet regime as a repressive and tremendously non-democratic system, then the positive representation, largely supported by the Latvian Russian-speaking community, challenges the hegemony of this negative image. Pragmatic representation, in its turn, has emerged as an alternative to this opposition in the previous decade. Notwithstanding the repressive and illegitimate nature of the Soviet regime, pragmatic representation highlights advancement on the individual and community level that was accomplished in the Soviet era.

The article explores the association of two independent variables with the attitude towards the Soviet era: ethno-linguistic identity

and generational identity. All the survey data analyzed in the article are collected by one of the biggest and oldest Latvian sociological companies “SKDS”, and all survey samples have been representative of the Latvian population.

The analysis of survey data shows that the attitude towards the Soviet regime in Latvia and its origins is still significantly different among Latvians and Russian-speaking minority as two major ethno-linguistic groups. If the former advocates the conceptual themes of the negative representation of the Soviet era, then the latter continues supporting a polemic positive representation. However, a thorough analysis of survey data suggests that one may also find the presence of pragmatic representation. For example, it can be observed among those respondents who choose more balanced characterizations of the Soviet period instead of highly critical or glorifying answers. As the author argues, pragmatic representation might become a unifying platform whereby one could build a shared understanding of the past, which would be ethno-linguistically distanced and largely embedded in a biographical experience of the late Soviet period (1960–1980). Meanwhile, there are crucial impediments on the horizon. On the one hand, Russian-speaking minority have cemented their profoundly positive assessment of the past and have become more explicit advocates of the Soviet policy, whereas Latvians prefer a more balanced position. On the other hand, the majority of Russian-speakers, regardless of an emerging balanced stance or the ignorance towards the events of 1940, refuses to accept the Soviet occupation paradigm that is essentially important for Latvians as a titular nation. Moreover, Russian-speaking people are somewhat apathetic towards other topics related to the Soviet occupations (e.g. the so-called Molotov–Ribbentrop Pact, Stalinist repressions). The author contends: if such trends persist and if there are no crucial changes in the memory politics of the Russian Federation that has a huge impact on Latvian Russian-speaking people, then, in this decade, one may expect an increase in support for pragmatic representation among Latvians and strengthening of a pro-Soviet positive representation among Russian-speaking minority. In this decade, such conditions might enable a more explicit dialogue about the late Soviet period; however, that could also preserve a rather high potential of symbolic confrontation vis-à-vis the legitimacy of the Soviet regime in Latvia.

To analyze the impact of generational identity, the author proposes a sociologically justified heuristic model that extrapolates four

nominal groups according to their formative periods: post-war generation (birth years: 1931–1946), the stagnation generation (1947–1962), transitional generation (1963–1978), the democratization generation (1979–1994). The analysis of survey data does not provide one with sufficient evidence about significant generational differences in the attitude towards the Soviet past. These differences are not pronounced enough, because the understanding of the Soviet period in all generational groups is chiefly structured by respondents' ethno-linguistic identity, which, in its turn, is embedded in particular public discourse. Thus a generational background illuminates the same trends that can be met in the attitude of Latvians and Russian-speaking minority towards the Soviet era. Consequently, any generation is intertwined by positive, negative, and pragmatic representation. Perhaps, a more neutral attitude or ignorance characteristic of the transitional and democratization generations in long-term might strengthen pragmatic representation within these generations while older generations would retain a considerable inner differentiation. Yet, the author speculates, it is also very likely that the lack of knowledge and ideological interests might result in amnesia within the youngest (democratization) generation.

Iesniegts 05.06.2013.

VĒSTURES AVOTI

Andrejs Edvīns Feldmanis

ALFRĒDS AUSTRINŠ – DIPLOMĀTS UN KULTŪRAS DARBINIEKS (22.08.1893.–26.02.1963.)

2004. gada 13. janvārī šā raksta autors – Okupācijas muzeja audiovizuālo materiālu krātuves darbinieks videolentē ierakstīja Mirdzas Austrīņas (dz. Freivalde, 1921) dzīvesstāstu. M. Austrīņa – medmāsa, Otrā pasaules kara laikā beigusi Tirļanā (Baškīrijā) frontes medmāsu kursus – Latvijas PSR vēsturē ir pazīstama kā Tirleānas meitene.¹ Šīs sarunas laikā M. Austrīņa ieminējās par savu vīru Alfrēdu Austrīņu.²

Pēc pieciem gadiem – 2009. gada 3. aprīlī viņa piezvanīja un lūdza atnākt pēc vīra arhīva dokumentiem un fotogrāfijām. Jūs uzdosiet jautājumu: kā tad tā – “sarkanā” medmāsa uztic savus dokumentus un atmiņas Okupācijas muzejam? Lieki būtu atgādināt, ka muzejs nešķiro liecību sniedzējus pēc politiskās pārliecības, tautības un reliģiskās piederības.

Šoreiz stāsts būs par Alfrēdu Austrīņu,³ veidojot vienu no dokumentu kopas pienesumiem muzejam un to pirmpublicējumiem. Šis nebūt nav pilns pētījums par viņu, tas balstās uz muzejā un citos avotos autoram pieejamajiem materiāliem, akcentējot periodu no 1944. līdz 1950. gadam Latvijas PSR. Pieejamie dati, kā arī tie materiāli, kuri pētniekam slepenības dēļ pašreiz nav aizsniedzami un ir ārpus mūsu valsts robežām, liecina, ka viņa autobiogrāfiskais pētījums būtu daudz plašāks.

Kā aktieris un teātra režisors A. Austrīņš 1919. gadā bija nokļuvis Feliksa Dzeržinska izveidotajā čekas institūcijā? (Sk. 1. att.)

Daļēju atbildi sniedz viņa jaunības dienu biogrāfija. Strēlnieks. Pirmajā pasaules karā darbojies Iskolastrela dramatiskajā ansambli. No 1918. līdz 1919. gadam Maskavas Latviešu strādnieku teātra aktieris un režisors. Pievienojies tiem latviešu strēlniekiem, kuri simpatizēja boļševiku idejām. Kā iesaistījies čekas aparāta darbībā,

pašlaik nav iespējams uzzināt. Domājams, ka čekistiem savā vidē vajadzēja inteliģentus kultūras darbiniekus.

Ielūkosimies dokumentā, kas datēts ar 1945. gada 23. jūliju un kur A. Austriņš sniedz rakstiskas ziņas PSRS Tautas komisāru padomes Mākslas lietu komitejas kadru daļai.

“1918.02.–1918.08. Sarkanās Gvardes štāba priekšnieka adjutants un Virspavēlniecības speciālo uzdevumu komisārs.

1918.08.–1919.02. Kara kontroles pilnvarotais.

1919.02.–1919.09. Dienvidrietumu rajona republikas attīrīšanas pilnvarotā palīgs un Visukrainas Ārkārtas komisijas ārzemju aģentūras vadītājs.

1919.09.–1920.08. Čekas nodaļas pilnvarotais vadītājs.

1920.–1938. PSRS Ārlietu tautas komisariāta nodaļas atbildīgais diplomātiskais darbinieks, pēdējā amatā PSR lietu pilnvarotais sūtnis Somijā.

1938.10.–1944.03. PSRS Viegļās rūpniecības ministrijas sistēmas juriskonsults, sagādes daļas priekšnieks, vecākais ekonomists, juridiskais konsultants un Viegļās rūpniecības tautas komisariāta Plānu–finansu daļas priekšnieka vietnieks.

1944.03.–1945.02. Latvijas PSR Tautas komisāru padomes Mākslas lietu pārvaldes Teātra daļas priekšnieks.”⁴

1920. gadā A. Austriņš no čekas darbinieka pēkšņi kļūst par diplomātu. Savā pirmajā diplomātiskajā misijā viņš tiek norīkots uz Latviju, kur līdz 1922. gadam strādā Padomju Krievijas sūtniecībā Rīgā par konsulārās daļas vadītāju.

Padomju Krievijai sākumā bija grūti samierināties, ka Latvija Brīvības cīņās ar savu jaunizveidoto karaspēku padzina “sarkano” valdību un tai pakļauto armiju, kuras rindās bija arī komunisma idejas apmātie latvieši. Padomju Krievija sāka īstenot savus plānus, lai traucētu attīstīties un nostiprināties neatkarīgajai Latvijai. Šo plānu realizācijai vajadzēja atrast latviešu tautības personas, kuras varētu iekļaut diplomātiskās misijas darbā Latvijā. A. Austriņš tam bija piemērota kandidatūra – zināja latviešu valodu, orientējās tā brīža saimnieciskajā un politiskajā situācijā, pārzināja Latvijas ģeogrāfiju. Jaunā valsts sāka veidot savu robežu. Latvijā no Padomju Krievijas lielā daudzumā iesūtīja teroristus, spieģus, spekulantus, visus, kuriem vajadzēja destabilizēt stāvokli valstī. 20. gados Latvija fizisko un arī politisko robežu sargāja ar lielām grūtībām.⁵

1921. gadā A. Austriņš tiek iekļauts Padomju Krievijas delegācijā kopā ar Jakovu Hanecki un Ļevu Aleksandru, kuri paraksta “No-

līgumu starp Latviju un Padomju Krieviju par pilsonības optācijas kārtību, atgriešanos dzimtenē, par abu nolīgumu slēdzēju pilsoņu īpašumu izvešanu un likvidēšanu”. No Latvijas puses šo dokumentu paraksta Zigfrīds Meierovics, Alfrēds Birznieks, Jānis Vesmanis.⁶

Optācijas nolīguma I daļa tiek parakstīta 1921. gada 22. jūlijā, II un III daļa – tā paša gada 6. novembrī Rīgā. Tam, ka šo nolīgumu no Padomju Krievijas puses parakstījis latvietis, vēsturnieki nav pievērsuši uzmanību.

No Krievijas dzimtenē vēlējās atgriezties tūkstošiem latviešu, kuri tur bija aizklīduši Pirmā pasaules kara laikā. Latviešu atgriešanos ļoti kavēja Padomju Krievija. Starp tiem, kuriem izdevās šķērsot Latvijas robežu, bija arī čekas savervēti aģenti. Pēc optācijas nolīguma parakstīšanas diplomātiskās attiecības starp Latviju un Padomju Krieviju vēl vairāk sarežģījās. Latvijas drošības dienesti bija apcietinājuši ļoti daudzus nelegāli robežu šķērsojušos padomju teroristus.

1921. gada 25. jūlijā Z. Meierovics paraksta notu par to, ka Padomju Krievijas valdība nepilda 1920. gada 11. augustā parakstīto miera līgumu starp Latviju un Padomju Krieviju punktus par Latvijas pilsoņu un viņu mantas atgriešanos Latvijā. Šo notu 1921. gada 4. augustā Maskavā iesniedz Latvijas sūtnis Padomju Krievijā Ēriks Feldmanis.⁷

Viens piemērs par līguma nepildīšanu ir saistīts ar evakuētās Daugavpils gultņu fabrikas iekārtām. 1921. gada 10. jūlijā ceļā uz Latviju Rževas dzelzceļa stacijā Krievijā tika apturēts ešelons ar šīm iekārtām un nosūtīts atpakaļ uz Maskavu, pavadošais personāls apcietināts.

Otrs piemērs. 1922. gadā pēc Pilsoņu kara Krievijā uz Latviju no Ukrainas brauca ešelons ar latviešu strēlniekiem visā apbruņojumā. Padomju varas iestādes nebija devušas oficiālu atļauju braucienam un to visādos veidos un visādiem līdzekļiem kavēja mezglu stacijās. Šī brauciena dalībnieks – strēlnieks J. Jirgensons no Mērsraga savā licībā (1972. gadā) stāstīja par piedzīvojumiem mājupceļā. Ešelonā uz divām vagonu platformām atradās četri lielgabali. Kā brīdinājums nekavēt ešelona gaitu Ukrainā ar lielgabala šāvieniem tika sagrauta viena no stacijām. Caurbraucot Maskavai, padomju varas pārstāvju pavēles netika ievērotas un bruņojums netika nodots. Līdz strēlniekiem bija nonākušas ziņas par radītajiem šķēršļiem, civiliedzīvotājiem atgriežoties Latvijā. Karavīri neticēja solījumiem.

Kādi bija A. Austriņa pienākumi minētajā periodā saistībā ar aprakstītajiem notikumiem, strādājot Rīgā Padomju Krievijas sūtniecībā? Varbūt viņu satrauca Rēzeknes stacijā uzceltās karantīnas

barakas, kurās dažāda ilguma laiku pavadīja bēgļi no Padomju Krievijas. Vai Latvijas izlūkdiens mēģināja pārbaudīt un ievākt ziņas no visas Latvijas par personām, kuras atgriezās?

Visu šo darbu vadīja un koordinēja Padomju Krievijas sūtniecībā Latvijā akreditētie diplomāti. Iespējams, ka, strādājot Rīgā (1920–1922), A. Austriņš ar savu padomu palīdzēja izveidot Padomju Krievijas interesēm atbilstošu izlūkošanas filiāli, lai grautu jaunās Latvijas valsts neatkarību no iekšpuses. Latviešu valodas zināšanas un kontaktēšanās ar latviešiem ļāva ievākt Padomju Krieviju interesējošo informāciju. Arī mākslas aprindās, it sevišķi teātra pasaulē, kur paretam valdīja bohēmiska gaisotne, varēja iegūt vērtīgu informāciju.

Padomju Krievija turpināja nepildīt nolīgumā parakstītos punktus, bet sāka piekopt gūstekņu apmaiņas praksi. Krievijas pārstāvji uzstāja mainīt, viņuprāt, par politiskiem motīviem apcietinātos Padomju Savienības pilsoņus pret latviešiem, kuriem uzturēšanās laikā Padomju Krievijā inkriminēja dažnedažādus noziegumus.⁸ 1926. gadā Padomju Savienība īstenoja savu vēlmi – un notika politieslodzīto maiņa no abām pusēm Sebežas stacijā. Latvija izdeva saķertos teroristus, spieģus un krāpniekus, pretī saņemot Krievijā nelikumīgi apcietinātos Latvijas pilsoņus. Šo apmaiņas procedūru Padomju Krievija filmēja, un tā ir apskatāma kinorežisora Andra Feldmaņa dokumentālajā filmā “Austrumu robeža” (1991, Telefīlma-Rīga).

1919. gadā, strādājot pretizlūkošanā un vadot ārzemju aģentūru, A. Austriņš bija apguvis prasmes, kuras viņš, iespējams, izmantoja, pārejot darbā diplomātiskajā dienestā. Padomju Savienības interešu un pārraudzības zonā ietilpa Japāna, Zviedrija, Urugvaja, Somija. Par A. Austriņa darbību minētajās valstīs autoram dokumentu nav, izņemot fotogrāfijas, kas glabājas Latvijas Okupācijas muzejā, un Zviedrijas Valsts arhīvā atrastos trīs dokumentus.

“PSRS sūtniecībai ir tas gods paziņot Karaliskajai Ārlietu ministrijai, ka Alfrēds Austriņa kungs, PSRS sūtniecības Zviedrijā pirmais sekretārs, saņēmis rīkojumu no Maskavas un atstās savu posteni Zviedrijā.

PSRS Ārlietu tautas komisariāts norīkojis A. Austriņa kunga vietā Jāni Šmita kungu, kurš patlaban pilda pirmā sekretāra pienākumus PSRS sūtniecībā Dānijā.

Saskaņā ar pieņemto kārtību PSRS vēstniecība Zviedrijā vērsās pie Karaliskās Ārlietu ministrijas ar lūgumu atzīt Jāņa Šmita kungu kā PSRS vēstniecības Zviedrijā pirmo sekretāru. J. Šmita kungs dzimis

Rīgā 1891. gada 16. martā, un kopā ar viņu ierodas sieva Zelma Šmita kundze, dzimusi Rīgā 1895. gada 12. jūnijā.

Sūtniecība būs pateicīga Karaliskajai ministrijai par Zviedrijas Karaliskās sūtniecības Kopenhāgenā autorizēšanu, vīzēt Šmita kunga un kundzes pases.

*Stokholmā, 1932. gada 19. janvārī
Karaliskajai Ārlietu ministrijai Stokholmā”*

Kā liecina pārējie arhīvā lasītie dokumenti, Jānis Šmits ir pēdējais citas tautības diplomāts, kurš strādā Zviedrijā PSRS sūtniecībā. Turpmāk pirmā sekretāra amatu ieņem tikai krievu tautības diplomāti, turklāt viņu nomaina notiek uzkrītoši bieži.

1937.–1938. gadā Padomju Savienībā īstenotā plašā represiju kampaņa skar arī izlūkošanas un pretizlūkošanas darbiniekus, it sevišķi tos, kuriem ir cita nacionalitāte. Šajā gadījumā – latvieti.

Šķiet, ka sāk izpausties Staļina neuzticēšanās diplomātiskajās misijās esošajām personām. Padomju Savienībā tiek iedarbināta represiju sistēma, kas kulmināciju sasniedz 1937. gadā. A. Austriņš 1938. gadā tiek atsaukts no pirmā sekretāra amata PSRS sūtniecībā Helsinkos un, šķērsojot PSRS–Somijas robežu, apcietināts. Viņam atņem arī diplomātisko imunitāti. Brīnumainā kārtā viņš netiek nošauts. Domājams, ka viņu glāba bijušie kolēģi no pretizlūkošanas dienesta.

1944. gada 30. jūlijā Latvijas PSR Tautas komisāru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis un Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas sekretārs Jānis Kalnbērziņš paraksta darba apliecību A. Austriņam, ka viņš ir Latvijas PSR Mākslas lietu pārvaldes Teātra nodaļas priekšnieks. Zīmīgi, ka apliecība derīga līdz 1944. gada 1. oktobrim. Pēc tam apliecība tiek pagarināta līdz tā paša gada 31. oktobrim. Šis dokuments uzskatāmi parāda, ka padomju administratīvajam aparātam jau kopš pirmajām dienām pēc Rīgas ieņemšanas bija jāsāk darboties (sk. 12. att.).

Šeit gan jāpiemin, ka šādu darba apliecību jau 1944. gada 31. martā parakstīja LPSR Tautas komisāru padomes Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks Herberts Līkums (1902–1980) (sk. 13. att.). Pārvalde tobrīd atradās Maskavā, Sarkanajā laukumā 3, GUM 80. istabā.¹⁰

Kurelieši no Skrīveru apkārtnes vēl nav sākuši ceļu uz Kurzemes cietoksni, bet sapnis par neatkarīgu Latvijas valsti jau Maskavā ir noraidīts. Latvijas PSR valdība un administratīvie ierēdņi Daugavpilī gaida pirmā vilciena braucienu uz Rīgu. Sarkanā

armija diezgan precīzi bija izrēķinājusi Rīgas ieņemšanas datumu. Aprēķinu kļūda – 13 dienas. Šīs dienas saistītas ar latviešu leģionāru varonīgajām kaujām pie Mores. Sarkanā armija ieņem Rīgu 1944. gada 13. oktobrī.

Alfrēda Austriņa dzīvesstāstā ir arī kāda likteņa ironija: 1921. gadā, parakstot Optācijas nolīgumu starp Padomju Krieviju un Latviju par pilsoņu brīvprātīgu atgriešanos, viņš nevarēja iedomāties, ka Latvijā atgriezīsies pēc 22 gadu prombūtnes, iespējams, nesasniedzis tos politiskos ideālus, ko bija lolojis, turklāt bez partijas piederības.

1945. gada februārī A. Austriņš kļūst par Latvijas PSR Valsts drāmas teātra direktoru un māksliniecisko vadītāju.¹¹

Otrā pasaules kara beigās un pirmajos pēckara gados (1944–1948) Latvijas PSR Valsts drāmas teātra aktieros valda apmulsums, notiek vērtību un talantu maiņa, sākas cīņa par savu radošo eksistenci un darbs ar svešas ideoloģijas repertuāru. Sākas pielāgošanās, intrigas, savstarpēja nenovīdība, iestājas konkurences etaps, šķiet, ka aktieri vēlas cits citu pārstumt pāri skatuves rampai. Radošais kolektīvs grupējas ap savu šķietami vēlamo līderi. Austriņā arī valda neizpratne, jo pēc divām pārdzīvotām okupācijām cilvēkus nomāc liels pārdzīvojumu slogs. Par to uzskatāmi liecina V. Švarca iesniegums Latvijas PSR Valsts drāmas teātra direktoram b. A. Austriņam.

Viena daļa aktieru simpatizē A. Austriņam, tā ir pirmskara ievērojamāko aktieru paaudze, kura nav emigrējusi uz Rietumiem un cer uz nacionāla teātra izveidi. Emocionāls un skaists ir pirmskara teātra aktieru apsveikums A. Austriņam Līgo svētkos 1945. gadā (sk. 14. att.). Citi meklē ideoloģisku pamatu, simpatizējot jaunajai politiskajai sistēmai. Trešie pakļaujas režisores – bijušās frontinieces Veras Baļunas (1904–1978) intrigām un viņas repertuāra politikai, kas vērsta uz padomju jeb tā saucamo sociālistiskā reālisma dramaturģiju. Aktieri nav spējīgi uz skatuves iemiesot šajās lugās glificētos tēlus. Tālāk par pieminekļos attēlotajiem padomju vēsturisko personu žestiem viņi netiek. Daudzi iestudējumi kļūst par sava veida farsu.

Pirmais iestudējums pēc kara A. Austriņa vadītajā teātrī ir Viļa Lāča luga “Vedekla”. Pirmizrāde Rīgā notiek 1945. gada februārī. Režisori: Vera Baļuna un Alfrēds Amtmanis-Briedītis (1885–1966). Kurzemē vēl turpinās Otrais pasaules karš. Kurzemes cietoksnis nepadodas. Izraksts no izrādes pieņemšanas akta Latvijas PSR Valsts

drāmas teātrī 1945. gada 31. janvārī: “Balles skatā, kur vācu oficiēris stāsta par sava feldfēbeļa piedzīvojumiem, produktus meklējot, šiem idiotiskajiem vācu smiekliem jāizskan tukšumā. Pakļīdušās latviešu meitenes, vācu brūtes, nedrīkst pievienoties šiem smiekliem. Lai skatītājiem sniegtu gandarījumu – Blossfeldu nenošaut pagalmā, bet pie loga, skatītājiem redzot.” Nav zināms, cik skatītāju apmeklēja šo izrādi un vai 1943. gadā uzrakstīto lugu autors ir pielāgojis tā brīža vēsturiskajai situācijai.¹²

Izrāžu zemais mākslinieciskais līmenis liek A. Austriņam kaut ko darīt lietas labā. Viņš sastāda Mākslinieciskās padomes programmu ar astoņiem punktiem. Viens no punktiem paredz pārskatīt aktieru talanta atbilstību teātrī uzvestajām lugām. Pirmskara teātra aktierus neaiztiek, bet jaunpienācēji stājas komisijas priekšā.¹³

Pēc A. Austriņa uzaicinājuma izteikt domas par šādu darba programmu “b. Zandersons piebilst, ka vajadzētu pārrunāt arī jautājumu par ideoloģisko izglītību”.

Tobrīd, pēc kara, teātrī ir tikai divi partijas biedri: aktieris Rihards Zandersons (1910–1981) un aktrise Sigrīda Grīse-Jasjukeviča (1911–1975). Šie divi partijas biedri mēģina ar komunistu ideoloģiju aktierus pievērst pareizajai politiskajai orientācijai un vienlaikus sakārtot visu Drāmas teātra kolektīva māksliniecisko izaugsmi. Visaktīvākais ir R. Zandersons. Teātrī sāk darboties trīs pulciņi. R. Zandersona atskaite teātra partijas pirmorganizācijā 1949. gada 22. jūnijā:

“1. pulciņš – vada Desmitnieks, 24 līdzdalībnieki. Studē dialektisko materiālismu.

2. pulciņš – vada b. Lielauss, 21 dalībnieks. Studē Ļeņina darbu “Ko darīt?” un “Divas taktikas”.

3. pulciņš – vada A. Austriņš, 13 dalībnieki. Izstudējuši trīs nodaļas no partijas vēstures īsā kursa.”¹⁴

Par pieņemamu formu radošo kolektīvu audzināšanai teātra komunistu partijas šūniņa atzīst 1940. gada Latvijas okupācijas periodā ievazāto sienasavīžu fenomenu.

1949. gada 30. septembrī Latvijas PSR Valsts Akadēmiskā drāmas teātra partijas pirmorganizācijas atklātajā sēdē, kurā ir viens dienas kārtības punkts, notiek sienasavīzes veidotāju atskaite par 1949. gadu. Par kritiku un paškritiku atbildīgie Alfrēds Jaunušans (1919–2007), Konrāds Kvēps (1891–1961) un b. Vītoļiņš. R. Zandersons prasa b. Jaunušanam redkolēģijas darbības protokolus,

taču tie nav rakstīti. Amati redkolēģijā sadalīti šādi: atbildīgā redaktore – Olga Krūmiņa (1909–1992); sekretāre – Maiga Mainiece (1925–2001); redaktora vietnieks – A. Jaunušans; informācijas vācējs – A. Milberts; aktīvisti – A. Amtmanis-Briedītis, Žanis Katlaps (1907–1968), Vitoliņš, Kvēps. Sapulcē izskan ieteikumi, ka, lai uzlabotu sienasavīzes darbu, redkolēģijai palīgā jāpieaicina visi teātra proforgi. Sapulcē cits citu slavē par labi padarītu darbu, vienīgi A. Austriņš izvērs nesaudzīgu kritiku: *“Reizēm rodas divas patiesības, raksti jāpārbauda, un abas patiesības sniegt vienā avīzes numurā. Nerakstīt avīzē, baidoties samaitāt attiecības, pret to jācīnās, jāizskauž padomju “piepampušie buržuji”.*” A. Austriņš ierosina sienasavīzes darbu novērtēt kā neapmierinošu. R. Zandersons, S. Grīse-Jasjukeviča atbalsta A. Austriņa priekšlikumu. Balsojot vienbalsīgi nolemj redkolēģijas darbu atzīt par neapmierinošu.¹⁵

Šīs sienasavīzes izveidošana un tās apspriešana atklātajā partijas sapulcē no šodienas skatpunkta izskatās kā farss. Daudzi aktieri teātrī to uzskata par “vella dzišanu”. Domājams, teātrī savas vietas ieņēmuši VDK savervētie ziņotāji. Noprotams, ka A. Austriņš šo sistēmu, kas bija iedibināta jau Padomju Krievijā, izprot, jo no tās ir cietis arī pats. Viņš ir ļoti uzmanīgs, tāpēc arī seko tik krasi iebildumi. Ideoloģija sāk valdīt pār mākslu.

A. Austriņš ātri saprot, ka teātra virsvadību nosaka Rīgas pilsētas partijas komiteja. Viņa centieni teātra repertuārā ieviest līdzsvaru starp latviešu dramaturģijas klasiku (Blaumanis, Aspazija, Rainis) un padomju dramaturģiju cieš neveiksmi.

Lūk, viens no uzskatāmākajiem piemēriem. 1949. gadā teātrī apspriež otrā pusgada repertuāra plānu, kurā R. Zandersons saka: *“Uz Oktobra svētkiem bija paredzēts iestudēt A. Upīša “Zaļo zemi”. Bet, ņemot vērā, ka Oktobra svētku lugai ir jāapvieno b. Staļina 70 gadu dzimšanas dienas svinības, izvēlējamies lugu “Cilvēks ar šauteni”.*”¹⁶

Te nu pirmo reizi repertuārā parādās vadonības tēma, kas ik pa laikam turpmāk par sevi atgādina visos Latvijas PSR teātros.

1948. gada 27. maijā notiek Mākslas lietu pārvaldes komunistu partijas organizācijas sapulce, kurā piedalās biedri Dmitrijevs, Balodis, Šlosbergs, Zandersons, Austriņš. Šīs sapulces dienaskārtība:

1. A. Austriņa uzņemšana komunistu partijā.

2. Izveidot partijas organizāciju Drāmas teātrī.”

Sapulces protokolā ierakstīti trīs jautājumi, uz kuriem jāatbild A. Austriņam:

- “1. Pastāstiet sīki, kāpēc jūs izslēdza no partijas.
2. Kādu politisko literatūru lasāt.
3. Kā vērtējat ar jums notikušo. Vai jūsos nav kādu rūgtu mieļu.”

Atbilde uz pirmo jautājumu:

“Atgriezoties no Somijas, man neatdeva partijas biļeti un mani izsauca partijas lietu izmeklētājs, kurš man paziņoja, ka esmu bijis tuvu pazīstams ar tautas ienaidniekiem – latviešiem, turklāt esot Padomju Savienības sūtniecības Somijā darbinieku iesniegums par to, ka dezorganizējis kolonijas dzīvi, neesmu piešķīris malku ēdnīcai, slēdzis bibliotēku un organizējis citas sadzīves nekārtības, kā arī aicinājis pie sevis ārzemniekus un kopā ar tiem iedzēris. Trīs diplomātiskajās misijās man esot bijušas intīmas attiecības ar sūtniecības darbinieku sievām. Tādas pašas attiecības man esot bijušas ar kādu somu sociāldemokrāta sievu. Nekādi tieši pierādījumi man netika uzrādīti.”

Rīgas pilsētas Staļina rajona partijas komitejas pārstāvis Dmitrijevs sapulcē neizteicās.

R. Zandersons: “Biedrs Austriņš mācējis tikt skaidrībā par cilvēkiem, bet daži diplomātiskie ieradumi radījuši iespaidu, ka viņš nav līdz galam atklāts.”¹⁷

Lasot A. Austriņa teikto partijas sapulcē par viņa represēšanas iemesliem, redzam, cik veikli un banāli tika sameistarota apsūdzība lielās tīrīšanas kampaņas laikā 1937./38. gadā Padomju Savienībā.

Ja šobrīd kādā no Krievijas arhīviem būtu izdevība lasīt A. Austriņa personīgo lietu, tajā atrastu režisora Eduarda Smiļģa (1886–1966) vārdu, viņš būtu viens no tiem nacionālistiem, kurš minēts A. Austriņa apsūdzībā. Pats Smiļģis raksta – kad 1920. gada aprīlī viņš ar Andreju Upīti (1877–1970) gatavojās atgriezties Latvijā, vairākas dienas dzīvojis pie Austriņa.¹⁸ E. Smiļģa biogrāfijā šis ir neskaidrs posms – it kā kāda iemesla dēļ viņš bēguļojis Padomju Krievijā. Arī A. Upītim bijuši sarežģījumi. Šiem kungiem atgriezties Latvijā noteikti palīdzēja A. Austriņš. 1920. gada aprīļa sākumā vienā vagonā uz Latviju brauc Eduards Smiļģis, Andrejs Upītis un Indriķis Zeberiņš (1882–1969).

Domājams, ka A. Austriņa uzņemšana partijā jāuzskata par izņēmumu. Protokolā rakstīts, ka viņš vienbalsīgi tiek uzņemts partijas rindās, nevis atjaunots. Nepatiesi represēto komunistu atjaunošana partijas rindās sākās tikai pēc Staļina nāves.

Vai atkārtota iestāšanās komunistu partijā Latvijas PSR ir viņa paša iniciēta griba vai tā bijusi Maskavas vēlme, vai arī tie, kuri

1944. gadā viņu norīko darbā uz Rīgu, vēlējās pavērot, kādas gribas izpausmes viņš īstenos? Vai tiešām viņš ir nepatiesi represēts?

A. Austriņš nacionālkomunistu darbībā neiesaistās divējādu iemeslu dēļ: nacionālkomunistiem zināma viņa darbība Padomju Krievijas un PSRS institūcijās, savukārt pats A. Austriņš nevēlas otrreiz iekulties nepatīkšanās, kas saistītas ar represijām.

Savu darba mūžu A. Austriņš beidz 1959. gada 21. maijā pēc paša vēlēšanās veselības stāvokļa dēļ, būdams Latvijas PSR Teātra biedrības valdes priekšsēdētāja vietnieks un almanaha “Teātris un dzīve” sastādītājs (1.–4. sējums, 1956–1960).¹⁹ Šeit vietā atgādināt, ka šajā darbā viņa tiešais priekšnieks ir E. Smiļģis – Latvijas PSR Teātra biedrības vadītājs. Arī pēckara posmā A. Austriņa darbu Latvijā ļoti atbalsta E. Smiļģis, kurš raksta dažādus ieteikumus, rekomendācijas, raksturojumus un lūgumus. Domājams, ka tā bija īpaša pateicības izpausme A. Austriņam par viņa palīdzību E. Smiļģim atgriezties Latvijā 1920. gadā un varbūt vēl kas vairāk.

Jau 1957. gada 17. jūnijā A. Austriņš raksta lūgumu Latvijas PSR kultūras ministram J. Ostrovskim pārrēķināt pienākošos pensiju, jo meita no pirmās laulības, kura dzīvo Maskavā, ir nonākusi grūtos materiālos apstākļos, tas viss kopā viņu spiež meklēt piepeļņu.²⁰

Varbūt ievērojamo latviešu teātru aktieru apaļo jubileju rīkošana bija daudz svarīgāka par A. Austriņa darba nopelniem latviešu teātru attīstībā Padomju Krievijā un pēc Otrā pasaules kara Latvijā, jo vienīgo apbalvojumu Padomju Latvijā – krūšu nozīmi “Par teicamu darbu” – viņš saņem 1957. gada 29. jūlijā no PSRS kultūras ministra N. Mihailova kā Baltijas teātru pavasara skates organizētājs.²¹

A. Austriņa biogrāfijas epizodes uzskatāmi parāda, ka sistēma, kas sludināja laimīgu dzīvi komunismā un kurai viņš uzticīgi kalpoja, viņu pašu kā personību noniecināja. Kā šobrīd redzam, šie ideāli bijuši tikai ilūzijas. Šķiet, ka mūža nogalē viņš to saprot vislabāk. A. Austriņš nomirst 1963. gadā. Par viņa piemiņas saglabāšanu cenšas rūpēties sieva Mirdza. Lūk, ko 1978. gada 29. decembrī aktrise Lidija Pasternaka-Freimane raksta M. Austriņai: “... Pārrunājot šo jautājumu Teātra biedrības prezidijā, kopīgi ar Valsts akadēmiskā teātra direktora vietnieku un pārējo valdību esam nolēmuši, ka sakarā ar Akadēmiskā drāmas teātra 60 gadu jubileju noturēsim piemiņas brīdi pie Jūsu vīra kapa.”²²

Šogad – 2013. gadā paiet 120 gadi kopš Alfrēda Austriņa dzimšanas dienas un 50 gadi kopš nāves dienas.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Šiem sešu mēnešu medmāsu kursiem 1942. gadā bija divi izlaidumi. Katrā kursā mācījās un tos beidza 200 dažādu tautību meitenes no Latvijas. Skolas direktors bija Rogulis. 1968. gadā izdevniecība "Liesma" laida klajā Veltas Spāres biogrāfisku romānu "Tirleānas meitenes". Šis literārais darbs veltīts abu kursu beidzējām. Romānā aprakstītās komsordzes prototips ir Mirdza Austriņa. No šā romāna nosaukuma tika aizgūts dažādos materiālos vēlāk lietotais nosaukums – Tirleānas meitenes.
- ² Latvijas Okupācijas muzeja krājums (turpmāk: OMF) 2300/599-603 – video liecību kolekcija.
- ³ Austrīņš Alfrēds [šķirkliis] (1981). No: *Latvijas padomju enciklopēdija*. 1. sēj., Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 530. lpp.; Biruta Gudriķe (1991). Austrīņš Alfrēds. No: *Teātris un kino: enciklopēdija*. 1. sēj., Rīga: Preses nams, 67. lpp.
- ⁴ OMF, A. Austriņa mape. Tulkojums no krievu valodas.
- ⁵ Andrejs Edvīns Feldmanis (2002). *Maslenku traģēdija – Latvijas traģēdija*. Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas fonds; Ojārs Niedre, Viktors Daugmalis (1999). *Slepenais karš pret Latviju*. Rīga: Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs.
- ⁶ *Nolīgums starp Latviju un Krieviju par pilsonības optācijas kārtību, atgriešanos dzimtenē, par abu nolīgumu slēdzēju pilsoņu īpašuma izvešanu un likvidēšanu* (1921). Rīga: b.i.
- ⁷ Ainārs Lerhīš (1998). Latvijas ārpolitiskā dienesta un Ārlietu ministrijas pirmie darbības gadi (1919. gads – 20. gadu pirmā puse). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 109. lpp.
- ⁸ Ādolfs Šilde (1976). *Latvijas vēsture, 1914–1940*. Stokholma: Daugava, 368. lpp.
- ⁹ Zviedrijas Valsts arhīvs (Riksarkivet INK. UTERIKES DET. T., D. No 176). Tulkojums no franču valodas.
- ¹⁰ OMF, A. Austriņa mape. Darba apliecība, izdota A. Austriņam 1944. gada 31. martā. GUM (saīsinājums krievu val.) – valsts universālveikals.
- ¹¹ OMF, A. Austriņa mape. V. Švarca iesniegums LPSR Valsts drāmas teātra direktoram b. A. Austriņam. Pētījumā aprakstītajā laika periodā teātrim ir divi nosaukumi: LPSR Valsts drāmas teātris un LPSR Valsts Akadēmiskais drāmas teātris.
- ¹² Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk: LVA), 87–1–48.
- ¹³ LVA, 86–1–30, 19. lpp.
- ¹⁴ LVA, PA-1699-1-1A.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ OMF, A. Austriņa mape.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ Turpat; Gudriķe. Austrīņš Alfrēds, 67. lpp.
- ²⁰ OMF, A. Austriņa mape.
- ²¹ Turpat.
- ²² Turpat.

1. att. 1919. gads. Alfrēds Austriņš (otrais no kreisās) čekas (VČK – Tautas komisāru padomes Viskrievijas Ārkārtas komisija cīņai pret kontr-revolūciju un sabotāžu) nodaļas vadītāja palīga darbā. Trešais no kreisās Felikss Dzeržinskis

2. att. Padomju Krievijas diplomāti 1920. gadā Siguldā. Pirmais no kreisās Alfrēds Austriņš

3. att. Padomju Krievijas diplomātisko darbinieku grupa, 1922. gads. Otrajā rindā sestais no labās (ar gaišo plātmali) Alfrēds Austrīņš

4. att. PSRS vēstniecības darbinieki Japānā ap 1925.–1927. gadu. Ar krustiņu atzīmēts Alfrēds Austrīņš

5. att. PSRS diplomātiskie darbinieki Zviedrijā 1929. gadā. Trešais no kreisās Alfrēds Austriņš, ceturtais – Aleksandra Kolontaja

6. att. Alfrēds Austriņš (no labās) ceļojumā pa Urugvaju 1935. gadā

7. att. PSRS diplomāti Zviedrijā, Stokholmā, 1932. gadā. Ar krustiņu atzīmēti Aleksandra Kolontaja un Alfrēds Austriņš

8. att. Latvijas PSR Valsts drāmas teātra izrāde “Mistera Perkinsa misija Boļševiku zemē”. No kreisās: Ričards Zandersons, Seglenieks, Anta Klints, Kārlis Osis. Pirmizrāde 1945. gada 24. martā

9. att. Latvijas PSR Valsts drāmas teātra izrāde "Inženieris Sergejevs". Pirmizrāde 1945. gada 9. jūnijā

10. att. Sienasavīzes redakcija ar talciniekiem Latvijas Nacionālajā teātrī 1941. gadā padomju okupācijas laikā. No kreisās: 1. Alberts Bergmanis, 2. Kārlis Bērziņš, 3. Voldemārs Valdmanis, 4. Kārlis Sebris, 5. Nīna Melbārde, 6. Bruno Pukss (Puksis), 7. Arnolds Mīlbrets, 8. Jānis Lejiņš, 9. Karps Klētnieks, 10. Ludviģis Bārs, 11. Krišjānis Spricenieks, 12. Anna Treimane (mašīnrakstītāja)

11. att. Alfrēds Austriņš 50. gados

12. att. Alfrēda Austrīņa darba apliecība, izrakstīta 1944. gada 30. jūlijā

13. att. Alfrēda Austrīņa darba apliecība, izrakstīta 1944. gada 31. martā

Līgo svētkos
1945.g.

Latvijas vasara ir atkal
nopimusi vainagu. Tā sākusi
to ar strajiem parasaŗa ziedīņiem
un nobeidz ar Līgo vakara jān-
zāļu spēļiem, kas gillī izelso
rareno dzīvības spēku. Mums
geltrā katram omardojos vaināgs,
bet visus mūs apvij vaināgs, ko
pimusi vasara un mīla dzimtenes
zene. Ko dzimtene vaināgo, tam
jāatopirgst!

Precīnam mīlo direktoru,
mūsu-b. Austrīņu!

M. Šmitdane

Eduard Spilbergs,

Antā Klīns

Aina Avotiņa

Ēriņa Ems

G. Mēste

A. Brechmane

Lilije Ems

14. att. Aktieru apsveikums Alfrēdam Austrīņam
1945. gada Līgo svētkos

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2012. GADĀ

LU Latvijas vēstures institūta struktūrā 2012. gada laikā nekādas būtiskas izmaiņas nav notikušas, darbs norisēja, tāpat kā iepriekšējos periodos, piecās nodaļās (Arheoloģijas; Bioarheoloģijas; Etnoloģijas; Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku pētniecības; Padomju un nacistiskā režīma pētniecības), trīs krātuvēs (Arheoloģisko materiālu, Bioarheoloģisko materiālu un Etnogrāfisko materiālu) un vienā – Dendrochronoloģijas laboratorijā. 2012. gadā LU Latvijas Vēstures institūtā strādāja 57 zinātniskie darbinieki (18 vadošie pētnieki, 14 pētnieki, 9 zinātniskie asistenti, 12 – zinātniski tehniskais personāls un 4 – zinātni apkalpojošais personāls).

2012. gadā Etnoloģijas nodaļas zinātniskā asistente Ilze Boldāne aizstāvēja promocijas darbu “Latviešu etniskie stereotipi 20. gs. beigās – 21. gs. sākumā: vēstures faktoru ietekme” un ieguva vēstures doktora grādu, līdz ar to LU Latvijas vēstures institūtā bija jau 33 zinātņu doktori, kas ir 58% no visiem strādājošiem. Darbā institūtā ir piesaistīti arī 4 doktoranti (R. Brūzis, E. Guščika, I. Rozentāle – Arheoloģijas nodaļā, L. Reinvalde – Etnoloģijas nodaļā).

Pārskata periodā institūtā tika realizēti vairs tikai 7 projekti (t.sk. 1 Valsts pētījumu programmas (VPP) projekts, 5 tematiskie pētījumi projekti, 1 pētnieciskās sadarbības projekts), kā arī 8 starptautiskie projekti, no kuriem tikai divi bija ar papildus piesaistītu finansējumu, pārējie pieskaitāmi pie starptautiskās zinātniskās sadarbības veicināšanas projektiem, jo tajos atsevišķi institūta pētnieki ir iesaistīti kā sadarbības partneri bez noteikta atalgojuma.

Institūtam 2012. gadā pieejamais finansējums zinātniskās darbības nodrošināšanai bija:

Nr. p.k.	Finansējuma avots	Summa, Ls
1.	Latvijas Zinātnes padomes finansētie granti	109 000
2.	Valsts pētījumu programmas finansējums	82 000
3.	Zinātniskās darbības bāzes finansējums	125 000
4.	Ieņēmumi no līgumdarbiem ar LR juridiskām personām	19 000
5.	Ārvalstu finansējums par pētniecības pakalpojumiem	16 000
	Ieņēmumi kopā:	351 000

	Izdevumi	
	Infrastrukturāras izdevumi (telpu īre, elektrība, telefoni utt.)	37 485
	Pavisam kopā algām:	313 515

Tas ir daudz vai maz – 313 515 Ls? Mēģināsim kaut vai vienkāršoti izskaitļot. Tātad – ja šo summu izdalām uz 12 mēnešiem un nodarbināto skaitu (57 cilvēki), tad katram sanāk tikai ap 330 Ls “uz rokas”. Lai gan algas mēģina diferencēt, tomēr liela atšķirība nav starp krājumu glabātāja un vadošā pētnieka darba samaksu. Nākotnē stāvoklis ir vēl bēdīgāks: izbeidzoties grantu un valsts pētījumu programmu finansējumam, institūtam nebūs no kā nomaksāt infrastruktūras izdevumus. Protams, vienmēr var ietaupīt, samazinot zinātnieku darba telpu platību; bet ko darīt ar krātuvēm? LU Latvijas vēstures institūtam ir četri – arheoloģisko, antropoloģisko, dendrochronoloģisko un etnogrāfisko materiālu krājumi. Kur šo vairāk nekā 60 gadu garumā ekspedīcijās uzkrāto zinātnisko materiālu likt? Manuprāt, tā ir gan valdības, gan Izglītības un zinātnes ministrijas, gan visu par Latvijas zinātņi atbildīgo iestāžu nihilistiska attieksme un galēja vienaldzība pret vienreizējo latviešu tautas kultūrvēsturisko mantojumu.

Tomēr, neskatoties uzniecīgo valsts budžeta finansējumu (vismazākais Eiropas Savienībā), LU Latvijas vēstures institūta zinātnieki 2012. gadā ir izdevuši 6 monogrāfijas (autori: D. Bleiere, A. Jansone, Ē. Jēkabsons, I. Lipša, J. Pavlovičs, I. Zagorska), 6 kolektīvās monogrāfijas vai rakstu krājumus, izdoti visi 4 “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” (LVIŽ) numuri, publicēti 67 zinātniskie raksti, 28 konferenču tēzes, 40 grāmatu, konferenču apskati un cita informācija, referēts 81 reizi Latvijā vai ārvalstīs (ASV, Dānijā, Francijā, Izraēlā, Krievijā, Lietuvā, Nīderlandē, Slovākijā, Somijā, Vācijā, Zviedrijā), nolasīta 21 lekcija, sniegta 51 intervija. Arī institūtu apmeklēja un strādāja 6 vieszinātnieki no Anglijas, Bulgārijas, Krievijas, Vācijas. Vēstures institūts viens vai kopā ar citām institūcijām 2012. gadā noorganizēja 4 starptautiskās konferences (Baltijas valstis PSRS sastāvā: no staļinisma līdz pārbūvei. 1953–1990; Valsts Latvijas rietumos: Kurzemes un Zemgales hercogistei – 450; Napoleona karu laikmets Baltijā: idejas, karš un sabiedrība; Bulgārijas pieredze nemateriālā kultūras mantojuma saglabāšanā) un 2 vietējas konferences (Latvijas vēstures institūta atskaites sesija par arheologu un antropologu pētījumiem Latvijā 2010. un 2011. gadā; Autīnes latgaļu sacelšanās 800 gadu atcere) un 1 semināru (Vai Burtņiekam vieta Gaismas pilī), piedalījās izstāžu veidošanā (ceļojošās izstādes – Kurzemes un Zemgales hercogistei 450: no hercoga

Gotharda līdz Jēkabam; Senie ziemeļbrieži un to laikabiedri: Senākā apdzīvotība Daugavas krastos u.c.).

Humanitārajās zinātnēs 2012. gadā nozīmīgākie pētījumi norisēja VPP “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” realizācijā. LU Latvijas vēstures institūtā tika turpināti pētījumi projektā Nr. 4 “Cilvēks, sabiedrība, identitāte, valstiskums: vēstures un kultūras aspekti” (vad. Dr. hist. G. Zemītis), kas aptvēra piecas tēmas:

- Okupācijas režīmi un to sekas: politiskie, ekonomiskie un sociālie aspekti, 1940–1990;
- Latvijas valstiskuma veidošanās un attīstība, 1905–1940;
- Tradicionālais un laikmetīgais Latvijas kultūrvidē 20.–21. gs.;
- Etnogrāfisko materiālu digitalizācija un publikācijas;
- Latvijas iedzīvotāju etniskās, nacionālās un valstiskās identitātes veidošanās līdz 19. gs.

Valsts pētījumu programmas realizācijā bija iekļāvušies 40, galvenokārt jauno laiku vēstures pētnieki. Pārskata periodā VPP ietvaros institūta pētnieki publicēja 6 zinātniskos rakstus ārzemju izdevumos (T. Berga (2), I. Ose (2), U. Krēsliņš (1), R. Spirģis (1)), bet 21 raksts publicēti Latvijas izdevumos un 14 raksti ir sagatavoti un iesniegti izdošanai. Ne mazāk svarīgi ir arī populārzinātniskie raksti un uzstāšanās masu medijos: par aktuāliem un sabiedrību interesējošiem jautājumiem vēsturnieki ir publicējuši 7 populārzinātniskus rakstus (izdevumā “Daba un vēsture 2013”, “Neatkarīgajā Rīta Avīzē” un interneta portālos), nolasītas 14 publiskās lekcijas, sniegtas 13 intervijas un ņemta dalība diskusijās Latvijas TV un radio raidījumos – tādās populārās programmās kā “Šīs dienas acīm”, “Zināmais nezināmajā”, “Tēvijas laikmets” u.c. Nolasīts 31 referāts vietējās un ārzemju starptautiskās konferencēs (Krievijā, Lietuvā, Moldāvijā, Vācijā u.c.), iznākušas trīs konferenču tēzes. VPP ietvaros 2012. gadā finansējums pietika tikai divu rakstu krājumu izdošanai, kuri abi bija veltījumi ievērojamiem Latvijas arheologiem: izdevuma “Senā Rīga” 7. sējums ir veltījums šī rakstu krājumu nodibinātājam LZA akadēmiķim profesoram Dr. habil. hist. Andrim Caunem 75 gadu jubilejā, bet otrs darbs ir veltījums Latvijas zemūdens arheoloģijas pamatlicējiem Dr. hist. Jānim Apalam (1930–2011) – Apals Jānis. Āraišu ezerpils. Rakstu izlase un draugu atmiņas. Ar VPP finansiālu atbalstu tika izdoti arī visi četri “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” 2012. gada numuri, kā arī apjomīgais sērijas “Vēstures avoti” VII sējums “Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi avotos un pētījumos”.

Jāatzīmē, ka daudzi vēsturnieki iesaistījās Dr. habil. sc. pol., Dr. iur. T. Jundža vadītā VPP projekta “*Latvieši un Latvija. Nacionālās identitātes saglabāšana un stiprināšana*” izstrādāšanā. Šajā starpdisciplinārajā pētījumā sagatavots akadēmisku rakstu krājums četros sējumos. Pirmajam sējumam “Latvieši” no mūsu institūta rakstus izstrādāja M. Auns, V. Bērziņš, L. Vanaga, A. Vasks, A. Vilcāne, G. Zariņa, G. Zemītis, 2. sējumam “Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā” – M. Barzdeviča, D. Bleiere, Dz. Ērglis, M. Jakovļeva, Ē. Jēkabsons, U. Krēsliņš, I. Lipša, I. Ose, J. Pavlovičs, G. Zemītis, 3. sējumam “Atjaunotā Latvijas valsts” – A. Lerhis, un 4. sējumam “Kultūra, zinātne un izglītība Latvijā” – I. Lipša. Turklāt A. Vasks ir viens no 1. sējuma, bet G. Zemītis – 2. un 3. sējuma atbildīgajiem redaktoriem.

Ar Latvijas Zinātnes padomes piešķirto finansējumu 2012. gadā norisa seši fundamentālo un lietišķo pētījumu projekti. Pieciem institūtā realizētajiem t.s. tematiskajiem pētījumu projektiem 2012. gads bija izpildes noslēguma gads.

Projektā “*Sabiedrības un materiālās kultūras mijiedarbība akmens un metālu laikmetā Latvijas teritorijā*” (vad. Dr. habil. hist. A. Vasks) kā nozīmīgākais sasniegums jāatzīmē vadošās pētnieces arheoloģes Dr. hist. Ilgas Zagorskas monogrāfijas “*Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*” iznākšana. Grāmata tika iekļauta starp 10 Latvijas zinātnes 2012. gada sasniegumiem kā uz unikāliem, pirmreizējiem materiāliem pamatots pētījums par Latvijas vissenāko apdzīvotību paleolītā (10 500–9200 pr. Kr.). Projektā iesaistītie 6 arheologi pētījumu rezultātus ir publicējuši 7 rakstos, 3 tēzēs, referējuši 7 konferencēs, tostarp arī ārzemēs (I. Zagorska – Nīderlandē), lasītas lekcijas un bijušas intervijas Latvijas radio. Šī projekta dalībnieki ir arī vieni no aktīvākajiem arheoloģisko ekspedīciju rīkotājiem. 2012. gada aprīlī bija organizēta arheoloģisko pieminekļu apzināšanas ekspedīcija Valguma ezera un Slocenes upes apkārtnē, bet jūlijā tika veikti arheoloģiskie izrakumi Sises apmetnē pie Užavas upes (vad. Dr. V. Bērziņš), vasarā arheoloģiskie izrakumi un studentu lauka darbu prakse notika Skrundas Krievu kalnā (vad. Dr. habil. hist. A. Vasks), septembrī veikti arheoloģiskie izrakumi Lapiņu apmetnē un senkapos (vad. Mg. I. Doniņa un Dr. V. Bērziņš).

Tematiskajā projektā “*Materiālās un garīgās kultūras attīstība Latvijā vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaikos*” (vad. Dr. hist. A. Vilcāne) tika pētīti Latvijā dzīvojošo maztautu kultūras attīstības jautājumi, pamatojoties uz arheoloģisko materiālu un rakstīto avotu liecību zinātnisku izvērtēšanu, kā arī Arheoloģisko materiālu krātuvē esošo materiālu sistematizāciju un jaunu arheoloģisko ekspedīciju veikšanu (pilnu projekta vadītājas A. Vilcānes atskaiti sk. LVIŽ, 2013, 1, 163.–167. lpp). Kopumā 8 projekta

izpildītāji 2012. gadā ir publicējuši 1 grāmatu un 1 katalogu, 7 zinātniskos rakstus, kā arī 4 tēzes par 2010.–2011. gada arheoloģisko izrakumu rezultātiem, 7 konferenču un grāmatu apskatus u.c. populārzinātniskus rakstus. 2012. gada augustā Tukuma novada Zentenes pagasta Dzirciema “Bisnieku” sētā jau trešo sezonu notika arheoloģiskie pārbaudes izrakumi Mg. R. Brūža vadībā.

Apvienotajā bioarheologu, dendrohronologu un etnologu tematiskajā grantā “*Latvijas 13.–21. gadsimta kultūrvēsturiskā mantojuma etnogrāfiskā, dendrohronoloģiskā un bioarheoloģiskā izpēte*” (vad. Dr. hist. G. Gerhards) darbs norisa 3 tematiskās grupās. Etnoloģijas un etnogrāfijas jomā A. Jansone 2012. gadā izdeva monogrāfiju “Krustpils villaines. Kultūrvēsturisks pētījums par izšūtajām Krustpils tipa villainēm Austrumlatvijā (18. gs. beigās – 19. gs. pirmā puse)”; publicēti 4 raksti un referēts 5. Starptautiskajā latgalistikas un Liepājas Universitātes starptautiskajā konferencē u.c., nolasītas 8 publiskās lekcijas. Turpinājās darbs Etnogrāfisko materiālu krātuvē, veidojot elektroniskos fondu rādītājus un ievadot materiālus datorā. Vākti arī jauni materiāli Vecpiebalgas pusē un kopā ar Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeju apzinātas tekstilijas Latgales Romas katoļu baznīcās.

Dendrohronoloģisko pētījumu jomā (Dr. biol. M. Zunde un krājuma glabātāja Mg. M. Petrova) 2012. gadā datēti koksnes paraugi no Doma baznīcas jumta konstrukcijām, no Kobronskansts teritorijas Pārdaugavā, no izrakumiem Audēju ielā 13 (Rīga), no Cēsu viduslaiku pils un Krustpils pils teritorijas. Iegūtie dati atspoguļoti vairākos rakstos un tēzēs, ziņojumi nolasīti LU 70. konferencē, Latvijas vēstures institūta atskaites sesijā par arheologu un antropologu pētījumiem Latvijā 2010. un 2011. gadā un Starptautiskajā Baltijas dendrohronologu konferencē.

Bioarheoloģijā 2012. gadā pētījumi veikti galvenokārt par seno iedzīvotāju kaulu patoloģijām. Par šo tēmu Dr. hist. G. Gerhards publicējis 2 rakstus Latvijas un 2 rakstus ārzemju izdevumos, nolasīti 3 referāti.

Projektā “*Sociālpolitiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā jaunajos un jaunākajos laikos 16.–20. gs.*” (vad. Dr. hist. M. Auns) iesaistītie 11 izpildītāji pētījumus veica divās tematiskās grupās. Viena grupa analizēja Latvijas 16. gs. – 19. gs. sākuma, it īpaši Kurzemes hercogistes, politiskās norises, saimniecību (manufaktūru attīstību un tirdzniecību), kā arī sadzīves kultūru. Projekta ietvaros tika aplūkoti arī 18. gs. – 19. gs. sākuma militārie jautājumi. Otrā tematiskā grupa nodarbojās ar 20. gs. pirmās puses Latvijas politiskās, sociālās, ekonomiskās un kultūras vēstures jautājumiem. Par šo plašo vēstures projektu publicēti 15 raksti (tostarp arī ārzemju izdevumos), nolasīti 11 ziņojumi galvenokārt konferencēs Latvijā) un daudzas lekcijas, sniegtas intervijas Latvijas radio.

Projekta “*Totalitārisms Latvijā: politiskie un sociālie aspekti, personālijas (V. Munters)*” (vad. Dr. hist. I. Šneidere) izstrādē piedalījās deviņi 20. gs. vēstures pētnieki. Darbs 2012. gadā noslēdzās ar dokumentu krājuma manuskripta sagatavošanu par V. Muntera “čekas” lietu, kuras materiāli glabājas arhīvā Maskavā. Projekta ietvaros sērijā “Latvijas vēstures mazā bibliotēka” izdota D. Bleieres grāmata “Eiropa ārpus Eiropas – dzīve Latvijas PSR”, publicēti 3 raksti, nolasīti 4 zinātniskie referāti, sniegtas 12 intervijas.

Bez Valsts pētījumu programmas viens no lielākajiem institūtā realizētajiem projektiem ir Dr. hist. G. Zariņas vadītais sadarbības projekts “*Humanitāro zinātņu virtuālās enciklopēdijas: personālijas, avoti, termini*”, tajā no institūta iesaistīti 13 izpildītāji. 2012. gadā “Latvijas arheoloģijas leksikonam” tika sagatavoti un digitalizēti apmēram 70 šķirkļi, digitalizētas 8 publikācijas svešvalodās. Virtuālās enciklopēdijas “Latvijas zinātnes vēstures personu rādītājs, 1600–2000” sastādītāji – akadēmiķis J. Stradiņš un asistentes p.i. Dz. Cēbere izstrādājuši ievadišanai 113 šķirkļus. Darbinieki kopumā 2012. gadā sadarbības projekta realizācijas gaitā ir uzstājušies 25 starptautiskās un Latvijas zinātniskās konferencēs, publicēti 20 raksti Latvijas un ārzemju izdevumos, iznākušas 3 starptautisko konferenču tēzes un publicēti 12 populārzinātniski raksti.

2012. gadā institūtā tika turpināta arī starptautiskā sadarbība – gan kā dalība projektos, gan arī līdzdalība komisijās, redkolēģijās, biedrībās un citās organizācijās.

LU Latvijas vēstures institūts ir viens no ERAF projekta VNPC – “*Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju valsts nozīmes pētījuma centra izveide*” – dalībniekiem (Nr. 2DP/2.1.1.3.1/11/IPIA/VIAA/9). 2012. gadā ļoti īsā laikā – 9 mēnešos tika pabeigta LU bibliotēkas ēkas rekonstrukcija (Kalpaka bulvāris 4) un uzcelta jauna piebūve, kurā plānotas darba telpas VNPC veidojošajiem institūtiem. Tomēr projekts tika izstrādāts bibliotēkas vajadzībām, tādēļ telpas nav īsti piemērotas zinātnieku darba kabinetiem un it īpaši institūta arheoloģisko, antropoloģisko, dendrohronoloģisko un etnogrāfisko krājumu izvietojumam. Nav skaidrības arī par telpu apsaimniekošanas izmaksām: vai tās nebūs augstākas, kā institūtam irējot telpas no Latvijas Zinātņu akadēmijas?

2012. gadā tika uzsākta jauna starptautiska Igaunijas–Latvijas–Krievijas pārrobežu sadarbības programmas projekta “*Arheoloģija, vara un sabiedrība: sadarbība arheoloģiskā mantojuma saglabāšanai*” (Nr. ERLI-191; 2012–2014) realizācija. Projekts apvieno 9 institūcijas no trim minētajām valstīm, no Latvijas puses tajā piedalās Alūksnes un Ludzas pašvaldības kopā ar novadu muzejiem. No LU Latvijas vēstures institūta gan projekta

pieteicēji, gan arī realizētāji ir Dr. hist. G. Gerhards (projekta partnera vadītājs) un Dr. hist. A. Vilcāne (valsts un projekta koordinatore). 2012. gadā projekta ietvaros notika partneru tikšanās Tartu un Rīgā, tika izstrādāti sadarbības pamatprincipi un projekta realizācijai nosprausti mērķi un uzdevumi. Projekts ir vērstš uz arheoloģiskā mantojuma apzināšanu, aizsardzību un saglabāšanu. Triju valstu pierobežā tiks apsekots ap 800 arheoloģisko pieminekļu, par tiem tiks izveidotas datubāzes, publicēti bukleti, grāmatas utt. (A. Vilcānes sniegto projekta apskatu sk. LVIŽ, 2012, 3, 172.–174. lpp.).

2012. gadā noslēdzās LU Latvijas vēstures institūta dalība Eiropas Savienības kultūras programmas “*Culture Programme 2007–2013*” projektā “*Eiropas pils kā izcili centri agrajā kultūras apmaiņā viduslaikos*” (CLT2011/VOL121). Tajā kā koordinatore un galvenā izpildītāja no institūta puses darbojās Dr. hist. I. Ose, tehniskos darbus veica asistente Mg. hist. U. Cine. Projekta realizācijai (11 mēneši) institūtam tika piešķirti 15 000 eiro. Projekta ietvaros tika sagatavoti 30 Vidzemes un Latgales piļu vai pilsdrupu apraksti latviešu un vācu valodā, kā arī plāni un attēli, kas tika ievadīti interneta brīvpieejas datubāzē EBIDAT. Asistente U. Cine vāca informāciju un literatūru un Latvijas piļu aprakstus un attēlus ievietoja Eiropas piļu datubāzē. Bez tam projekts pavēra iespējas institūta pētniekiem piedalīties vairākās konferencēs (R. Brūzis referēja Braunbahā (Vācija), I. Ose piedalījās Baltijas jūras piekrastes valstu piļu pētnieku konferencē “*Castella Maris Baltici XI*”, kas notika Zviedrijā, un Rietumeiropas piļu pētnieku konferencē “*Château Gaillard*” Dānijā). I. Ose, projektam noslēdzoties, secina, ka, no vienas puses, dalība šādā projektā sniedz vērtīgu pieredzi Eiropas viduslaiku piļu pētniecībā un zinātniskajā aprītē ir ievadīti arī Latvijas materiāli, tomēr, no otras puses, šādi starptautiskie projekti ir sarežģīti administrējami un to realizācijai ir nepieciešams līdzfinansējums, bet institūtam kā valsts budžeta iestādei nav brīvu līdzekļu, arī piešķirtais bāzes finansējums, no kura drīkst atmaksāt līdzfinansējumu, ir daudz par mazu. Līdz ar to nelieliem humanitāriem institūtiem ir mazas iespējas piedalīties Eiropas naudas apgūvē un izstrādāt starptautiskos projektus (I. Oses atskaiti par projektu sk. LVIŽ, 2012, 4, 152.–154. lpp.).

2012. gadā turpinājās arī atsevišķu institūta darbinieku līdzdalība vairākos divpusējos sadarbības līgumos ar ārzemju institūcijām, ko noteica savstarpējās zinātniskās intereses. Tā arheologs Dr. V. Bērziņš turpināja dalību ES programmā COST (projekts Nr. TD0902 “*Submerged Prehistoric Archaeology and Landscapes of the Continental Shelf*”, 2009–2013). Savukārt dendrohronologs Dr. biol. M. Zunde turpināja dendrohronoloģisko datu ievadi starptautiskajā datubāzē projekta “*Digital Collaboratory for*

Cultural Dendrochronology (DCCD): A digital data library for dendrochronology” ietvaros. Arheoloģiskajos izrakumos iegūto datu apstrāde turpinās arī divpusējā sadarbības līguma ar Šlēsviigas-Holšteinas zemes muzeju fondu, Baltijas un Skandināvijas arheoloģijas centru ietvaros (2010–2013) un projektā “*The Early Europeans (Neolithisation)*” (2010–2013), kas noslēgts ar Johanna Gūtenberga universitātes Antropoloģijas institūtu Maincā.

2012. gadā tika noslēgts jauns, pēc kārtas jau trešais sadarbības projekts starp Bulgārijas ZA Folkloras institūtu un mūsu etnologiem – “*Identitātes un vērtības: kultūras mantojums kā avots identitātes rekonstrukcijām/ Identities and Values: Cultural Heritage as a Resource for Construction of Identities*” (2012–2014). Nozīmīgākais pasākums bija starptautiskais pieredzes apmaiņas seminārs “Bulgārijas pieredze nemateriālā mantojuma saglabāšanā”, kas notika 2012. gada 21. septembrī Rīgā.

2012. gada augustā Latvijas vēstures institūts saņēma arī sēru vēsti, ka mirusi ilggadējā bijusī institūta 19. gs. agrārās vēstures un Rīgas un latviešu kultūras pētniece vēstures doktore Austrā Mieriņa (16.02.1926.–19.08.2012.).

Pārskatu par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2012. gadā gribas noslēgt ar patīkamām ziņām – par piešķirtajām balvām. Par nopelniem Latvijas labā vēsturniekam, LZA īstenajam loceklim, profesoram, Valsts emeritētajam zinātniekam Dr. habil. hist. Valdim Bērziņam tika piešķirta Triju Zvaigžņu ordeņa IV šķira, bet arheoloģe, LZA goda doktore Zigrīda Apala saņēma Triju Zvaigžņu ordeņa V šķiru.

2012. gada nogalē vadošajai pētniecei Dr. hist. Dainai Bleierei par 20. gs. otrās puses vēstures pētījumiem tika piešķirta prestižā Kārļa Ulmaņa balva.

Viktorija Bebre

7. PASAULES ARHEOLOGU KONGRESS (WAC 7) JORDĀNIJĀ

Viņa majestātes karaļa Abdullaha II Ibn al Huseina aizbildnībā Jordānijā Nāves jūras piekrastē šī gada 13.–18. janvārī notika 7. Pasaules arheologu kongress. Kongresa darbu, kas norisa karaļa Huseina Bin Talala sanāksmju centrā, vadīja princis Hasans Bin Talals. Kongresa atklāšanas ceremonijā skanēja karaliskā himna, tika lasīts Svētais Korāns, pēc tam uzrunu teica Jordānijas kongresa akadēmiskais sekretārs Talals Akašehs un kongresa prezidente Klēra Smita (*Claire Smith*, Flindersa Universitāte Austrālijā).

7. Pasaules arheologu kongresā piedalījās ap 1000 dalībnieku no 70 valstīm. Iepriekšējie kongresi bija notikuši Lielbritānijā, Venecuēlā, Indijā, Dienvidāfrikā, ASV un Īrijā. Tika uzsvērts, ka Jordānija jau 2007. gadā sākusi gatavoties šī kongresa zinātniskai norisei, tāpat tika atzīmēta arābu lielā viesmīlība, akcentējot Jordānijas Hašimītu Karalistes politisko stabilitāti laikā, kad blakus valstī Sīrijā notiek karš. Akadēmiskā sekretāra Talala Akašeha teiktajos vārdos skanēja patiens prieks par arheoloģijas uzplaukumu arābu valstīs, pateicoties stingrām zinātniskām nostādnēm kultūras mantojuma saglabāšanā, izcilām arheoloģiskajām vērtībām atgriežoties Jordānijā. Arheoloģijai kā zinātnei jābūt brīvai no krāpšanas, maldināšanas, falsifikācijas, piesavināšanās, kā arī no politiskas propagandas.

Kongresa sākumā un beigās notika plenārsēdes, referāti bija sagrupēti 131 sekcijā, kuru darbs norisa modernā sanāksmju centra plašajās zālēs, kuras varēja ietvert līdz pat 600 cilvēku lielu auditoriju. Pieteiktie 59 stenda referāti – plakāti tika izstādīti sanāksmju centra plašajā foajē. Reizē ar zinātnisko sesiju norisi notika arī spraigs darbs Pasaules arheologu organizācijas divpadsmit komitejās. Akadēmisko sekciju darbība bija apvienota 15 blokos:

1. Sabiedrība: izglītība, komunikācija un pagātnes daudzpusīga izpratne.
2. Zinātne un tehnoloģija: metodes, analīzes un rīki.
3. Ētika, politika un sabiedrības iesaistīšana.
4. Izpratne un interpretācija.
5. Kultūras mantojuma saglabāšana un aizsardzība.
6. Nākotne: jaunas perspektīvas pagātnes pētījumos.
7. Ekonomiskā attīstība un vietējo kopienu iesaistīšana.
8. Darbs ar medijiem un to loma kultūras mantojuma saglabāšanā.
9. Informācijas brīvība.
10. Identitātes politika: etniskums, nacionālisms un globalizācija.
11. Kultūras mantojuma saglabāšana un identitāte konflikta apstākļos.
12. Seno tehnoloģiju un zināšanu atgūšana.
13. Uzturs: tā iegūšanas ceļi, iztikas stratēģija.
14. Atklājumi: ziņojumi un atskaites par lauka darbu.
15. Atbildes uz lielajiem jautājumiem.

Tā kā 7. Pasaules arheologu kongress notika Jordānijā, vispirms jāpievēršas pētījumiem pašā Jordānijā (1921–1946 Transjordānijas emirāts, ko pārvaldīja Lielbritānija). Jordānijas arheoloģisko pētījumu pirmsākumi attiecināmi uz 19. gs. sākumu, kad uz Tuvo Austrumu kartes parādījās tādas izcilas vēsturiskās vērtības kā Petras klintis mūsu ēras 1.–2. gadsimtā iekārtotās svētnīcu tipa kapu vietas. Šīs vietējo iedzīvotāju – nabatiešu svētvietas 14. gs. pazuda no redzesloka un tikai 1812. gadā tika no jauna atklātas, pateicoties Šveices ceļotājam J. L. Burkhartam.

Jordānijas arheoloģijas attīstībā tiek izdalīti četri periodi: 1) agrākā pētniecības fāze (1805–1918), 2) Britu mandāta fāze (1918–1946), 3) Hašimītu Karalistes fāze (1946–1967) un 4) mūsdienu arheoloģija Hašimītu Karalistē (no 1967). Jordānijas arheoloģijā izdalīti 17 galvenie kultūru periodi, sākot ar vidējo paleolītu līdz pat islama laikam. No laika gala Jordānijas arheoloģijā strādājuši angļu speciālisti, 1929. gadā nodibinot Transjordānijas senvietu departamentu, 1932. gadā izveidots arī amerikāņu Orientālās pētniecības institūts Jeruzalemē. No 1951. gada informācija par arheoloģisko pētījumu gaitu Jordānijā tiek regulāri sniegta Jordānijas arheoloģijas nodaļas gadskārtējā izdevumā *“Annual of the Department of Archaeology of Jordan”*. Savi nopelni ir arī itāļu arheologiem, kuri strādājuši Romas laika Filadelfijas citadelē Jordānijas galvaspilsētas Ammānas centrā 1927.–1933. gadā. Pie izcilākajiem arheoloģiskajiem atklājumiem pieskaitāmi Nāves jūras piekrastes ziemeļrietumu daļā 1947.–1965. gadā atrastie rokraksti vairākās senvalodās, ar kuru pētniecību nodarbojas Jordānijas senvietu departaments, Palestīnas arheoloģiskais muzejs un Francijas Bībeles un arheoloģijas centrs.

Pēc 1967. gada, kad Izraēla politisku apsvērumu dēļ okupēja Jordānas upes rietumu krastu, atgūstot senās Izraēlas teritorijas, amerikāņu un angļu zinātniskie centri pārcēlās uz Ammānu.

Jordānijas arheoloģiskās pētniecības jautājumi kongresā tika apskatīti četrās sekcijās. Viena sekcija bija veltīta jaunākajiem atklājumiem visdažādākajās Jordānijas arheoloģijas nozarēs. Referenti, kas pārstāvēja dažādu valstu augstskolas, ziņoja par Romas impērijas laika ceļiem no Nāves jūras uz Mahaeru (*Machaerus*, 1. gs. p.m.ē. dibināta pilsēta), Dekapolei piederošās Abilas izrakumiem pēdējos 30 gados Ziemeļjordānijā, par Mahaeras mākslu un dolmenu pētījumiem. Otra sekcija bija saistīta ar kiberarheoloģiju, t.i., datorzinātņu, informācijas tehnoloģiju un inženierzinātņu sasniegumu izmantošanu seno kultūru pētniecībā. Šeit tika atzīmēts, ka reģionālie pētījumi atļāvuši izstrādāt kultūras izmaiņu datu kompleksu un izdalīt neolīta, metalurģisko, urbāno un industriālo revolūciju, kā arī tehnoloģisko revolūciju. Lietojot kibertehnoloģijas metodes, iespējams pārvērtēt iepriekš izstrādātās teorijas. Vairāku valstu pētnieki

referēja par tādām tēmām kā pasaules kulturālā mantojuma pētījumu un saglabāšanas modelis (ASV); nabatiešu inovatīvo tehnoloģiju interpretācija un prezentācija: Petras studijas (Jordānija); no vara ieguves vietām līdz datu kompleksam Dienvidjordānijā (ASV); fotogrammetrijas un lāzerskenēšanas tehnikas pielietojums vēsturisko konstrukciju pētījumos (Jordānija); Petras senā un mūsdienu ekonomika (ASV) un paleovides modelēšana Jordānijā (Austrālija).

Atsevišķā sekcijā Jordānijas senlietu departamenta pārstāvji uzstājās ar ziņojumiem par *Damyeh* dolmeniem, par Jordānijas Pieminekļu pārvaldes muzejiem, par mozaīku dokumentāciju ar ģeogrāfiskās informācijas sistēmas palīdzību, par izrakumiem *AlUmrie* baznīcā Petrā, Madabā un Zargā.

Divas sekcijas apskatīja Persijas liča valstu (Apvienotie Arābu Emirāti, Bahreina, Jemena, Katara, Kuveita, Omāna, Saūda Arābija) arheoloģiju. Šis reģions tika atzīmēts kā specifisks kultūras mantojuma aizsardzības jomā, ar īpašu šī mantojuma aizsardzības politiku un interpretāciju, iekļaujot sociokulturālus un reliģiskus aspektus. Tika referēts par Šeiha Faisala muzeju Katarā, Kataras kultūras mantojuma autentiskumu un strīdīgo raksturu, rekonstruēto Kataras kultūras mantojuma vietu globalizāciju un modernizāciju, islamofobiju saistībā ar arheoloģisko pieminekļu lokalizācijas vietām, par islamistu identitāti un kultūras mantojuma demonstrēšanu Bahreinā, par Kuveitas pilsētas agrās naftas ieguves ainavas saglabāšanu vai izpostīšanu, par to, vai Jemena spēs nodrošināt kultūras mantojumu saglabāšanu u.c.

Par ICCROM (Starptautiskais kultūras mantojuma saglabāšanas un restaurācijas centrs – *International Centre of Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property*) ATHAR programmas (ilgstoša arābu reģiona kultūras mantojuma saglabāšanas programma) devumu arābu valstu izglītības prioritārajām vajadzībām referēja Apvienoto Arābu Emirātu pārstāvis Zaki Aslans, kurš vadīja arī vienu no pieminekļu aizsardzības sekcijām krīzes laikā un kurš bija uzlūdzis arī Latvijas pārstāvi piedalīties šajā sekcijā.

Ieskatu par Tuvo Austrumu arheoloģiskajiem muzejiem varēja gūt speciālā sekcijā par muzeju darbību globālā perspektīvā. Ammānā darbojas divi arheoloģiskie muzeji, un Jordānijas arheoloģiskais muzejs bija viena no galvenajām institūcijām, kas vadīja kongresa sagatavošanas darbu. Sekciju vadīja šī muzeja Restaurācijas centra vadītāja doktore Fatma Marii. Šeit tika apskatīta kā Jordānijas, tā arī Apvienoto Arābu Emirātu muzeju darbība. Tika uzsvērta naftas ieguves loma Apvienoto Arābu Emirātu iedzīvotāju labklājības celšanā, kas deva arī iespēju organizēt muzejus (pavisam to ir 22, t.sk. privāti organizētie), starp kuriem

pirmo vietu ieņem Nacionālais vēstures muzejs. Referāti bija veltīti arī Taivānas nacionālajiem muzejiem un Zeugmas mozaīku muzeja izstāžu projektam ar 22 000 m² lielu platību Stambulā (Turcija).

Jautājumu par muzeju atbilstību kultūras mantojuma saglabāšanai referātā par Jordānijas muzeju aplūkoja Mohammads Debajahs (*Debajah*), norādot kā labās, tā arī sliktās puses, kas saistās ar muzeja darbiniekiem tik zināmām lietām (insekti, gaiss, temperatūra utt.). Pārsteidza Dainas Ficpatrikas (*Fitzpatrick*, Melburnas Universitāte) pētījums par Tuvo Austrumu arheoloģisko kolekciju menedžmenta stratēģijām, kurās ietilpst pat tādi jautājumi kā arheoloģisko kolekciju iegūšanas plānošana sakarā ar ilgstošajiem izrakumiem un kolekciju glabāšanas iespēju nodrošinājums muzejos.

Viena no kongresa vadošajām tēmām bija veltīta kultūras mantojuma saglabāšanai un aizsardzībai. Tā skāra neatliekamus jautājumus, tostarp arī kultūras mantojuma aizsardzības nodrošināšanu militāra konflikta laikā. Notikušajā forumā Zilais Vairogs (*Blue Shield*) tika skaidrots kā Sarkanajam Krustam līdzvērtīga vienība kultūras jomā. Jau 1954. gadā Zilais Vairogs apstiprināts kā aizsardzības emblēma un militāra konflikta gadījumā aizsargā muzejus, arhīvus, bibliotēkas, pieminekļus, to skaitā arī arheoloģiskos, no postījumiem. Forumā tika apspriesti jautājumi par Zilā Vairoga organizācijas attiecībām ar citām institūcijām. Šai organizācijai ir arī nacionālās komitejas, kuru darbu nepieciešams aktivizēt, īpaši Tuvajos Austrumos.

Speciālā sesijā, kuru vadīja pārstāve no Spānijas, tika aplūkota situācija kultūras mantojuma “karstajos punktos” – Sīrijā, Indijā, Ēģiptē un Lībijā. Sīrijā jau ir drupas, bet Indija izceļas ar senlietu nelikumīgu tirgošanu, cieš arheoloģija Ēģiptē un Lībijā, kur pēc kara atjauno Tripoles vecpilsētu.

ICCROM darba grupa arābu reģionā pieprasīja aktīvu iesaistīšanos, revidējot pavisam pārbaudes kultūras mantojuma pārdošanas gadījumos, kā arī neatliekamo pasākumu plāna sastādīšanu, organizējot WAC 7 ekspertu piesaisti. Šajā darba grupā piedalījās arī Bosnijas un Hercegovinas, Čehijas, Spānijas, Sīrijas, Latvijas un citu valstu eksperti. Grupa turpina darbu kongresu starplaikā.

Kultūras mantojuma saglabāšanas riskam veltītajā sesijā tika apspriesti jautājumi par pareizu pieeju, tehnoloģiju un stratēģijas pielietojumu. Šajā sesijā ar UNESCO pārstāvja piedalīšanos tika risināts jautājums par Petras unikālā klinšu ceļa saglabāšanu 1200 m garumā starp 80 m augstām klintīm. Ģeoloģiski arheoloģiskā pieminekļa saglabāšanas pasākumi notiek uz pastāvīgas tūristu plūsmas fona, arī uzbrūkošā urbanizācija dara savu, bet darbi turpināmi, izmantojot riska analīzes,

monitoringa tehnoloģijas un nosakot pieminekļa degradācijas procesu. Ar Skandināvijas boreālo mežu apsekošanā izmantotajām LiDAR (gaismas avota atklāšana un attāluma noteikšana līdz tam) tehnoloģijām iepazīstināja Somijas pārstāvis.

Sekcijā par arheoloģiju un dabas postījumiem tika apskatītas gan lielās Japānas zemestrīces, gan citviet zemes noslidēšanas un plūdu rezultātā radušies nogruvumi un izskalojumi, kas bojā un iznīcina pieminekļus. Tika atzīmēti arī pasākumi, kas veikti pieminekļu aizsardzības pilnīgai realizācijai. Bija iespējams noklausīties ziņojumus par *San Guillermo* baznīcas restaurāciju Pampangā (Filipīnas) un sultāna Ahmeta kapa pārkļāšanu ar aizsargmateriālu Stambulā (Turcija).

Kongresā aplūkoto problēmu lokā bija arī jaunas pieejas izveide pārejas periodam uz neolītu (jauno akmens laikmetu), kas saistās ar pēdējiem medniekiem – savācējiem un pirmajiem zemes apstrādātājiem. Pētniecības darbalauki tika saistīti ar hronoloģiju, ģenētiku, dabas izmaiņām, paleoekonomiku un sociāliem jautājumiem. Tika vērsta uzmanība uz jaunu tehniku izmantošanu: DNS, stabilie izotopi, radioaktīvā oglekļa dati, stilistiskās analīzes un “aģentu darbību modeļi” (*agent-based models*), kā arī teorētiskiem izskaidrojumiem. Tika rekomendēts mikroreģionālo analīžu un makrolīmeņa uzskatu pielietojums šo problēmu risināšanai. Atzīmējami Vidusjūras baseina zemju speciālistu pētījumi par pēdējo mednieku – savācēju un agro zemkopju darbību Vidusjūras baseina centrā (Itālija), par ražas novākšanas tehnoloģijām agrajā neolītā un uztura raksturojumu Rietumu Vidusjūras baseinā (Spānija). Šie pētījumi tika veikti, universitātēm sadarbojoties ar specializētām laboratorijām, veidojot reizēm starpkontinentālu sadarbību.

Sekcija “Savvaļas resursu apsaimniekošana un domesticēto augu un dzīvnieku izplatība” ietvēra dažādu kontinentu pārstāvju sagatavotos referātus, kas balstījās arī uz dabaszinātņu pētījumiem. Izmirusi lapsa *Dusicyon avus* tika skatīta mednieku – savācēju kapu piedevu kontekstā Patagonijā (Argentīna). Savukārt staltbrieža (*Cervus elaphus*) ragu izmantošana vara laikmetā Rumānijā nesaistījās ar pārtikas ieguvu, tādējādi uzsverot faktu par savvaļas dzīvnieku izmantošanu citām vajadzībām. Lielu interesi izsauca arī referāts par zemkopības izplatību Dienvidamerikas zemienes Paranas upes deltas reģionā (Argentīna) laikā pirms spāņu iebrukuma. Dienvidamerikas kontinenta arheoloģijā savvaļas augu domesticēšana parādās vēl pirms zemkopības kā valdošās ekonomikas nozares nostiprināšanās. Par to liecina arī Rietumu Pampas vēlā holocēna laika apmetnēs konstatētie fakti (Argentīna). Angļu ķīmiķi kopā ar Somijas arheologiem sākuši izstrādāt jautājumu par “sekundāro produkta

revolūciju” Somijas teritorijā, analizējot pārtikas paliekas, kas konstatētas uz māla podiem (Bristoles Universitāte).

Speciāla sekcija bija veltīta seno laiku uztura (paleodiētu) pētījumiem, lietojot tradicionālās un inovatīvās metodes. Referātos tika aplūkotas molekulārās un izotopu sastāva pazīmes, kas norāda uz augu audzēšanu (Libijas Sahārā), alus darišana Senajā Ēģiptē, ēdiena ekonomēšana un diētiskie paradumi Gangas ielejā, mājdzīvnieku ieviešana Eiropas kalnāju reģionos, diētas komponenti bronzas laikmeta nocietinātās apmetnēs.

Par paleodiētu tēmu bija organizēts arī forums “Ko mēs liekam galdā? Atklāta diskusija par paleodiētiskajiem produktiem”. Citā sesijā ar nosaukumu “Gastronomiskais mantojums” tika nolasīti referāti par pārmantoto gastronomiju, par ēdiena gatavošanas procesu tvaika katlos Ziemeļaustrumāzijā, par cukuru kā pirmo globālo produktu, par savvaļas augu lietošanu uzturā Dienvidaustrumāzijā, par kartupeļiem kā seno Andu iedzīvotāju uztura avotu, par vīna monopolu un graudaugiem Brazīlijā u.c.

Sekcija par kultūraugu un dzīvnieku biogeogrāfiju veltīja uzmanību eksotisko augu un dzīvnieku ģeogrāfiskajai izplatībai, kas var sniegt liecības par kultūru kontaktiem pagātnē.

Sāls arheoloģijas pētījumu sekcijā tika norādīts, ka sāls jeb “piektais elements” ir universāla pārtikā lietojama piedeva, tas ir universāls diētiskais elements. Sāls pētniecībā ir iezīmējušies šādi aspekti: iegūšanas tehnikas, rīku komplekts, transports, uzglabāšana, cilvēku un dzīvnieku diētas, resursu kontrole un konfliktsituācijas. Sāls ieguves etnoarheoloģija Eiropā visvairāk pētīta Rumānijas teritorijā, kur tā savulaik bija izvērsta Austrumu Piekarpātu reģionā. Referenti veltīja uzmanību arī sāls ieguves ģeoloģiskai bāzei, rituālai apmaiņai, senajām sāls raktuvēm Rumānijā, kā arī Kolumbijas Andu kalnu sāls ieguves vietām 500 km attālumā no jūras.

Sekciju par ūdenssaimniecību pagātnē bija noorganizējusi Pretorijas Universitāte Dienvidāfrikā, skarot visu kontinentu problēmas: ūdens ieguves senās sistēmas, dabiskās ūdens ieguves vietas un to lokalizācija kultūrainavā, ūdens arhitektūra Etiopijā, ezeru mītnes Polijā, agrā bronzas laikmeta apūdeņošanas sistēmas Javā u.c.

Sava vieta bija atvēlēta arī ētikas jautājumiem. Bija noorganizētas debates par mūsdienīgu arheoloģisko ētiku, tās dilemmām un risinājumiem. Tajās piedalījās 54 studenti no visas pasaules, un to gaitā tika izanalizētas piecas tipiskākās situācijas no ētiskā viedokļa. Šis dispuots notika Flindersa Universitātes (Austrālija) pasniedzēja Džordana Ralfa (*Jordan Ralf*) vadībā, kurš arī bija atbildīgs par kongresa darbības translāciju studējošo

jauniešu vidū (to kongresa dalībnieki apmaksāja no saviem personīgiem līdzekļiem, par ko pateicību saņēma arī Latvijas pārstāvis).

Speciāla sekcija bija veltīta etniskumam un indigenitātei arheoloģijā, kā arī identitātes politikai: etniskums, nacionālisms un globalizācija. Arheoloģija ir apolītiska, bet tā tomēr tikusi lietota par pamatu politiskai propagandai noteiktas šķiras, etnosa vai reliģijas vēsturiskās lomas pasvītšanai.

Kongresa gaitā bija organizēta darba grupa par digitālā arhīva izveides nepieciešamību un tā pamatprincipiem, kā arī sekcija par arheoloģiju digitālajā laikmetā. Tika apskatīti jautājumi par virtuālo realitāti 3D rekonstrukcijās, par arheoloģiski pielietoto 3D skenēšanas sistēmu, kā arī par digitālo dokumentēšanas sistēmu un arheoloģisko ainavu Eiropā, izmantojot no attāluma vadāmās tehnoloģijas. Atsevišķā sekcijā strādāja speciālisti par datu kompleksu pētījumiem infrastruktūrās. Tika piedāvāti modeļi dažādu arheoloģisko datu kompleksu savienošanai ar CIDOC-CRM (konceptuālais izziņas modelis – *conceptual reference model*), veicot to ar 3D ICONS un ARIADNE projektu līdzdalību. Tika ierosināts veidot jaunu zinātnisku žurnālu par publisko arheoloģiju un atvērto datu arhivēšanu.

Kongresa laikā Nāves jūras plašajā hallē tika nolasītas arī piecas pamatlekcijas: par UNESCO 40 gadu darbību pēc 1972. gada Pasaules kultūras un dabas mantojuma konvencijas parakstīšanas; par pāreju no bronzas laikmeta pasaules sistēmas uz bronzas laikmeta vērtību sistēmu (ceļojumi, tirdzniecība un savstarpējā mijiedarbība 3. un 2. g.t. p.m.ē.); par arheoloģijas līdzdalību miera un kara laikā; par arheoloģiskās prakses dažādajām dimensijām Dienvidamerikā; par koncepta “tropiskais” izmaiņām sakarā ar Amazones baseina pēdējo 15 gadu laikā veiktajiem arheoloģiskajiem pētījumiem. Šīs lekcijas pulcināja milzīgu daudzumu klausītāju.

Plakāti bija sakārtoti septiņos blokos: 1) kas pārstāv pagātnei?, 2) darbīgā arheoloģija, 3) pagātne tagadnē, 4) materiālā kultūra un keramika, 5) dati un datēšana, 6) bioarheoloģija un 7) klinšu zīmējumi. Atzīmējamās tādas tēmas kā drošība digitālajā arheoloģijā (Lielbritānija), jaunu iespēju izmantošana kultūras mantojuma saglabāšanā (Saūda Arābija), ģeoradara iespējas nezināmu cilvēku apbedījumu atklāšanā (ASV), bioarheoloģiskās studijas un to paleobioloģiskā koncepcija (Brazīlija), odontoloģiskie pētījumi saistībā ar stroncija diagenēzi (Lielbritānija), akustikas problēmas senajos teātros (Spānija) un romiešu sienu zīmējumi (Spānija). Latviju pārstāvēja divdaļīgs plakāts par Zvidzes daudzslāņu akmens laikmeta apmetni un tās pētījumiem, akcentējot uzmanību arī uz dzintara apstrādes darbnīcu un tās nozīmīgumu kopējā neolīta dzintara pētījumu kontekstā.

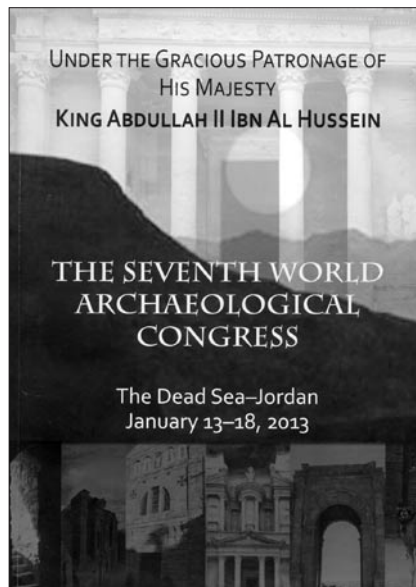
stā. Īpašu interesi kongresa dalībniekos izsauca Zvidzes apmetnes dati par lopkopības aizsākumiem (liellopu un sīklopu īpatņu skaits), kam uzmanību pievērsa Bristoles Universitātes ķīmijas skolas pārstāvji, kuri strādās ar Lubāna mitrāja keramikas kolekcijās konstatētām ēdiena paliekām.

Ekskursijas, kas notika gan pirms, gan pēc kongresa, kā arī kongresa laikā, pulcināja lielu skaitu interesentu. Ekskursiju gidi bija plaši pazīstami arheoloģijas speciālisti visdažādākajās Tuvo Austrumu arheoloģijas nozarēs. Tas bija visai dārgs prieks. Piemēram, trīs dienu ekskursijas uz Petru, *Wadi Rum* un *Wadi Haynan* vara raktuvēm cena bija 360 dināri. Tomēr uz Petru varēja aizbraukt arī par 10 dināriem, un tās apskate individuāliem apmeklētājiem maksāja 50 dinārus.

Kongress bija organizēts ar lielu vērienu, to sponsorēja 38 dažādas organizācijas.

Nākamais Pasaules arheologu kongress notiks pēc četriem gadiem Japānā.

Plašāku informāciju par 7. Pasaules arheologu kongresa norisēm var iegūt speciālā šī kongresa rīkotāju sagatavotā izdevumā *“Under the Gracious Patronage of His Majesty King Abdulah II Ibn Al Hussein. The Seventh World Archaeological Congress. The Dead Sea – Jordan, January 13–18, 2013”* (195 lpp.). Diemžēl informācija par referātiem vai to tēzēm var būt iegūstama internetā apmaksājamās avotos, kas atrodas 7. Pasaules arheologu kongresa rīcībā.

Ilze Loze

RECENZIJAS

VANA TALLINN

XXIII (XXVII)

Vana Tallinn, XXIII (XXVII).
Vastutav toimetaja Raimo Pullat.
Tallinn: Estopol, 2012. 400 lk.
ISSN 1406-5908 (*Senā Tallina*,
XXIII (XXVII)). Atbildīgais re-
daktors Raimo Pullats)

Vērtējot kaimiņvalsts Igaunijas vēsturnieku regulāri izdotās sērijas “Senā Tallina” (*Vana Tallinn*) saturu gadu gaitā, īpaši jāizceļ, ka sējumu sastādītāji ar profesoru Raimo Pullatu priekšgalā ir konsekventi centušies gan panākt pēc iespējas plašākus izdevumā atainoto problēmu hronoloģiskos ietvarus, gan arvien nozīmīgāku vietu ierādīt arī citu Baltijas un apkārtējā reģiona pilsētu vēstures notikumiem. Sevišķi tas attiecināms

uz sērijas pēdējām grāmatām – tajās publicētie pilsētu pētnieku raksti ienesuši zinātniskajā aprītē nozīmīgu jaunu informāciju, kas aptver pilsētu vēstures problēmas plašā laika diapazonā un reģionā. Līdz ar to izdevums sniedz atzīstamu iespēju ieskatīties pilsētu pētniecības norisē un tās galvenajos rezultātos Eiropas ziemeļaustrumu daļā pēdējos gados kopumā. Ar to sērija būtiski izceļas pozitīvā ziņā starp citām pilsētu pētniecībai veltītajām publikācijām.

2012. gadā pie lasītājiem ir nonākusi sērijas XXIII grāmata. Krietna vieta izdevumā atvēlēta pilsētu vēstures senākā posma pētniecībai – pilsētu arheoloģijas problēmām. Nozares pašreizējais stāvoklis Igaunijā un arī citur Baltijā detalizēti raksturots Erki Rusova (*Erki Russow*) pārskatā “Kurp ej, Igaunijas pilsētu arheoloģija?”. Vērtējot pilsētu arheoloģisko pētījumu gaitu Igaunijā kopš to sākumiem, autors pamatoti uzsver, ka to apjoms un līmenis līdz pat 20. gs. beigām bija nepietiekams. Tas bija izskaidrojams ar nacionālās pašapziņas virzītu interesi galvenokārt uz igauņu kultūras objektiem – pilskalniem utt. Pilsētas – vāciskās kultūras vēsturisko pēdu nesējas – arheoloģijas pētniecībā bija atstātas novārtā, paliekot arhitektu un mākslas vēsturnieku interešu lokā. Situācija Igaunijā

mainījās tikai pēc neatkarības atjaunošanas. To nodrošināja atbilstošie likumi un organizatoriskās norises. Rakstā detalizēti izsekota pilsētu arheoloģijas izveide un attīstība Igaunijā 20. gs. beigās un 21. gs. sākumā, vērtējot tās sasniegumus un nepilnības. Izklāsts balstīts ļoti rūpīgā pētnieku veikuma un tēmai veltītu publikāciju analizē. Būtisks ir tas, ka nozares stāvoklis Igaunijā vērtēts salīdzinājumā ar pilsētu arheoloģijas pētniecību citās zemēs, to skaitā Latvijā, kur tā sākās agrāk un kuras pieredze, pēc autora atzinuma, būtu ņemama vērā arī citur. Nozīmīga ir raksta sadaļa “Kā tālāk?”, kurā autors pievēršas problēmām, kas šodien pastāv pilsētu arheoloģijā Igaunijā, meklējot to risinājuma iespējas. Par pirmo priekšnoteikumu nozares sekmīgai tālākai attīstībai E. Rusovs uzskata esošās informācijas pilnīgu kartografēšanu. Ne mazāk svarīga mūsdienās, pēc autora ieskata, ir kontrole par izrakumu pārskatu esamību un kvalitāti, kur problēmas rodas sevišķi sakarā ar privāto firmu iesaistīšanos rakšanas darbos. Īpaši uzsvērtā nepieciešamība nodrošināt rezultātu vērtējumu, kas atbilstu pilsētu arheoloģijas mūsdienu prasībām un līmenim, attiecīgi iekļaujot tos plašākā zinātniskā aprītē. Autora domas un secinājumi balstās uz teicami pārzinātiem Eiropas zinātnieku attiecīgās nozares jaunākiem pētījumiem, kuriem neapšaubāmi ir būtiska loma Baltijas seno pilsētu arheoloģiskās izpētes tapšanā un sekmīgā attīstībā.

Latvijas pilsētu pētnieku un lasītāju īpašu interesi pelnījis grāmatā vācu valodā publicētais latviešu arheologa Andra Caunes raksts “*Stadt-kernforschungen in den Kleinstädten des 13. bis 16. Jahrhunderts in Lettland*” (13.–16. gadsimta mazpilsētu pētījumi Latvijā). Tajā pirmo reizi vienkopus sniegts detalizēts arheoloģisko izrakumu pārskats par 10 Latvijas mazpilsētām, kuru viduslaiku kultūrlānis kopš 1983. gada ir valsts aizsargājamo pieminekļu statusā (ietilpst Cēsis, Valmiera, Koknese, Limbaži, Kuldīga, Ventspils, Aizpute, Rauna, Bauska un Straupe). Senpilsētu izpētes rezultātu vērtējums dots, apkopojot izrakumu vadītāju pārskatus par 20 izrakumu gadiem. Analizējot izrakumu faktisko materiālu, raksta autors sniedz vērtīgu ieskatu pilsētu apbūvē un pilsētnieku dzīvesveidā viduslaikos. Sevišķi nozīmīgs ir senpilsētu kultūrlāņu liecību vērtējums par tā laika koka apbūvi, īpaši tāpēc, ka viduslaiku koka celtnes mazpilsētās līdz mūsu dienām nav saglabājušās. Izrakumos konstatētās vācu celtniecībai raksturīgās iezīmes, pēc autora pārliecības, liecina par vācu iecelotāju apmešanos pie pilīm – pārvaldes centriem, tā kopš 13. gs. sākot veidoties senpilsētām. Savukārt konstatētie celtniecības paņēmieni apliecina vietējo iedzīvotāju klātbūtni pilsētās jau to veidošanās sākuma laikā. Rakstā vērtēts arī izrakumos iegūtais materiāls par senākajām mūra ēkām, kuras turpmākajos gadsimtos nomainīja koka celtnes. Kā secina autors – mūra ēkām Latvijas senajās mazpilsētās bija raksturīgas visā Hanzas reģionā

valdošās celtniecības iezīmes. Mazpilsētu kultūrslāņos un apbedījumos atrastās senlietas – ikdienas priekšmeti, darbarīki, rotas u.c. – ļauj autoram secināt, ka arī Latvijas viduslaiku pilsētu iedzīvotāju materiālā kultūra atbilda tai, kāda attiecīgajā laikā valdīja Baltijas jūras reģiona pilsētās. Vērtējot līdz šim veikto izrakumu rezultātus kopumā, rakstā pausta pārliecība par tālākas arheoloģiskās pētniecības nepieciešamību, lai priekšstats par Latvijas senpilsētu iedzīvotājiem un to kultūru iegūtu vēl pilnīgākas aprises. Ieskatu Baltijas viduslaiku pilsētu dzīvē vēl papildina Ivara Leimusa (*Ivar Leimus*) un Kristas Sarves (*Krista Sarv*) raksts “Unikālais atradums Tallinas līcī”. Tajā aprakstīta 2011. gadā jūras dibenā nejauši atrastā koka lāde ar 13. gs. senlietām – monētām un dažādiem tirdzniecības un ikdienas priekšmetiem: svariem, atsvariņiem, adatām, nažu detaļām un to makstīm. Atradums pārstāv tipisku viduslaiku tirgotāja ceļojuma inventāru, kas tik pilnīgā komplektā ir retums. Lādes un tās satura analīze ļāvusi autoriem izteikt pieņēmumus par tās īpašnieka darījumu iespējamiem virzieniem, tā papildinot Baltijas jūras tirdzniecības ceļu kopainu.

Sērijas iepriekšējo grāmatu informāciju par dzīvi pilsētās 18. gs. būtiski papildina krājuma raksti, veltīti ziņām dokumentālajos avotos par tā laika Tallinas iedzīvotāju vairākām darba un sadzīves jomām. Tie ir nozīmīgi arī no plašākas pētniecības viedokļa, jo sekmē pilsētnieku kultūras un dzīves veida vēstures arvien pilnīgāku izpratni Baltijā kopumā. Lauri Sūrmā (*Lauri Suurmaa*) pievērsies vēsturiskās sociālās topogrāfijas jautājumiem, izsekojot Tallinas cunftu amatnieku mājokļu un darbnīcu lokalizācijai pilsētā. Pārskats aptver visu 18. gs., atainojot arī attiecīgo izmaiņu gaitu. Īpaši atzīmējami uz jaunu arhīva datu pamata izstrādātie plāni un tabulas, kas uzskatāmi atspoguļo dažādu nozaru amatnieku izvietojumu tā laika pilsētas noteiktās daļās. Dati apkopoti pa nozarēm, fiksējot amatnieku vārdu, adresi un attiecīgā dokumenta gadu. Kopumā sniegta ziņa par 524 amatniekiem. Līdz ar to iegūta pārliecinoša aina par amatnieku lokalizāciju pilsētā saistībā ar amatniecības nozaru prestižu un to darba procesa specifiku. Prestižāku nozaru amatnieki, kas bija arī turīgāki, apmetās pārsvarā pilsētas centrā. Priekšpilsētās lokalizējās vienkāršāko, higiēnas prasībām neatbilstošo un ugunsnedrošo amatniecības nozaru pārstāvji. Izsekots, kā amatnieku lokalizācija atspoguļojās pilsētas ielu nosaukumos. Interesanta raksta detaļa ir tipiskas amatnieku mājas apraksts, aptverot gan dzīvojamās, gan ar nodarbi saistītās telpas: darbnīcas, noliktavas, veikalus u.c. Īpaši akcentējama pētījuma nopietnā avotu bāze – arhīvu dokumenti, kuru rūpīga analīze ļāvusi autoram sniegt jaunu informāciju un pārliecinošu kopainu par pētāmā laika amatniekiem, viņu īpatsvaru pilsētas iedzīvotāju sastāvā, nekustamiem īpašumiem, sadzīves

apstākļiem, darba inventāru u.c. 18. gs. amatniecību raksturojošiem faktiem. Raksta pozitīva iezīme ir arī tas, ka autors izsmēloši izmantojis un rūpīgi izvērtējis pētījumus par attiecīgo tēmu ne vien Igaunijā, bet arī citās zemēs, īpaši Vācijā.

Profesora Raimo Pullata raksts iepazīstina ar autora jau ilgākus gadus sistemātiski veikto pilsētnieku kultūras un dzīvesveida pētījumu jaunākajiem rezultātiem. To pamatā ir attiecīgā laika arhīva dokumentu, galvenokārt pilsoņu īpašumu sarakstu, tālāka sistemātiska analīze. Šoreiz autora redzeslokā ir fakti, kas ataino pilsētnieku labklājību un veselības aizsardzību. Vērtēti sanitārie apstākļi pilsētā – ūdens apgāde, kanalizācija, ielu stāvoklis un apgaismojums. Raksturots medicīnas stāvoklis Tallinā, apkopojot dokumentu liecības par hospitāļiem un personām, kas sniedza ārstniecības pakalpojumus: ārstiem, vecmātēm, kā arī alternatīvās medicīnas pārstāvjiem, vārdotājiem un burvjiem. Pilsētnieku labklājības un sadzīves kultūras kopainu papildina jauni dokumentu materiāli par tā laika lietu pasauli – mēbelēm un mājas piederumiem. Dzīvojamo telpu un to iekārtojuma raksturojums sniegts no funkcionālā viedokļa, grupējot mēbeles atbilstoši to lietojumam – maltītes pasniegšanai, brīvā laika pavadīšanai, nakts atpūtai utt. Īpaši atzīmējams sikāku iedzīves priekšmetu detalizētais raksturojums. Rakstā ir bagātīga informācija par apgaismes līdzekļiem – lampām un lustrām, kā arī pulksteņiem un spoguļiem, gultas drēbēm, gultas sildītājiem u.c. ikdienas priekšmetiem 18. gs. pilsētnieku mājokļos. Konsekventi izsekota mājokļa iekārtojuma atkarība no īpašnieka sociālā statusa, tendence ar mēbeļu daudzumu, formu un dekoru demonstrēt turību un stāvokli sabiedrībā. Nozīmīgi ir arī autora secinājumi par izteiktām paralēlēm, kas pastāvēja Tallinas un citu Baltijas jūras pilsētu sadzīves kultūrā, kā arī ārējās ietekmes izteiktu virzību no Rietumeiropas un Pēterburgas. Vienlaikus parādīts, ka pilsētnieku dzīvesveidu joprojām ietekmēja vietējā agrārā vide. Kopumā autors sniedzis ļoti vispusīgu Tallinas sadzīves kultūras izvērtējumu, kas ievērojami paplašina priekšstatus par pilsētniekiem 18. gadsimtā. Atskatoties uz R. Pullata atkārtoti publicētajiem nozīmīgajiem pētījumiem par attiecīgo tēmu, gribētos izteikt vēlējumu, lai attiecīgie dokumentu materiāli un to traktējums tuvākajā laikā tiktu apkopots plašākā visas sadzīves jomas aptverošā 18. gs. pilsētniekiem un to kultūrai veltītā monogrāfiskā izdevumā.

Tā laika Tallinas turīgo un izglītoto iedzīvotāju garīgo interešu kopainu ar jauniem materiāliem un secinājumiem papildina Aigi Hēro (*Aigi Heero*) raksts “Martina Opica literatūras reforma Tallinā 1634.–1643. gadā”. Raksta saturā ir literārā dzīve Tallinas sabiedrībā – vācu poēzijas aizsākumi. Parādīta pāreja šai laikā no latīņu dzejas uz dzeju vācu valodā un galvenais apstāklis, kas bija tā pamatā, – turīgo pilsētnieku vēlme pēc

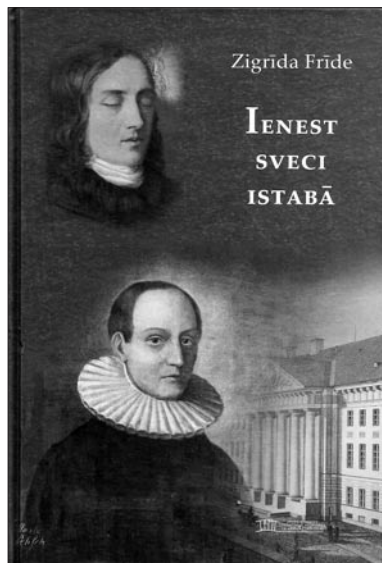
viņiem saprotamiem dzejojumiem. Analizēta kāzu dzeja, kas tajā laikā bija visvairāk izplatīta sabiedrībā, – 164 dzejoļi, to forma un saturs. Dzejas autori bija Tallinas ģimnāzijas profesori. Autore izseko, kā Tallinā poēziju ietekmēja Vācijas laicīgās dzejas izteiksme, kuras pamatā bija Martina Opica (*Opitz*) 1624. gada literārā reforma. Tās ietekmē vācu dzejojumi aizstāj sacerējumus klasiskajās – grieķu un latīņu – valodās, pakāpeniski iegūst arvien brīvāku formu un izplatās arvien plašāk. Noslēgumā autore pamatoti secina, ka tam bija nenoliedzama nozīme vēlāk, jo veicināja dzejas iedīgļus arī vietējā – igauņu valodā. Interesantu ieskatu Tallinas tā laika iedzīvotāju interesēs un izglītības līmenī sniedz arī Tiju Reimo (*Tiiu Reimo*) sastādītais pilsētas grāmatu veikalā 1673. gadā pieejamās literatūras izdevumu saraksts. Tas aptver 1298 grāmatas ar visai daudzveidīgu saturu. Sarakstā ir teoloģiskie sacerējumi, dažādu valodu gramatikas, antīko autoru darbi, juridiskās, dabas zinātnes, medicīnas, filozofijas un vēstures grāmatas. No Tallinas iedzīvotāju interešu viedokļa vēra ņemams ir arī Risto Paju apskats par dārzkopības grāmatām, kuras uzskaitītas 18. gs. tirgotāja īpašuma sarakstā. Pilsētas iedzīvotāju izglītības centienus un iespējas atspoguļo Enna Velmres (*Enn Velmre*) raksts par Tomasu Johanu Zēbeku (*Seebeck*, 1770–1831), kas bija dzimis Tallinas tirgotāja ģimenē un 19. gs. sākumā Vācijā kļuvis par izcilu zinātnieku, vairāku fizikas teoriju pamatlicēju.

Grāmatu noslēdz apjomīga recenziju un anotāciju sadaļa, kurā apkopota vērtīga informācija par pilsētu vēstures pētniecībai veltītām jaunākām publikācijām Igaunijā un citās zemēs, kā arī konferencēm, kurās risinātas pilsētu vēstures problēmas.

Rezumējot sērijas “Senā Tallina” jaunākās – XXIII grāmatas vērtējumu, jāizceļ tās zinātniskais līmenis, it īpaši jaunu nozīmīgu avotu iesaiste apritē. Kārtējo reizi apliecināts, ka izdevums “Senā Tallina” ieņēmis paliekošu vietu pilsētu vēsturei veltītās zinātniskās literatūras klāstā. Tas sniedz jaunas atziņas par pēdējo gadu nozīmīgākajiem atklājumiem dažādās pilsētu vēstures izpētes jomās, par pētījumu virzieniem un tendencēm, turklāt ne vien Igaunijā, bet arī citās zemēs. Gribētos cerēt, ka sāktais darbs turpināsies tikpat veiksmīgi, aptverot arvien jaunas pilsētu vēstures tēmas un pagaidām neizvērtētus avotus.

Linda Dumpe

Zigrīda Frīde. *Ienest sveci istabā: Latviešu literatūras veidošanās aspekti 19. gadsimta pirmajā pusē*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011. 342 lpp.: il. ISBN 978-9934-8209-2-2

2011. gada vasarā Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts publicēja literatūras vēstures pētnieces Dr. philol. Zigrīdas Frīdes monogrāfiju, kas ir veltīta nozīmīgai Latvijas tēmai: latviešu literatūras attīstības senākajam posmam un tā nozīmei latviešu etniskās pašapziņas, nacionālās inteliģences un profesionālās kultūras tapšanā 19. gadsimta pirmajā pusē. Jau šāds vispārīgs grāmatā aplūkoto tēmu uzskaitījums liecina par tām iespējām, ko pagātnes izpētei var piedāvāt starpdisciplināra pieeja literatūras vēstures jautājumiem, kas konsekventi īstenota Z. Frīdes monogrāfijā, apvienojot literatūras vēsturi ar sociālās un kultūras vēstures jautājumu analīzi.

Minētajam apstāklim ir jo lielāka nozīme tādēļ, ka latviešu literatūras un Latvijas sociālās un kultūras vēstures pētniecība līdz šim galvenokārt ir noritējusi paralēli viena otrai, neraugoties uz daudzajiem krustpunktiem, kas saista literatūru un sabiedrības dzīvi. Viens no retajiem izņēmumiem ir Alekseja Apīņa (1926–2004) pētījumi¹ par latviešu grāmatniecības un literārās kultūras vēsturi, kas būtībā aizsāka jaunu virzienu Latvijas historiogrāfijā, bet vēsturnieku vidē, šķiet, joprojām nav īsti novērtēti. Šī pētniecības virziena attīstība kopš 20. gadsimta 80. gadu beigām ir norisusi ar pārtraukumiem, ar kāpumiem un kritumiem, tomēr saglabājot tematikas pēctecību un atklājot arī jaunas skatījumu perspektīvas. Pie šādiem pētījumiem pieder arī recenzējamais Zigrīdas Frīdes darbs.

No vēsturnieka viedokļa raugoties, Z. Frīdes pētījumam piemīt vairāki saturiski ļoti interesanti un visnotaļ pozitīvi vērtējami aspekti. Vispirms

¹ Piemēram, sk.: Aleksejs Apinis (1991). *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum*. Rīga: Liesma; Aleksejs Apinis (2004). *Soļi senākās latviešu grāmatniecības un kultūras takās*. Rīga: Preses nams.

tas attiecas jau uz grāmatas tēmu. Z. Frīdes darbs piedāvā jaunu metodoloģisko pieeju literatūras vēstures pētīšanā, izlīdzinot abu vārdkopas “literatūras vēsture” elementu īpatsvaru. Recenzējamais darbs nav tikai literatūras vēsture ierastajā izpratnē, kā teksts, kas hronoloģiskā secībā nosauc un iespēju robežās raksturo literāros darbus un to tapšanas apstākļus, iezīmējot laikmeta kultūrvēsturisko fonu. Vienlaikus autore nav pakārtojusi literāro tekstu analīzi sociālās un politiskās vēstures atspoguļojumam.

Tādēļ šī monogrāfija ir labs kontekstuālā pētījuma piemērs, kad, saglabājot izpētes tēmas autonomiju un pašvērtību, tā tiek meistarīgi iekļauta plašā laikmeta panorāmā, abām pētījuma daļām veidojot vienu veselumu. Tas savukārt pierāda, ka mūsdienu historiogrāfijā un vēstures filozofijā tik bieži sastopamie pārspriedumi par vēstures zinātnes un literatūras savstarpējām attiecībām nav tikai šo nozaru profesionāļu aizraušanās ar sava veida “stikla pērlīšu spēli”, šāda pieeja var dot konkrētus empīriskus rezultātus, kas turklāt ir lasāmi kā aizraujošs stāstījums par kādu samērā tālu un joprojām maz pazīstamu Latvijas vēstures posmu.

Deviņpadsmitā gadsimta pirmā puse Latvijas historiogrāfijā, izņemot vienīgi agrārās vēstures nozari, līdz šim bija palikusi it kā pabērna lomā, salīdzinot ar vairāk pētīto gadsimta otro pusi un 20. gadsimta sākuma periodu. Tam, bez šaubām, ir bijuši savi iemesli, kurus šeit nav iespējams sīkāk iztirzāt. Var pieminēt dažas tēmas, kas ir piesaistījušas vēsturnieku uzmanību, piemēram, jaunlatviešu kustību un tās lomu latviešu sabiedrības modernizācijā, kas līdz šim ir aplūkotas galvenokārt saistībā ar politiskās vēstures norisēm. Dažiem jaunlatviešu kustības receptijas aspektiem latviešu literatūrā atsevišķā publikācijā ir pievērsusies arī recenzējamās grāmatas autore.² Par to, ka arī vēsturnieku interesi arvien vairāk piesaista 19. gadsimta pirmās puses notikumu izpēte, liecina, piemēram, profesores Vitas Zelčes monogrāfija par latviešu preses pirmsākumiem.³ Kopīgā iezīme, kas ļauj salīdzināt abas monogrāfijas, ir to saikne ar latviešu sabiedrības modernizācijas procesa vēsturi, lai gan šīs tēmas izpēte minētajos darbos ir risināta atšķirīgi, līdz ar to tie viens otru papildina. Neapšaubāms šādu pētījumu nopelns ir izpratnes pilnveidošana par latviešu nācīgas veidošanās priekšnoteikumiem, kas meklējami pirms tā dēvētā tautas atmodas laikmeta un jaunlatviešu kustības darbības sākuma.

² Zigrīda Frīde (2007). Krišjānis Valdemārs latviešu literatūrā. *Letonica*, 15, 70.–87. lpp.

³ Vita Zelče (2009). *Latviešu avīžniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865*. Rīga: Zinātne. Profesora Dr. hist. Gvido Straubes recenziju par šo darbu sk. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla* 2009. gada 4. numurā, 178.–181. lpp.

Tādējādi iegūstam plašāku un arī niansēs bagātāku pagātnes ainu, kas ļauj tuvoties objektīvākai vēstures izpratnei. Turklāt šāda veida pētījumi vēlreiz apstiprina arī plašāka reģionālā konteksta nozīmi Latvijas vēstures pētniecībā, jo adekvāta tā laika sociālo un politisko procesu izpratne ir iespējama ne tikai Baltijas provinču, bet arī Centrālās un Austrumeiropas 19. gadsimta vēstures kontekstā.

Grāmatā ir astoņas nodaļas, kas veidotas pēc tematiskā principa, paliekot pētījuma virsrakstā noteiktajās hronoloģiskajās robežās no 1795. gada līdz 1855. gadam, ko iezīmē politiskās vēstures notikumi: Kurzemes kā pēdējās mūsdienu Latvijas teritorijas sastāvdaļas pievienošana Krievijas impērijai un Aleksandra II valdīšanas sākums ar tam sekojošām iekšpolitiskajām reformām, kas radīja jaunu situāciju Baltijas guberņās un pārveidoja arī latviešu kultūras turpmākās attīstības nosacījumus. Nodaļas papildina pielikums, kurā apkopoti trīs kultūrvēsturiski nozīmīgi teksti – liecības par baltvācu un pirmo latviešu tautības autoru sabiedriski politiskajiem uzskatiem saistībā ar latviešu literatūras attīstību. “Ienest sveci istabā” ietver plašu un daudzveidīgu tēmu loku. Tajā ietilpst arī jautājums par vācbaltiešu jeb baltvācu (autore izvēlējusies lietot šādu vācu valodai un kultūrai piederīgo bij. Baltijas provinču iedzīvotāju apzīmējumu, sk. 10. lpp.) sabiedrības izglītoto slāņu jeb t.s. literātu kārtas pārstāvju ietekmi un nozīmi latviešu kultūras attīstībā,⁴ kas savukārt skar ne tikai evaņģēliski luteriskās baznīcas mācītāju literāro darbību latviešu valodā, bet arī izglītības sistēmas veidošanos un funkcijas šajā laika posmā.

Jāatzīmē, ka monogrāfijā ir izmantots ļoti plašs publikāciju klāsts un tajā iekļautie oriģinālo literāro tekstu izvilkumi gan prozā, gan dzejā nav pašmērķīgi, tie piedāvā lasītājam ieskatu raksturīgās “laikmeta ainās” un parāda, kā literatūrā atbalsojās aktuālie sociālās dzīves notikumi: dzimtbūšanas atcelšana, obligātā karadienesta pildīšana u.c. Tulkotās un oriģinālliteratūras lomu latviešu sabiedrībā grāmatas autore aplūko plašākā kontekstā, nekā tas ir darīts līdzšinējos pētījumos par šo tēmu, akcentējot ne tikai literāro tekstu didaktiski audzinošo raksturu, bet parādot arī to, kāda nozīme bija šajos tekstos ietvertajai izpratnei par cilvēka individualitāti kā vērtību, ko nepieciešams kopt un attīstīt sabiedrības labā. Līdz ar to, kā monogrāfijas ievadā atzīmējusi Z. Frīde, būtu jāpārvērtē arī agrākie priekšstati par tolaik topošās latviešu literatūras autoru etniskās un sociālās piederības nozīmi un citiem jautājumiem, kuru

⁴ Par šo tēmu, kritiski izvērtējot dažus iesīkstējušus priekšstatus par “kultūrtrēģerismu” un kristīgās reliģijas lomu latviešu kultūrā jaunajos laikos, daudz rakstījis Stokholmā dzīvojošais pētnieks Jānis Krēsliņš, sk.: Jānis Krēsliņš (2006). *Raksti*. 2. sēj.: Vēstures vērtos. Rīga: Valters un Rapa, 287.–418. lpp.

ietekmē ir radies “ne jau vienmēr latviešiem atbilstošais sērdienības tēls un arī citas vēstures faktus deformējošas klišejas” (8. lpp.). Tas ir tikai viens piemērs, kas apliecina jaunu interpretāciju iespējas arī attiecībā uz 19. gadsimta vēstures tematiku, kas it kā neizvirza tik aktuālus un politiski sensitīvus jautājumus kā Otrā pasaules kara un padomju okupācijas laika norišu izpēti, tomēr vēsturiskās apziņas veidošanā tai ir ne mazāk svarīga loma.

Neiedziļinoties grāmatā atrodamā bagātā literatūras vēstures materiāla analizē, jāatzīmē, ka literatūras vēstures fakti tiek pasniegti ciešā saistībā ar laikmeta politiskās un kultūras vēstures notikumiem, pēc iespējas rekonstruējot paša literārā procesa norisi, kas, kā jau iepriekš minēts, pārsniedz paplašināto literāro tekstu anotāciju un to autoru biogrāfijas izklāsta robežas. Tādēļ Z. Frīdes grāmatā noderīgu informāciju atradīs ikviens, kurš interesējas par Latvijas kultūras vēsturi mūsdienīgā izpratnē – kā par izpētes jomu, kas var piedāvāt ieskatu dažādu vēsturisko procesu mijiedarbībā.

Recenzijas žanrs prasa izteikt arī dažas kritiskas piezīmes par problemātiskām lietām, kas ir sastopamas ikvienā pētījumā. Vēsturniekam neierasts varētu šķist autores paņēmiens: veltīt pētāmā laikmeta vēsturiskās situācijas raksturojumam atsevišķu nodaļu ar nosaukumu “Vēsturiskais fons”. No vienas puses, tas norāda uz literatūras vēstures žanra autonomijas saglabāšanu šajā darbā, taču šāda pieeja ļauj arī izvairīties no informācijas atkārtošanās turpmākajās grāmatas nodaļās. Kaut gan historiogrāfijas bāzi šai nodaļai veido galvenokārt apkopojosa rakstura darbi (varētu vēlēt arī lielāku jaunākās vēstures literatūras īpatsvaru), Z. Frīde šeit pārskatāmi un koncentrēti iezīmē tās reģionālās atšķirības, kas 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā pastāvēja Vidzemes un Kurzemes latviešu kultūrā un noteica arī sākotnēji atšķirīgu literāro tradīciju veidošanos šajos novados un to savstarpējo integrāciju. Nodaļas tekstā, kas attiecas uz sabiedrisko organizāciju veidošanos Baltijas guberņās 19. gadsimta sākumā, ir ieviesusies fakta kļūda: “1795. gadā Rīgā darbību aizsāka Baltijas provinču vēstures un senatnes pētīšanas biedrība (*Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands*), kas 1812. gadā pārcēlās uz Tērbatu” (24. lpp.). Šādam apgalvojumam nav nekāda pamata, jo minētā biedrība izveidojās Rīgā 1834. gadā un, laika gaitā koriģējot savu nosaukumu, turpināja šeit darboties līdz pat 1939. gadam.⁵

⁵ Sk.: Jānis Stradiņš (2009). *Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 401.–412. lpp., un sal. ar: Pēters Versters (2001). Dažas piezīmes par Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības darbu. No: *Doma muzejs Rīgā. Templis zinātnei un mākslai*. Red. Margit Romang, Ilona Celmiņa. Marburg: Herder-Institut, 2001, 37.–42. lpp.

Acīmredzot šeit ir runa par Vidzemes Vispārnodrīgo un ekonomisko biedrību (*Livländische Gemeinnützige und Ökonomische Sozietät*), kas tika izveidota Rīgā 1792. gadā un pārcēlās uz Tērbatu 1813. gadā.⁶

Neraugoties uz minētajām piezīmēm, Zigrīdas Frīdes monogrāfija “Ienest sveci istabā” neapšaubāmi ir atzīstama par nozīmīgu Latvijas kultūras vēstures pētījumu, kurš lieliski apliecina kompleksas vēstures problēmu izpētes priekšrocības, ko sniedz literatūrzinātnes un vēstures zinātnes metodoloģisko pieeju apvienojums. Tādējādi šī monogrāfija ir kļuvusi par vēl vienu nozīmīgu pakāpienu Latvijas humanitāro zinātņu attīstībā, kas ir sasniegts, par spīti šobrīd nozarei visai nelabvēlīgajai ekonomiskajai situācijai un sociālpsiholoģiskajiem apstākļiem.

Mārtiņš Mintauris

⁶ Jörg Hackmann (2002). Voluntary Associations and Region Building. A post-national perspective on Baltic history [Brīvprātīgās apvienības un reģionu veidošanās. Postnacionāls skatījums uz Baltijas vēsturi], p. 5. Pieejams: <http://aei.pitt.edu/9047/> (skatīts 11.11.2012.).

Rabochie i obshchestvenno-politicheskie processy v Rossii v kontse XIX–XX vv. Materialy VI Vserossiiskoi nauchnoi konferentsii, Kostroma, 20–21 sentiabria 1912 goda. Kostroma:

Kostromskii Gosudarstvennii universitet imeni N. A. Nekrasova, 2012. Čast' I, s. 173; čast' II, c. 142 (Strādnieki un sabiedriski politiskais process Krievijā XIX gs. beigās – XX gs. VI Viskrievijas zinātniskās konferences materiāli, Kostroma, 2012. gada 20.–21. septembris, I–II daļa)

21. gadsimta sākumā Krievijas Federācijā par redzamu strādnieku vēstures pētniecības centru ir izveidojusies N. Ņekrasova vārdā nosauktā Kostromas Valsts universitāte. Pēc padomju sistēmas sabrukuma Krievijas Federācijas vēsturnieku vidū Krievijas strādniecības vēstures izpētē valdīja ievērojams atsalums. Pētniecības atsākums novērojams tikai pašās 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā. Ņemot vērā, ka jau Padomju Savienības laikā Kostromas Valsts universitātes vadošie mācībspēki aktīvi iesaistījās Krievijas strādniecības vēstures pētniecībā, šīs tradīcijas enerģiski pārņēma universitātes jaunā paaudze ar profesoriem A. Belovu, J. Čugunovu un Krievijas vēstures katedras vadītāju A. Novikovu priekšgalā. Šo Krievijas strādnieku vēstures pētniecības centru ar savu līdzdalību un zinātnisko padomu regulāri pabalsta Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievijas vēstures institūts un tā vadošā pētniece I. Puškarjova, kas ir viena no Krievijas strādnieku vēstures pētniecības redzamākajām personām, Maskavas Valsts universitātes profesors Vēsturiskās informācijas katedras vadītājs L. Borodkins un vēl daudzi citi strādniecības vēstures pētnieki. Konferencēs līdzdarbojas Vladimiras Valsts universitātes, Altaja Valsts universitātes, Penzas Valsts universitātes, Jaroslavas Valsts universitātes, Ivanovas Valsts universitātes, Krievijas Zinātņu akadēmijas Sanktpēterburgas Vēstures institūta, Sanktpēterburgas Valsts politehniskās universitātes, Krievijas Teātra mākslas universitātes un daudzu citu Krievijas augstskolu un zinātnisko centru pētnieki. Šajās konferencēs ne tikai tiek risinātas Krievijas impērijas strādniecības vēstures problēmas, bet arī izvirzītas – un tas ir ļoti svarīgi – jaunas strādnieku vēstures pētniecības metodes. Katram, kas nodarbojas vai grib uzsākt nodarboties ar strādnieku vēstures pētniecību, ar šo konferenču materiāliem ir ieteicams iepazīties, jo zinātniskajam darbam tie ir nepieciešami. Recenzijas autors to var droši apliecināt, jo pats pēc šī foruma organizatoru ielūguma ir piedalījies trijās no sešām Kostromas Valsts universitātē notikušajām konferencēm.

Recenzējamie konferences materiāli vispusīgi raksturo 2012. gada septembrī Kostromas Valsts universitātes vēsturnieku organizēto Krievijas strādnieku vēstures pētniecības forumu ar kopējo tematiku “Krievijas strādnieki un sabiedriski politiskais process XIX gs. beigās – XX gs.”. Konferencē pavisam bija pieteikti 37 referāti, kurus nolasīja četrās sekcijās. Ziņojumi pēc tematiskās izvēles un tajos analizētā vēstures avotu materiāla ir interesanti, taču katru no tiem šeit vispusīgi analizēt nav iespējams. Tāpēc autors recenzijā koncentrēs uzmanību uz ziņojumiem, kas skāra vēstures metodikas problēmas, un tādiem, kas var sniegt palīdzību Latvijas strādniecības vēstures izpētē par laika posmu, kad mūsu teritorija bija iekļauta cariskās Krievijas impērijas sastāvā.

Latvijas vēsturniekiem vislielāko devumu pēc savas zinātniskās nozīmības var sniegt konferences pirmās sekcijas ziņojumi, kas atsedz 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta sākuma Krievijas vēstures avotu, historiogrāfijas jautājumu analīzi un sabiedriski politisko procesu pētniecības metodikas jautājumus (A. Belovs, L. Borodkins, I. Puškarjova, O. Smurova, I. Šiļņikova, A. Temņickis).

A. Belovs jaunā skatījumā iezīmējis Krievijas inteliģences, strādnieku un sabiedriski politisko procesa problēmas 20. gadsimta sākumā. Recenzentam interesants liekas uzsvērumš, ka 1905.–1907. gada revolūcija aizskāra pilnīgi visu iedzīvotāju slāņu un kārtu intereses un ka revolucionārā noskaņojuma galvenais nesējs bija demokrātiskā un liberālā inteliģence (I daļa, 8. lpp.). Tieši šis tēzes analīzei veltīts ziņojums. Autors sniedz jaunu motivētu atzinumu par revolūcijas aizsākumu. Šai sakarībā raksturota līdz šim gandrīz ignorētās 1904. gada oktobrī Parīzē notikušās Krievijas opozicionāro un revolucionāro partiju apspriedes un 1904. gada novembrī norisušā Pēterburgas zemstes kongresa vieta revolucionārā procesa aizsākumā. Uzsvērta banketu kampaņa un petīciju kustība ar prasībām pēc konstitūcijas un satversmes sapulces. Sniegts skaidrojums par strauji uzplaukušā terorisma cēloņiem. Secināts, ka inteliģence un strādniecība uzstājās kā galvenais sabiedrisko procesu transformators un apvienotājs. Ziņojumā kritizēts vienpusīgais padomju historiogrāfijas revolūcijas procesu traktējums, kas noveda pie pretrevolucionāro aktivitāšu viennozīmīga negatīva vērtējuma, nemaz necenšoties izprast šī procesa rašanās cēloņus un bieži vien šinī sakarībā pat noklusējot vēstures faktus (I daļa, 11. lpp.). Autors uzsver, ka strādnieku melnsimtnieku kustība nav uztverama vienkāršoti, bet jāpēta katrs atsevišķais gadījums. Izteikts interesants secinājums, ka pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas melnsimtnieku organizētie pasākumi un to dalībnieku izturēšanās ir tiešs spoguļattēls revolucionāru iepriekšējai darbībai (I daļa, 12. lpp.). Pamatoti uzsvērts, ka, pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta izveidojot Valsts domi ar likumdošanas tiesībām, sabiedriski politiskā situācija Krievijā pārgāja jaunā fāzē. Izveidojās jauna valsts iekārta ar parlamentu un legālo revolucionāro, liberālo un labēji monarhistisko partiju darbību. Tiek atzīts, ka valsts iekārtas galīgā izmaiņa notika 1906. gada pavasarī, kad monarhs jaunā redakcijā apstiprināja valsts pamatlikumus. Vērā ņemams secinājums, ka pēc 1905. gada lielākajai strādnieku un pilsētnieku daļai mainījās valsts varas uztveres psiholoģija. Sākās revolucionārās morāles un pretkristiānisma noskaņojuma izplatība Krievijā (I daļa, 13.–14. lpp.).

I. Puškarjova analizē 1905.–1907. gada revolūcijas laikā izveidotās strādnieku deputātu padomes, akcentējot strādnieku un varas kopsakarību Krievijas sabiedriski politiskajā procesā. Jāatzīmē, ka tā ir vēstures

pētniecības tēma, par kuru pēc Padomju Savienības sabrukuma Krievijas vēsturnieku vidū bija zudusi interese. Ziņojumā uzsvērts, ka pētniekiem jāpievērš uzmanība faktam, ka strādnieku deputātu padomes veidojas vienā laikā ar Valsts domi, kuru liberālās aprindas gaidīja kā pirmo Krievijas parlamentu (I daļa, 15. lpp.). 1905. gadā gan Valsts domes projektu, gan strādnieku deputātu padomju rašanos izsauca sabiedriski politiskās kustības valstī. Tomēr jāņem vērā, ka strādnieku padomju lomu bruņotās sacelšanās organizēšanā padomju historiogrāfija pārspilēja. Izteikts svarīgs secinājums attiecībā uz strādnieku deputātu padomju veidošanās procesu pētniecību: tie jāskata saistībā ar A. Buligina komisijas darbu Valsts domes veidošanā. Praktiskā strādnieku deputātu padomju darbība piespieda valdības ierēdņus nedaudz demokratizēt I Valsts domes vēlēšanu likumu. Strādnieku deputātu padomes ziņojuma autore analizē kā antitēzi Valsts domei (I daļa, 24. lpp.). Šāda Krievijas strādnieku deputātu padomju pētniecība jaunā skatījumā var dot ierosmi Latvijas vēsturniekiem plašākā kontekstā ar 1905. gada sabiedriski politisko kustību valstī analizēt rīcības komiteju, sociāldemokrātu Rīgas Federatīvās un Liepājas komitejas aktivitātes.

L. Borodkins analizē strādnieku neoficiālās sociālās prakses lietošanu "vēlā sociālisma" gados. Problēmas analīze balstās uz jaunākajiem Krievijas historiogrāfijas pētījumiem par pēckara sociālistisko rūpniecisko ražošanu. Ziņojumā pamatoti uzsvērts, ka šajos gados rūpnieciskās ražošanas strukturālo izmaiņu procesi sadūrās ar ievērojama strādnieku skaita nespēju pāriet uz jauno darba kārtību, kas prasīja paaugstinātu darba disciplīnu, darba rakstura izmaiņu, darba intensitātes pieaugumu, darba motivāciju, nepieciešamību no jauna celt savu kvalifikāciju. Adaptējoties jaunajos apstākļos, strādnieki modificēja neoficiālās sociālās prakses, izstrādājot to vietā jaunas (I daļa, 31. lpp.). Šī problēma Krievijas strādniecības vēsturē pagaidām nav pietiekami izgaismota. Ņemot vērā plaši izvērsto padomju rūpniecisko ražošanu Latvijā, arī mūsu strādnieku vēstures pētnieki šai tēmai nevarēs pāriet garām.

Neoficiālajām strādnieku sociālajām praksēm galvenokārt bija ekonomisks saturs, tās radās ārpus formālajiem noteikumiem, kas regulēja ražošanas procesu un darba attiecības uzņēmumā, kad formālie noteikumi nenodrošināja pietiekamu strādnieku darba motivāciju, disciplīnas ievērošanu vai arī kad uzņēmumu administrācija neizpildīja savas pieņemtās saistības. Neoficiālās sociālās prakses orientētas, lai strādnieki panāktu papildus apstākļus atpūtai, mazinātu darba intensitāti, nodrošinātu bieži vien nelegālus ienākumus. Šo strādnieku aktivitāšu uzmanības centrā ir tie jautājumi, kas saistās ar darba disciplīnas neievērošanu. Neoficiālās sociālās prakses nav obligāti nelikumīgas, bet tās nav atzītas esošajos

likumos. L. Borodkins atsedzis šo aktivitāšu dažādus cēloņus. Dažas neoficiālās sociālās prakses saistītas ar darba procesa sturmēšanas rezultātiem un virsstundu darbu. Administrācijas pārkāpa ražošanas noteikumus, bet savukārt strādniekiem atļāva ņemt brīvdienas, nesodīja par darba kavēšanu u.c.

I. Šiļņikovas ziņojumā sniegti pētniecības rezultāti par Krievijas reģionālajiem rūpniecības strādnieku darba konfliktiem 1895.–1904. gadā (I daļa, 41.–51. lpp.). Pētījums balstīts uz fundamentālā kolektīvi sagatavotā statistiskā izdevuma analīzi.¹ Interesi izraisa statistiskā materiāla apstrādāšanas, salīdzināšanas un pētīto rādītāju korelācijas noteikšanas metodika. Autore kopsakarības parāda, analizējot Centrālā rūpniecības rajona, Urālu un Krievijas Dienvidu rūpniecības reģiona strādnieku darba konfliktu dotumus. Krievijā publicētais vēstures avotu statistiskais materiāls, ziņojumā sniegto jautājumu izpēti metodika un iegūtie Krievijas reģionus raksturojošie rādītāji dod iespēju veikt līdzīgu pētījumu par Latvijas teritorijas rūpniecības strādnieku darba konfliktiem, salīdzinot tos ar I. Šiļņikovas izpētītajiem Krievijas reģionu rezultātiem. Šāds darbs atklātu Latvijas rūpniecības strādnieku darba konfliktu iespējamās atšķirības no minētajiem Krievijas reģioniem.

Inovātīvs tematiskā ziņā un rosinošs diskutēt par izvirzīto jautājumu pētniecības rezultātiem ir A. Temņicka ziņojums par Krievijas strādnieku individuālā subjektivisma veidošanos darba attiecībās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Autors atzīmē, ka ir svarīgi noteikt subjektīvās individualitātes sociālo lomu (I daļa, 51. lpp.). Viņš iesaka izpēti veikt, balstoties uz vēsturisko pieeju. Galvenais izpēti uzdevums ir atklāt un noskaidrot strādnieku individuālās subjektivitātes saturu un izpausmi kopsakarā ar kolektīvo atbildību un solidarās rīcības rādītājiem (I daļa, 53. lpp.). Šis process atsedzams darba un darba attiecību sfērā. Strādnieka individuālā subjektivitāte spilgti parādās savstarpējās darba attiecībās ar ražošanas vadību un uzņēmuma administrāciju. Strādnieku individuālās subjektivitātes orientieris ir augsti kvalificēts, pienācīgi apmaksāts strādnieks, kas brīvi var izteikt savas domas, ir pārliecināts par sevi un savu vietu darba tirgū.

Lai vispusīgāk atsegtu problēmu par zemnieku došanos peļņā uz pilsētu, vēsturniece O. Smurova analizē saglabājušos personiska rakstura vēstures avotus. Tēma sniedz materiālu pārdomām par Krievijas zemnieku problēmām. Šīs tēmas izpēti rezultātā iegūtie secinājumi var rosināt arī līdzīga Latgales vēstures jautājuma pētniecību. Par Latgales

¹ *Rabochee dvizhenie v Rossii. 1895 – fevral' 1917 g. khronika.* Vyp. I–X. Moskva; S-Peterburg, 1992–2008.

zemnieku došanos peļņā, piemēram, uz Pēterburgu, mums ir izmantots ļoti maz līdzīga rakstura vēstures avotu. Taču iespējams, ka tādas var pamēģināt meklēt vecticībnieku personīgajos ģimenes uzkrātajos materiālos, jo Latvijas vecticībniekiem ir raksturīga liela rūpība pret šādu ģimenes dokumentu saglabāšanu.

Vērīgi iepazīstoties ar minētajiem ziņojumiem par Krievijas strādnieku vēstures problemātiku, mēs varam gūt ierosmi gan izpētes tēmu izvēlē, gan metodikas izmantošanā, pētot Latvijas strādnieku vēsturi.

Otrā ziņojumu sekcija ir veltīta strādnieku un uzņēmēju sociālās adaptācijas problēmām 19. un 20. gadsimta mijas Krievijas modernizācijas procesos. Plašs ir ziņojumu autoru loks: V. Karņišins, J. Besedina, A. Volodins, S. Glazunovs, V. Faronovs, V. Skubņevskis, V. Marasanova, A. Novikovs, J. Gončarovs, D. Ivancovs, J. Čugunovs, O. Soboļeva, O. Pankratova, I. Nagradovs un P. Smirnovs. Latvijas strādnieku vēstures pētniekam nepieciešams iepazīties ar visiem šīs konferences ziņojumiem, taču, vadoties no mūsu pašreizējām vēstures pētniecības problēmu aktualitātēm, gribu apstāties tikai pie dažiem ziņojumiem.

V. Karņišins sagatavojis zinātniski aktuālu ziņojumu par modernizācijas procesu uztveri Krievijas 20. gadsimta sākuma sabiedrībā. Pamatots ir viņa izteiktais atzinums, ka modernizācijas īstenošana Krievijas sabiedrībā tika uztverta neviennozīmīgi un ar te raksturīgām īpatnībām. Pētniecības stāvoklis modernizācijas procesa kontekstā ļauj autoram nonākt pie secinājuma par sabiedrībā saglabājušās sociālās kultūras sašķeltību, par atsevišķu sabiedrības slāņu ārkārtīgi sāpīgo attieksmi pret pārmaiņām. Zemnieku obščinas sadzīves normu ienešana pilsētas vidē ietekmēja iedzīvotāju pasaules uztveri un sociālās izturēšanās standartus, viņu iesaistīšanos politiskajā dzīvē (I daļa, 69. lpp.).

J. Besedina iepazīstina ar Krievijas aktuālākajām historiogrāfijas problēmām, kas radušās, pētot Krievijas zemnieku adaptāciju pilsētas dzīvē 19./20. gadsimta mijā. Modernizācijas norise Krievijā iespaidoja migrācijas procesus, kuri aptvēra sabiedrību. To svarīgākā izpausme bija izceļošana uz impērijas nomalēm. Krievijas mūsdienu historiogrāfija sniedz atziņas par migrācijas procesu pētniecību marginālās teorijas kontekstā. Sociālā marginalizācija izpaudās, no vienas puses, apstākļi, ka pilsētas tika pārpludinātas ar lielām lauku migrantu masām, kas nebija adaptētas urbanizācijas dzīves modeļa noteikumiem, normām un vērtībām. No otras puses, notika tradicionālās, patriarhālās sādžas zemnieku obščinas pakāpeniska sagrūšana, zemnieku dzīves pamata un mentalitātes normu un vērtību dezorientācija. Vairāki mūsdienu pētnieki uzskata, ka tieši šajā apstākļi slēpjas viens no Krievijas 20. gadsimta sociālo satricinājumu cēloņiem (I daļa, 72. lpp.).

Joprojām Krievijas vēsturniekiem svarīgs pētniecības jautājums ir zemnieku peļņā iešana. Nonākot pilsētā citā sociālā vidē, zemnieks bija spiests izstrādāt jaunu uzvedības algoritmu, kurā blakus pilsētā iegūtajām jaunajām izturēšanās iezīmēm viņš joprojām pūlējās atjaunot lauku videi raksturīgās sakaru uzturēšanas formas (I daļa, 73. lpp.). Aktuāla tēma, kas raksturo zemnieku adaptāciju pilsētā, ir pilsētas folklorā. J. Besedina norāda, ka Krievijas šodienas historiogrāfijā pastāvīgu interesi izsauc tieši peļņā gājēju zemnieku bērnu sociālās vēstures pētniecība.

Vēsturnieks A. Novikovs piedāvā jaunas pieejas pirmsrevolūcijas Krievijas fabriku un rūpniecību strādnieku dzīvokļu apstākļu izpētē. Autors dod dažus savus aprēķinus, kas raksturo Krievijas strādnieku dzīvokļu stāvokli un kurus varēs izmantot arī Latvijas teritorijas pirmsrevolūcijas strādnieku dzīvokļu jautājuma izpētē un it sevišķi salīdzinājumam ar strādnieku dzīves apstākļiem Krievijā.

A. Novikovs pievērš uzmanību nesen Krievijā uzsāktas tēmas risinājumam par lielo fabrikantu finansiālajiem ieguldījumiem strādnieku dzīvokļu jautājuma risināšanā. Atšķirībā no padomju laika vēsturnieku lielākās daļas secinājumiem autors izdara pamatotu atzinumu, ka 20. gadsimta sākumā Krievijas lielo rūpniecības uzņēmumu strādnieku dzīvokļu jautājums uzlabojās (I daļa, 132. lpp.).

Pētniecības ziņā pamācošu ziņojumu sniedz J. Gončarovs par Sibīrijas 19. gadsimta otrās puses – 20. gadsimta sākuma sievietes stāvokli strādnieka ģimenē. Autoram veiksmīgi izdevies Sibīrijā iegūtos datus pasniegt salīdzinājumā ar stāvokli Krievijas centrālajā rūpniecības apgabalā. Pozitīvi vērtējams, ka autors pētniecības problēmu parāda tās attīstībā. Minētais ziņojums var sniegt vērtīgu ierosmi, arī pētot Latvijas strādnieku ģimeni.

Vērā ņemami ziņojumi sniegti par Krievijas fabriku reformu un fabriku inspekcijas tēmu 19. gadsimta 80. gados (A. Volodins), par tiesisko praksi Krievijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā cīņā ar streikotājiem (S. Glazunovs), par strādnieku piekoptajām alkoholisko dzērienu lietošanas tradīcijām Sibīrijā (V. Skubņevskis). Vairāki faktiem bagāti ziņojumi veltīti dažādām Krievijas reģionālo un atsevišķu gubernu strādnieku vēstures izpētes problēmām (J. Čugunovs, V. Faronovs, D. Ivancovs, V. Marasanova, I. Nagračovs, O. Pankratova, O. Soboļeva, P. Smirnovs).

Trešajā konferences sekcijā sagatavoti septiņi ziņojumi par Krievijas strādnieku sabiedriski politiskajām kustībām 20. gadsimta sākumā. Dažos no tiem jaunā skatījumā mēģināts risināt nacionālo jautājumu.

No A. Repņikova ziņojuma var pasmelt atziņas par Krievijas nacionālisma teorētiku V. Menšikova, L. Tihomirova un V. Šulgina uzskatiem,

par Krievijas nacionālisma īpatnībām un strādnieku jautājumu. N. Karņišinas ziņojums iepazīstina ar nacionālo jautājumu Krievijas sabiedriski politiskajā procesā. Pārējie šīs grupas ziņojumi veltīti 1905.–1907. gada revolūcijas problemātikai (S. Potolovs, I. Omeljančuks, A. Baranovs, N. Prislonovs, S. Amanovs).

Balstoties uz plašiem, līdz šim neizmantotiem vēstures avotiem, pazīstamais Krievijas strādnieku vēstures pētnieks S. Potolovs analizē popa G. Gapona aktivitātes Pēterburgas un Krievijas strādnieku organizēšanas jomā pirms 1905.–1907. gada revolūcijas un revolūcijas sākuma posmā, atsedzot vēl neaplūkotos šīs tēmas aspektus un pamatoti noraidot līdz šim Krievijas historiogrāfijā valdošos kļūdainos secinājumus.

I. Omeljančuka ziņojums raksturo politisko tradicionālismu Krievijas strādnieku vidū revolūcijas laikā. Ar bagātīgu vēstures avotu materiālu tiek pierādīts, ka Krievijas monarhistiskajā (melnsimtnieciskajā) kustībā piedalījās ievērojams skaits strādnieku. Izvērsti sniegti šī procesa objektīvie cēloņi. Ilgstošie streiki pasliktināja strādnieku materiālos apstākļus. Vislielākos zaudējumus no streikiem cieta augsti kvalificētie strādnieki, tāpēc tieši viņi bija monarhistisko strādnieku organizāciju dibināšanas iniciatori. Viņiem piebiedrojās arī mazkvalificētie strādnieki, kas lielākoties bija nesen ieradušies no laukiem un bija saglabājuši agrārājam sabiedrībai raksturīgās monarhistiskās ilūzijas (II daļa, 24. lpp.).

Līdzīgu tematiku risina vēsturnieks S. Amanovs, atsedzot šķelšanos Krievijas strādnieku vidū 1905.–1907. gada revolūcijas gados.

A. Baranova ziņojums ir par Krievijas valstiskās iekārtas reformēšanas jautājumu un par 1905. gada 17. oktobra manifestu vietējo liberāļu novērtējumā. Tiek plaši raksturots Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās partijas un 17. oktobra savienības redzamāko tiesību teorētiķu dotais 1905. gada 17. oktobra manifesta izvērtējums. Iezīmēti divi uzskatu virzieni: pirmais, ka jau no manifesta publicēšanas brīža Krievijas impērijas valsts iekārta bija pārkārtota un manifesta juridiskie principi kļuva par reālām tiesībām; otrais, ka 17. oktobra manifests ir tikai īpaša reformu programma, kas adresēta valdībai, lai pārveidotu valsts iekārtu: manifests tikai apsoliya nākotnē izveidot konstitucionālos valsts pārvaldes principus. Autors gan savu nostāju ziņojumā nesniedz.

Ceturtais tematiskās sekcijas desmit ziņojumi veltīti padomju laika Krievijas strādnieku sabiedriski politiskās transformācijas problēmu pētniecībai (A. Fiševa, I. Gnusarevs, M. Jermušins, I. Kamardins, N. Korovins, N. Milovidova, V. Okolotins, N. Oficerova, A. Semjonova, S. Uļjanova). Minētie autori analizē līdz šim Krievijas historiogrāfijā nepētītus vai arī maz pētītus jautājumus par 20. gadsimta 20.–30. gadiem. Ņemot vērā, ka

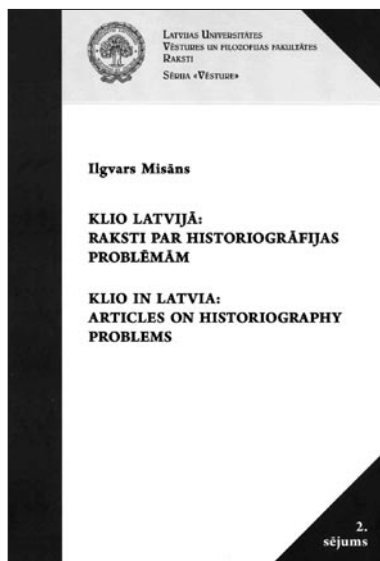
šie Krievijas padomju iekārtas gadi Latvijas vēsturniekiem nav zinātniski aktuāli, par tiem šoreiz nerunāsim.

Nobeidzot īso un fragmentāro konferences materiālu analīzi, jāatzīst, ka mūsdienu Krievijas Federācijas strādnieku vēstures pētnieki droši sāk pievērsties padomju historiogrāfijā nepētītām tēmām un tēmām, kas agrāk tika pasniegtas vienīgi padomju izkropļotās valdošās ideoloģijas gaismā. Pētniecība notiek gan visas Krievijas, gan arī reģionālās strādnieku vēstures jomā, plaši balstoties uz vietējo un ārzemju arhīvu krātuvju un padomju gados neizmantojamo pārējo atbilstošo vēstures avotu materiālu.

Jānis Bērziņš

Ilgvars Misāns. *Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām* (Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Raksti. Sērija “Vēsture”, 2. sēj.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 158 lpp.: il. ISBN 978-9984-45-571-6

Atzīsim, ka pat vēsturnieku vidū historiogrāfija diezgan bieži tiek uzverta kā nepateicīga nodarbe – “rakstīšana par jau uzrakstīto”, un tad, lai izvairītos no kolēģu aizvainošanas un sevis piepūlēšanas, top garlaicīgi, grūti lasāmi autoru un viņu darbu uzskaitījumi. Historiogrāfija tomēr nozīmē kaut ko vairāk. Tai jādod vēsturnieku veiktā darba izvērtējums un analīze, jāieskicē turpmākie pētniecības virzieni. Mums ir labāk vai sliktāk uzrakstīti atsevišķu tēmu vai periodu historiogrāfiskie apskati, bet trūkst plašāka, vispārīgāka skatījuma uz mūsdienu Latvijas vēstures zinātnes stāvokli kopumā, esošajiem pētniecības virzieniem un tendencēm, turpmākās attīstības ceļiem. Tāpēc vien klajā nākušais profesora Ilgvara Misāna rakstu krājums, kurā autors uzsācis diskusiju par Latvijas historiogrāfijas problēmām, pelna īpašu ievēribu. Apsveicami, ka, būdams viduslaiku vēstures pētnieks, I. Misāns ir uzdrīkstējies aplūkot arī visjaunāko laiku vēstures historiogrāfijas problēmas, sniedzot savu jaunu un

svaigu skatījumu. Ja nebūtu iznākusi šī grāmata, Latvijas vēsturnieku tā arī nepamanīta būtu pagājusi latviešu vēstures zinātnes simtgade, kura aizsākās ar latviešu vēsturnieka Jāņa Krodznieka (Kriģera; 1851–1924) darba “Iz Baltijas vēstures” iznākšanas sākumu 1912. gadā (27.–28. lpp.). Tas tiešām nav mazsvarīgi! Uz I. Misāna grāmatu nekādi nav attiecināmi šīs recenzijas sākumā minētie mūsu vēsturniekiem piemītošie trūkumi. Šo rakstu krājumu lasīt ir interesanti. Var piekrist vai nepiekrist autora paustajām atziņām un secinājumiem, bet galvenais ir tas, ka šis darbs mudina līdzdomāt, vērtēt un spriest.

Kā norādīts grāmatas ievadā, rakstu krājumu veido autora nolasītie referāti vairākās starptautiskās konferencēs pēdējās desmitgades laikā, kā arī Vācijā, Austrijā, Francijā, Polijā un Krievijā izdotie vai publicēšanai iesniegtie raksti (7. lpp.). Tādējādi I. Misāns ir veicis tiešām nozīmīgu darbu starptautiskās vēsturnieku sabiedrības iepazīstināšanā ar situāciju Latvijas vēstures zinātnē un tās izskaidrošanā.

Pilnībā pievienojoties rakstu krājumā vairākkārt akcentētajai atziņai, ka Latvijas historiogrāfijā un vēstures literatūrā kopumā dominē šauri nacionālistisks skatījums “no latviešu pozīcijām”, tomēr ļoti būtiski būtu precizēt jēdzienu “nacionālistisks” vai “nacionāls” lietojumu. Atļaušos izteikt viedokli, ka Latvijas vēstures zinātnes galvenā problēma ir hroniska nespēja veidot tieši nacionālu jeb vispār nacionālu skatījumu uz Latvijas vēsturi, kurā tiktu atzīts, izvērtēts un akcentēts viss Latvijas teritorijā radītais kultūrvēsturiskais mantojums neatkarīgi no tā latviskās, vāciskās, krieviskās, poliskās, zviedriskās, ebreju vai citas etniskās izcelsmes. Neaizmirsīsim arī to, ka neviens nav atcēlis mūsu valsts 1922. gada Satversmi, kurā skaidri noteikts, ka varas nesējs Latvijā ir Latvijas tauta – tās pilsoņu kopums neatkarīgi no viņu tautības. Diemžēl to šodien aizmirsis Latvijas vēsturnieku absolūtais vairākums (pozitīvs izņēmums ir vēsturnieki, kuri tomēr pēta mazākumtautību vēsturi, piemēram, A. Stranga, L. Dribins, Ē. Jēkabsons, I. Šneidere u.c.). To ir aizmirsuši faktiski visi Latvijas politiķi, kuri savu karjeru ceļ uz nacionāla naida kurināšanas pamatiem. Rezultātā mūsu sabiedrībā ir pilnībā zudusi jēlkāda izpratne par Latvijas nacionālajām interesēm, no kā vislielākais cietējs, protams, ir šis valsts titulnācija – latvieši. Tāpat jāpiekrīt autora paustajai atziņai, ka Latvijā valda pilnīgi atšķirīgas izpratnes vēstures jautājumos latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju starpā un domu apmaiņa tikpat kā nekad nav meklēta (133. lpp.). Mēs dialogu tā arī nespēsīm uzsākt, ja turpināsim runāt un rakstīt par “krievu okupāciju un okupantiem”, ja turpināsim uzskatīt padomju varas periodu Latvijā tikai par vienu vienīgu “tumšu un drausmīgu laiku” (vismaz vēsturnieks J. Pavlovičs ir uzdrīkstējies runāt un rakstīt par padomju gadiem bez politiski un ideoloģiski motivētiem aizsprie-

dumiem). Ja mēs tiešām gribam beidzot sākt raudzīties uz savu vēsturi nacionālā, nevis nacionālistiskā izpratnē, tad būtu jābeidz mētāšanās “no viena grāvja otrā” un jāmeklē dziļāki cēloņi, kāpēc vēl aizvien netiekam vaļā no kalpu tautas sindroma un sulainiskas iztapības svešzemju kungu priekšā, kāpēc nekad neesam spējuši vai gribējuši izmantot iepriekšējo gadsimtu dotās iespējas. Primārais jautājums ir nevis tas, vai labi bija vācu laiki Livonijā, zviedru laiki Vidzemē, cariskās Krievijas vai padomju varas laiks, bet gan kādi mēs bijām šajos laikos. Tad varbūt mēs spēsim meklēt un atrast vispirms pozitīvo, ko sev līdzī nesa katrs šīs vēstures periods, un, protams, arī negatīvo.

Ļoti labi, ka autors aizsācis diskusiju arī par Latvijas vēstures zinātnes organizatoriskajām problēmām (83.–84. lpp.). Taču nekādi nevaru piekrist apgalvojumiem, ka Vēstures institūts ļoti vēlējies pāriet no Zinātņu akadēmijas Latvijas Universitātes paspārnē. Tā bija piespiedu brīvprātīga pievienošanās, kura institūtam tika uzspiesta “labāko padomju tradīciju” garā, kura bija tikpat “brīvprātīga” kā Latvijas “iestāšanās” Padomju Savienības sastāvā. Padomju laikā izveidotā Zinātņu akadēmija ar tās pētniecības institūtiem bija ļoti veiksmīgs un labs zinātniskā darba organizācijas veids, kurš sevi pilnībā attaisnoja. Starp akadēmijas institūtiem un universitāti nepastāvēja nekāds nepārvarams mūris. Institūtu zinātnieki lasīja lekcijas universitātē, institūtu zinātniskās publikācijas tūdaļ pat varēja izmantot studentu apmācības procesā. Pēc neatkarības atgūšanas būtu vajadzējis vienīgi šīs zinātnes organizatoriskās formas piepildīt ar jaunu saturu, nenoārdot tās. Diemžēl pārsvaru guva “revolucionāras” ārdīšanas tieskmes zem saukļa: “Mums vajag visu kā Rietumos!” Arī autoram nākas atzīt, ka šis eksperiments ir izgāzies. Un tā arī netop skaidrs, kādu labumu no tā ieguva studiju process Vēstures un filozofijas fakultātē un zinātniskās pētniecības darbs Latvijas vēstures institūtā. Lieki piebilst, ka institūta “pievienošana” universitātei notika bez jebkādas demokrātiskas šī jautājuma apspriešanas un pretēju viedokļu uzklaušanās.

Piekritot I. Mīsāna secinājumam, ka Latvijas vēsturnieki vēl aizvien īsti neprot iesaistīties diskusijās, tomēr nav līdz galam saprotama viņa izteiktā kritika par referātu tematiku starptautiskajā konferencē “1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci”. Kā gan lokālu pētījumu veikšana un prezentācija var apgrūtināt pētījumu rezultātu vispārināšanu? (92. lpp.) Ja zināms, ka viena no vispāratzītām pētniecības metodēm ir ceļš no konkrētā (lokālā, šaurā) uz vispārējo. Turklāt autora kritizētās referātu tēmas par padomju represijām Jēkabpils apriņķī vai Dundagas pagastā pilnīgi saskan ar citā šajā krājumā ievietotā raksta atziņām par reģionu vēstures pētniecības nozīmi un aktualitāti (11.–13. lpp.), iezīmējot pretrunu paša autora nostādnēs.

Nevar īsti pieņemt to, ka dažos gadījumos sava viedokļa paspilgtināšanai autors ir mazliet atkāpies no korektas un precīzas citu vēsturnieku darbu citēšanas vai viņu domu izklāsta principa. Tā, atsaucoties uz kādu vēsturnieka J. Graudoņa publikāciju, norādīts, ka minētais vēsturnieks “pirmām kārtām patētiski iestājās” par vēsturi kā faktoru, kas stiprina latviešu nacionālo pašapziņu (129. lpp.). Salīdzinot ar J. Graudoņa publikācijas oriģinālu, redzams, ka iepriekšminētais izklāstīts tikai kā ceturtais, nevis pirmais programmatiskais punkts, pirms tam uzsverot nepieciešamību meklēt jaunus vēstures avotus, totalitārā režīma laikā veiktā pārvērtēšanu, nepieciešamību palūkoties uz Latvijas vēsturi Eiropas vēstures kontekstā. Savukārt vēsturniekam G. Zemītim piedēvēts apgalvojums, ka vāciešu nodoms krusta karu laikā bijis “šejienu iedzīvotāju pilnīga paverdzināšana” (69. lpp.). Patiesībā gan G. Zemītis rakstīja mazliet citādi: “Vācu mērķis nebija šeit radīt kristīgas vietējās valstis, bet šīs zemes iekarot.”¹ Šķiet, ka starp vārdiem “paverdzināt” un “iekarot” tomēr pastāv zināma atšķirība.

Grāmatā ir ieviesušās arī atsevišķas drukas kļūdas. Tā vēsturniece M. Āboliņa ir pārdēvēta par Āboltiņu (33. lpp.). Neprecīza ir atsauce uz M. Barzdevičas publikāciju (37. lpp., 38. atsauce). Tekstā minētā I. Šterna raksta precīzs nosaukums ir “Kauja Saules zemē”, nevis “zīmē” (68. lpp., 108. atsauce). Kļūdaini citēta J. Graudoņa publikācija – nevis “aktivitātes realitāti [...] nosaka [...] realitāte” (91. lpp.), bet gan “aktivitātes nepieciešamību nosaka realitāte”, nevis “sēj nacionālo pašapziņu”, bet gan to “ceļ” (91. lpp.). Neprecīzas ir atsauces uz A. Šnē rakstu (113. lpp., 58. un 59. atsauce), jo A. Šnē raksts citētajā darbā atrodams līdz 88. lappusei, nevis 52. lappusei, bet 59. atsaucē norādītais dokuments atrodas nevis 46., bet gan 41. lappusē. Pavisam interesanti ir iznācis ar kļūdu citātā grāmatas 133. lappusē, kur pareizi būtu jālasa, ka PSRS “savu noziedzīgo politiku pret Latviju un tās tautu sākotnēji varēja īstenot tikai tāpēc, ka bija nacistiskās Vācijas sabiedrotā”, taču krājumā vārdi “nacistiskās Vācijas” aizstāti ar vārdu “tās” [tātad Latvijas sabiedrotā]. Kļūda redzama, taču tā nav vēsturiski nepareiza – no 1939. gada 5. oktobra līdz 1940. gada 17. jūnijam saskaņā ar savstarpējās palīdzības paktu PSRS un Latvija bija sabiedrotās.

Nenoliedzami, ka I. Misāns ir veicis vērtīgu un nozīmīgu darbu, kuru Latvijas vēsturniekiem būtu rūpīgi jāizlasa, paškritiski izvērtējot arī savu veikumu.

Arturs Žvinklis

¹ Guntis Zemītis (1995). Kaupo – nodevējs vai laikmeta pretrunu upuris? *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 11/12, 28. lpp.

DAŽAS PIEZĪMES KĀDA RAKSTA MALĀS

Pagājušajā gadā dienas gaismu ieraudzīja redzamā vēsturnieka, viduslaiku vēstures speciālista Ilgvara Misāna rakstu krājums "Klio Latvijā: raksti par historiogrāfijas problēmām". Apsveicama ir autora konsekventā interese par vēstures teorētiskām problēmām plašā tematiskā un hronoloģiskā areālā. Virkne rakstu ir patiesi augstvērtīgi, zinātniski opusi, ar kuriem šo rindiņu autors bija priecīgs iepazīties. Tā kā lielākā daļa rakstu veltīta Latvijas vēstures agrāko periodu vēsturei, kurā neesmu speciālists, negatavojos dot šī krājuma vispārīgu analīzi un vērtējumu. Mans mērķis šoreiz ir daudz pieticīgāks – izteikt dažas piezīmes sakarā ar kolēģa rakstu "Starp zinātni, ideoloģiju un politiku. Vēstures rakstīšana Latvijā pēc 1991. gada". Tajā skarti Latvijas vēstures izpētei būtiski jautājumi, par dažiem no kuriem vēlos paust savu, no I. Misāna uzskatiem atšķirīgo, viedokli.

1. Saprotu, ka autors nelielā rakstā nevar sniegt dziļu analīzi, bet gan tikai ieskatu aplūkojamajās problēmās. Tomēr arī šādā gadījumā pētniekam un vērtētājam ir jābūt kaut aptuvenam, kvantitatīvos rādītājos izsakāmam priekšstatam par historiogrāfijas veikumu attiecīgajā periodā. Cik monogrāfiju, rakstu krājumu (protams, te nav runa par atsevišķiem rakstiem), kādi ir šo izdevumu galvenie tematiskie, hronoloģiskie u.tml. parametri? Bez šādas informācijas korekts ieskats historiogrāfijas problēmās vienkārši nav iespējams. Nekā no tā aplūkojamajā rakstā lasītājs nerod.

2. Šo piezīmju autoram šķiet, ka tieši nepietiekama historiogrāfijas pārzināšana ir likusi autoram teikt sekojošo: "Citas Latvijas tautas un kaimiņi, ja vispār tiek pieminēti, tad tikai garāmejojot, kā tādi, kas veido latviešu vēstures fonu. Kaut arī kopš 90. gadu vidus ir iznākušas daudzas nelielas grāmatiņas, kurās ir aprakstīta atsevišķu nacionālo minoritāšu vēsture, kopumā "citiem" zemes vēsturē tiek atvēlēta otršķirīga, latviešiem pakārtota nozīme." Tādam vērtējumam es nekādi nevaru piekrist. Pat ja nerunājam par 90. gadu "grāmatiņām" un nepieminam daudzus jo daudzus rakstus vēstures žurnālos un muzeju gadagrāmatās, aina tomēr ir pilnīgi cita. Tikai 21. gadsimta pirmajos astoņos gados vien ir iznākušas vismaz 20 ievēribas cienīgas grāmatas par Latvijas nacionālo mazākumtautību vēsturi. To skaitā pētījumi, kuros mazākumtautību vēsture aplūkota kopumā, solīdi pētījumi par vācu, krievu, ebreju mazākumtautību vēsturi Latvijā. Latvijas ebreju vēsturei un holokausta jautājumiem šai laikā veltīts vairāk nekā 10 grāmatu. Turklāt tieši šajos gados par dominējošo kļūst tendence skatīt Latvijas vēstures gaitu mazākumtautību un kaimiņvalstu vēstures kontekstā.

3. Mākslīgi sakonstruēts šķiet I. Misāna proponētais Latvijas vēsturnieku dalījums “nacionāli orientētos” un tādos, kas “pauž pasaulei atvērtu skatījumu uz pagāni”. Kritēriji šādam dalījumam, kurus izvēlas autors, ir augstākā mērā neskaidri un pretrunīgi.

Rakstā izteiktie pieņēmumi veido aptuveni šādu shēmu. Nacionāli orientētie vēsturnieki ir politizēti vēsturnieki, politizētie vēsturnieki ir vēsturnieki, kas nodarbojas ar 20. gadsimta vēsturi, viņi zināmā mērā ir atpalikuši, tādēļ viņiem būtu jāmacās no ārzemju kolēģiem un tiem saviem amata brāļiem un māsām, kuri nodarbojas ar Latvijas vēstures agrāko periodu pētniecību.

4. Domāju, ka raksta autora vairākkārt pieminētie “mēģinājumi aptvert plašāku telpu”, protams, ir slavējami, taču arī pētījumi, kas labā zinātniskā līmenī ir veltīti konkrētiem šaurākiem Latvijas vēstures jautājumiem, nav zemāk vērtējami. Protams, principā varētu piekrist kolēģa I. Misāna teiktajam, ka “nacionāli orientētas pagātnes interpretācijas robežu pārkāpšana ir saistīta ar latviešu vēsturnieku piedalīšanos starptautiskos projektos”. Dīvainā kārtā gan nākas konstatēt, ka tieši domājamais nacionāli aprobežoto autoru loks aplūkojamajā periodā šajā ziņā ir parādījis apskaužamu ražību un aktivitāti. Piedalīšanās starptautiskos projektos un konferencēs, pētījumi (starptautiski orientēti), kuru rezultāti fiksēti Latvijā un ārzemēs izdotos simtos rakstu un desmitos grāmatu. Šo aktivitāšu uzskaitē un sistematizēšanai vien būtu nepieciešams vesels raksts. Uzkrītoša ir šādu reāliju ignorance no I. Misāna puses.

5. Neviens vēsturnieks nevar izvairīties no politikas, ja kāds nopietni tā domā, tā ir ilūzija. Lai man piedod kolēģis I. Misāns, bet arī viņa raksts, par kuru šeit ir runa, ir tam uzskatāma liecība. Cita lieta, ka valsts institūciju tieksme pēc stabilitātes arī vēstures skaidrojumā slēpj permanentu konfliktu ar vēstures zinātnes attīstību. Pie tam, grozi kā gribi, vēsture ir un, manuprāt, arī turpmākajā laikā paliks valstiskās apziņas, nacionālās pašapziņas, patriotisma, tradīciju saglabāšanas un veidošanas līdzeklis. Protams, īpašas politiskās angažētības briesmas vienmēr pastāv, bet aplūkojamajā laika periodā Latvijā, manuprāt, vēsturnieku pētniecības brīvība un profesionālā autonomija nav tikusi apdraudēta.

6. Šis nelielās piezīmes nepretendē uz absolūtas patiesības statusu. Kolēģim Ilgvaram Misānam ir tiesības uz savu skatījumu, taču arī man ir tiesības tam nepiekrīst.

Kā vēstures profesionālim man šai otra cienījama profesionāļa rakstā būtu gribējies redzēt pārliecinošāku argumentāciju, lielāku cieņu pret citu vēsturnieku veikumu, ne tikai dogmatisku un politizētu pieeju, klasificējot vēsturniekus un viņu darbus.

Ilgvars Butulis

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

ARHEOLOGAM ARMANDAM VIJUPAM – 50

Arheologam profesoram Armandam Vijupam šī gada 5. martā apritēja 50. gadskārta.

A. Vijups kā erudīts un intelektuāls profesors iemantojis nedalītu LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentu cieņu. Liels bijis A. Vijupa ieguldījumam arheoloģijas specializācijas virziena izveidē vēstures maģistra programmā 1998. gadā, kas tagad diemžēl vairs nepastāv. Daudz neaizmirstamu mirkļu un pirmā atraduma prieku studentiem profesors sagādājis, organizējot arheoloģisko lauka darbu prakses Kurzemē. A. Vijupa kā arheologa galvenās profesionālās intereses saista 13.–17. gs. materiālā kultūra, īpaši pakavsaktas. Viņa vadībā veiktie izrakumi Puzes Lejaskroga kapsētā ir plašākie arheoloģiskie pētījumi Kurzemes apbedījumu vietās. Savās publikācijās A. Vijups pievērsies arheoloģijai, heraldikai, vēsturei un kultūras pieminekļu aizsardzībai. Ne tikai studentiem lasītās lekcijas universitātē, bet arī profesora referāti konferencēs vienmēr ir arheologu, etnogrāfu un vēsturnieku augsti novērtēti. Vēlam jubilāram daudz spēka akadēmiskajā darbā, uzcītīgus studentus, kā arī jaunus atklājumus arheoloģiskajos lauka darbos!

Rūdolfs Brūzis

VĒSTURNIECEI LĪGAI LAPAI JUBILEJA

Laikā, kad pēc garās ziemas beidzot bija iestājies pavasaris, 2. maijā nozīmīgu savas dzīves gadskārtu atzīmēja vēsturniece Dr. hist. Līga Lapa.

Ja būtu jāizvēlas viens vārds, lai raksturotu Līgas profesionālo darbību, tad tas būtu “uzticība”. Līga ir uzticīga izvēlētajai tēmai – 1905.–1907. gada dramatiskajiem notikumiem Latvijā, piedāvājot jaunu, objektīvu un saistošu skatījumu uz šiem latviešu tautai tik būtiskajiem, bet dažādu iemeslu dēļ nebūt ne plaši pētītajiem notikumiem.

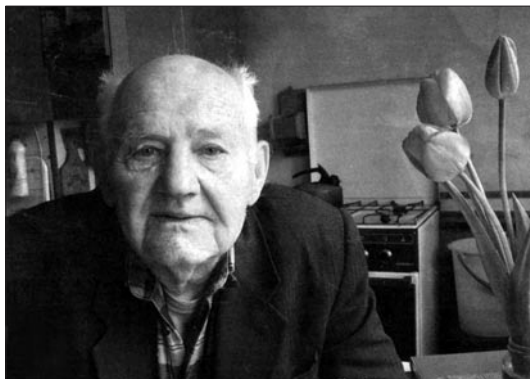
Līga palikusi uzticīga arī darbam, kas saistīts ar vēsturnieku darbu izdošanu Latvijas vēstures institūta apgādā.

Mums, žurnāla veidotājiem, īpaši patīkami sveikt Līgu Lapu kā vienu no pieredzes bagātākajām kolēģēm. Līga darbojas “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” redkolēģijā, kopš 1991. gadā aiznāca atjaunotā žurnāla pirmais numurs.

Sveicot kolēģi jubilejā, novēlam tuvākajā nākotnē apkopot savus pētījumus par 1905.–1907. gadu plašā monogrāfijā, vēlām arī atrast laiku mīļotajai nodarbei – ceļošanai kopā ar ģimeni un, protams, būt kopā ar “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu”!

Guntis Zemītis

VASILIJAM SAVČENKO – 90

2013. gada 6. jūnijā Vasilijam Savčenko apritēja 90. gadskārtā. Viņš ir viens no Latvijas vēstures institūta veterāniem, nostrādājis institūtā 41 gadu (1950–1991), bijis institūta zinātniskās padomes un specializētās zinātniskās padomes disertāciju aizstāvēšanā loceklis, daudzu zinātnisku un zinātniski populāru darbu autors.

V. Savčenko piedzima Ukrainā Poltavas apgabala Pirjatinas pilsētā. Tēvs bija agronoms cukurfabrikā, māte skolotāja. 1940. gadā viņš pabeidza Pirjatinā vidusskolu un pēc vēstures skolotājas ieteikuma devās uz Saratovu, iestājās Saratovas universitātes Vēstures fakultātē, kur nomācījās vienu gadu. 1941. gada augustā viņu iesauca armijā un nosūtīja uz Buguruslanas aviācijas skolu, bet 1942. gada maijā uz artilērijas tehnisko skolu Sibīrijā – Tomskā. Pēc skolas beigšanas 1943. gada augustā sākās dienests aktīvajā armijā: viņu iedalīja pretgaisa aizsardzības spēkos – zenīartilērijā. Kara beigās viņš sagaidīja Rīgā, un tad viņa daļu pārcēla uz Ventspili. Piltenē, kur atradās viņa daļa, viņš pirmo reizi nonāca tiešā saskarsmē ar latviešiem, ar viņu paražām un dzīves veidu. 1946. gada augustā V. Savčenko demobilizēja no armijas, un viņš devās uz Rīgu, lai turpinātu studijas. No 1946. līdz 1950. gadam viņš studēja Latvijas Valsts universitātes

Vēstures fakultātē, vienlaikus strādājot algotu darbu tehnikumā. Pēc studiju beigām viņu nosūtīja darbā uz Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūtu, kur viņš sāka strādāt par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku, bet no 1959. gada par vecāko zinātnisko līdzstrādnieku. 50. gados V. Savčenko piedalījās Latvijas PSR vēstures tehniskās sagatavošanas darbā, kā arī dokumentu krājumu sagatavošanā, sāka publicēties presē. Viņa pirmā zinātniskā darba tēma bija lauksaimniecības vēsture Padomju Latvijā, par šo tēmu viņš 1956. gadā aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju.

60. gadu sākumā V. Savčenko pievērsās militārās vēstures problēmām, kas kļuva par viņa zinātniskā darba galveno un nozīmīgāko tēmu. Viņa pētījumu objekts bija padomju-vācu kara notikumi Latvijā (1941–1945), sevišķi Sarkanās armijas latviešu militārie formējumi un to cīņas ceļš. Šajos formējumos bija ap 100 000 Latvijas iedzīvotāju, kā arī daudzi tūkstoši Krievijā dzīvojošo latviešu. Pirmais pieteikums tēmas izpētei bija monogrāfija par latviešu gvardes divīzijas kaujas ceļu (1961), kā arī vairāki raksti žurnālos un rakstu krājumā “Kara dienās” (1964) krievu valodā.

1966. gadā iznāca apkopojošais darbs “Latviešu tautas cīņa Lielajā Tēvijas karā, 1941–1945”, kurā vairāku nodaļu autors bija V. Savčenko. 1970. gadā iznāca šī darba papildināts izdevums krievu valodā. Padomju Savienībā tas bija pirmais izdevums par kādas atsevišķas republikas ieguldījumu karā, tam vēlāk sekoja arī izdevumi citās PSRS republikās. Jāatzīmē, ka to sarakstīja tā saucamie civilie vēsturnieki, jo Padomju Savienībā bija noteikts, ka ar kara notikumu pētīšanu jānodarbojas partijas vēstures vai militāriem pētniecības institūtiem. Partijas vēstures institūtā nebija speciālistu, bet Rīgas virsnieku nama pētnieku sagatavotais pētījums, ko izdeva trīs sējumos, bija daudz vājāks par Vēstures institūta izdevumu. 1975. gadā iznāca V. Savčenko apkopojošais pētījums par latviešu militāriem formējumiem Sarkanajā armijā 1941.–1945. gadā, kuru viņš 1977. gadā aizstāvēja kā vēstures zinātņu doktora disertāciju.

Pēdējais V. Savčenko pētījums, kas veltīts militārai tēmai, bija 1985. gadā krievu valodā izdotā grāmata par Liepājas aizstāvēšanu 1941. gada 23.–29. jūnijā. To var uzskatīt par viņa labāko darbu. Grāmata uzrakstīta populārā veidā, balstoties uz Liepājas kara flotes muzeja materiāliem un kritiski izvērtējot visus iepriekš izdotos pētījumus un atmiņas. Šī grāmata līdz mūsu dienām tiek izmantota gan Rīgas un Liepājas, gan arī Sankt-pēterburgas pētnieku darbos.

V. Savčenko pētījis un publicējis rakstus par dažādām tēmām: bez pieminētām monogrāfijām viņš ir septiņu zinātniski populāru grāmatu un brošūru autors, veidojis rakstus Maskavas, Rīgas, Kijevas, Minskas enciklopēdijām, kā arī ir vairāku zinātnisku rakstu krājumu sastādītājs.

No 1964. līdz 1989. gadam viņš vadīja padomju sabiedrības vēstures nodaļu (sektoru) un palīdzēja daudziem pētniekiem sagatavot disertācijas. Viņš uzstājās ar referātiem zinātniskajās konferencēs Rīgā, Viļņā, Tallinā, nolasīja vienu speckursu LVU Vēstures fakultātē.

V. Savčenko saņēmis trīs republikas Valsts prēmijas (1967, 1982, 1987), bet 1983. gadā viņam piešķirts Nopelniem bagātā zinātnes darbinieka goda nosaukums. Savā zinātniskajā darbā viņš prata izmantot kolēģu pieredzi un citu nopietnu vēsturnieku darbus, atteicās no ilustratīvi plakātiskām darba metodēm un pārgāja uz nopietnām arhīvu materiālu studijām, uz kritisku pieeju vēstures avotiem, to skaitā arī memuāriem un “aculiecinieku” atmiņām.

Kopš aiziešanas pensijā 1991. gadā viņš vasaras pavada Garciemā Vidzemes jūrmalā, turpina sekot vēsturnieku darbiem, piedalās institūta Jaungada sarīkojumos. Viņš nolasīja divus referātus Rīgas krievu vēsturnieku konferencēs, bet neatrada ar viņiem kopēju valodu. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” (2006, Nr. 2) publicētas viņa atmiņas par kara gados pārdzīvoto, kā arī par dažām epizodēm no institūta dzīves 50.–70. gados.

Bijušie kolēģi no Vēstures institūta novēl Vasilijam Savčenko veselību un optimismu.

Ēriks Žagars

Šogad atceramies

NUMISMĀTEI RASMAI CEPLĪTEI – 100
(20.08.1913.–12.01.1973.)

Rasma Ceplīte – ievērojama Baltijas numismāte, muzeja darba speciāliste – dzimusi 1913. gada 20. augustā Bauskas apriņķa Īslīces pagastā zemnieku ģimenē, viņas vecākiem piederēja ap 30 ha liela vecsaimniecība “Ceplēni”. Lauku sēta, lauku darbi prasīja noteiktu ritmu, darbīgumu, čaklumu. “Ceplēnos” valdīja īpaša gaisotne un ieražas, pēc darba cēliena te varēja saklausīt gan skanīgas balsis, gan vijoļu un klavieru skaņas. 1931. gada pavasarī R. Ceplīte pabeidza I. Kļaviņas ģimnāziju Bauskā un uzsāka studijas Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļā, kuru sekmīgi beidza 1938. gada 10. decembrī ar vēstures maģistra grādu. Studiju gados viņas zinātniskās intereses saistīja senvēsture – arheoloģija, un, LU beidzot, tiek aizstāvēts diplomdarbs “Zemgaļu cilts”.

Rasma Ceplīte jau studiju laikā sāka strādāt Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (toreiz Valsts vēsturiskais muzejs) – vispirms Arheoloģijas nodaļā: no 1937. gada 15. jūnija līdz 1939. gada 1. aprīlim par rezerves darbinieci, no 1939. gada 1. aprīļa līdz 1940. gadam par arhivāra (nodaļas vadītāja) palīdzi. Arheoloģijas nodaļā viņa kārtoja senlietas, piedalījās Valdemāra Ģintera vadītajos izrakumos Daugmales pilskalnā un Salaspils Laukskolas kapulaukā, kā arī Mežotnes pilskalnā.

1940. gadā Rasma Ceplīte sāk strādāt par zinātnisko darbinieci muzeja Numismātikas nodaļā (toreiz kabinets), 1945. gada 16. aprīlī kļūst par vecāko zinātnisko darbinieci un 1946. gada 16. janvārī tiek iecelta par Numismātikas nodaļas vadītāju; šo amatu viņa ieņem līdz 1970. gada 26. oktobrim. Piezagusies slimība ir nežēlīga – cerības uz izveseļošanas nepiepildās, un Rasma Ceplīte aiziet mūžībā 1973. gada 12. janvārī.

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs bija viņas pirmā un vienīgā darba vieta vairāk nekā 33 gadus. Rasma Ceplīte ir viens no tiem numismātiem, kas specialitāti apguvuši pilnīgi patstāvīgi, turklāt darot to ļoti pamatīgi un lietpratīgi: tika studēts muzejos, arhīvos, zinātniskajās bibliotēkās; krājās pieraksti, no kuriem tika radīts vesels numismātikas izziņu arhīvs. Iegūtās zināšanas tūlīt tika liktas lietā ikdienas praktiskajā darbā. Apgūt šo profesiju palīdzēja arī sadarbība ar Valsts Ermitāžas (Ieņingradā, tagad Sanktpēterburgā) Numismātikas nodaļas vadošajiem speciālistiem; R. Ceplīte piedalījās arī Maskavas, Minskas, Tallinas, Kauņas numismātu rīkotajās konferencēs, sesijās, tā gūstot arvien jaunas atziņas darbam.

Kara postošās sekas bija izjūtamas arī Numismātikas nodaļā. Pēckara gados, R. Ceplītei pārņemot Numismātikas nodaļas vadību, vispirms tika paveikts milzīgs darbs numismātikas krājuma sakārtošanā – priekšmetu esamības pārbaude, sistematizēšana, uzskaitē, kartotēkas izveide, kā arī krājuma saglabāšana. Rezultātā tapa piecas apjomīgas numismātikas priekšmetu uzskaites (inventāra) grāmatas ar tūkstošiem ierakstu.

Krājuma komplektēšanai tika izstrādāts zinātniskais pamatojums, balstoties uz kuru turpmāk tika vāktas un krātas ne vien monētas, medaļas, bet arī papīra naudaszīmes, apbalvojumi (t.sk. ordeņi, medaļas, nozīmes). Nodaļas krājumi 60. gados bagātinājās ar Latvijas Republikas (1918–1940) apbalvojumiem – ordeņiem, medaļām, armijas pulku nozīmēm; to vidū ļoti vērtīgs ieguvums bija ģenerāļa Jāņa Baloža Lāčplēša Kara ordenis (pilns komplekts, kas pagaidām ir vienīgais Latvijā). 1968. gadā iznāca Latvijas Vēstures muzeja kārtējais rakstu krājums “Numismātika”, kura saturā Rasmis Ceplītes pētījumi: “XV–XVI gs. Livonijas monētu depozijs Ružinas ciemā (jaunākā – 1564. gada monēta)” un “Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība”. Krājumā “Muzeji un kultūras pieminekļi” (1970) publicēts viņas pētījums “XVII gs. dālderu un rotas lietu depozijs Ceraukstes Bangās (jaunākā – 1699. gada monēta)”.

Savas darbības laikā Rasma Ceplīte ir devusi nenovērtējamu ieguldījumu ne vien Latvijas numismātikā, bet arī muzeja attīstībā. Numismātikas krājums – lielākais Baltijas valstīs – ir nozīmīga un patstāvīga Latvijas Nacionālā vēstures muzeja sastāvdaļa ar monētu, to depoziņu, bonistikas, faleristikas un medaļu kolekcijām.

Kristīne Ducmane

IN MEMORIAM

IGAUNU ARHEOLOĢE SILVIJA LAULA (04.12.1931.–27.03.2013.)

Zaļajā ceturtdienā pirms Lieldienām pienāca ziņa, ka mūžībā aizgājusi igauņu arheoloģe Silviya Laula. Latvijas vecākās paaudzes arheologus ar viņu vienoja draudzīgi savstarpējie kontakti un sadarbība arheoloģisko pētījumu laukā.

Silviya Laula dzimusi 1931. gada 4. decembrī Tartu apriņķī. Pēc Tartu Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes beigšanas 1954. gadā S. Laula sāk strādāt Igaunijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā, kur Arheoloģijas nodaļas vadītāja Harija Mooras vadībā pārkvalificējas par arheologu. Praktiskās zināšanas viņa apgūst, piedaloties Martas Šmīdehelas vadītajos izrakumos. 1993. gadā S. Laula aiziet pensijā, turpinot vēl daudzus gadus ražīgi strādāt.

S. Laulas zinātniskās intereses ietvēra dzelzs laikmeta kultūru veidošanos un etniskās vēstures jautājumus. Pētniece devusi ļoti nozīmīgu ieguldījumu Igaunijas dienvidaustrumu daļas arheoloģisko pieminekļu apzināšanā un arheoloģiskajā izpētē. Pēc viņas iniciatīvas notiek arī Baltijas somu apdzīvoto vietu apzināšana Latvijas teritorijā. 1962. gadā

sadarbībā ar arheologu Jāni Graudoni tiek apzināti Limbažu, Cēsu, Valmieras, Alūksnes, Gulbenes un Balvu rajona arheoloģiskie pieminekļi, īpaši akmeņu krāvuma, akmeņu šķirstu un uzkalniņu kapi, bet Gulbenes rajona Priedkalnu kapulaukā veikti arheoloģiskie izrakumi. 1964. gadā kopīgi izrakumi norisinās senākā dzelzs laikmeta akmeņu šķirstu kapulaukā Balvu Rijniekos. 1974. gadā S. Laula aizstāv zinātņu kandidāta disertāciju “Dienvidaustrumu Igaunija agrajā dzelzs laikmetā (2.–5. gs.)”, bet darbs pie tēmas noslēdzas ar monogrāfiju “Dzelzs laikmeta kultūras veidošanās Dienvidaustrumu Igaunijā (500. g. pr. Kr. – 500. g.)” (2001).

Publikācijās, kas veltītas etniskajām problēmām, pētniece aplūkojusi dienvidaustrumu igauņu un votu etnisko vēsturi, skaidrojusi dienvidigauņu dialektu areālu izcelsmi, akmeņu krāvuma kapu (tarandu kapu) kultūras ģenēzi, pētījusi dienvidaustrumu Igaunijas iedzīvotāju vietu somugru pasaulē, īpaši kontekstā ar Volgas somiem un tekstilās keramikas izplatību agrajā dzelzs laikmetā, kopīgās un atšķirīgās iezīmes Baltijas somu un viņu kaimiņu kultūrās u.c. jautājumus. Zinātnieces hipotēze par dienvidaustrumu Igaunijas 1. gadu tūkstoša otrās puses garo uzkalniņu kultūras ziemeļu grupas uzkalniņu piederību rakstītajos avotos minētajiem čudiem guvusi apliecinājumu jaunākajā arheoloģiskajā materiālā.

Dienvidaustrumu Igaunijas kapulauku bagātīgais tekstiliju materiāls pamudināja S. Laulu pievērsties arī senā apģērba izpētei. Apkopojums par igauņu 1.–17. gs. apģerbu publicēts Maskavā izdotajā kolektīvajā darbā “Senais Austrumeiropas tautu apģērbs” (1986). Monogrāfijā apkopoti arī Sīksalas kapulauka (11.–15. gs.) arheoloģiskie pētījumi un dotas tērpu rekonstrukcijas (2007, līdzautors Heiki Valks). Analizējot Igaunijas dienvidaustrumu daļas kapulaukos uzietās tekstilijas, pētniece īpašu uzmanību veltījusi to kopīgajām iezīmēm ar atradumiem Latvijas ziemeļaustrumu daļā.

S. Laulas pētījumi sekmējuši Latvijas dzelzs laikmeta un etnisko problēmu risināšanu, arī apģērba izpēti. Zinātnieces atziņas neapšaubāmi tiks izmantotas nākotnē, izzinot līdz šim mazpētīto Latvijas ziemeļaustrumu teritoriju.

Latvijas arheologi, kas Silviju Laulu pazina personīgi, atcerēsies viņu kā sirsniņu, laipnu, erudītu kolēģi, kura nesavtīgi dalījās savās zināšanās un pieredzē.

Lai vieglas smiltis!

Antonija Vilcāne

VĒSTURNIEKS RIHARDS TREIJS (21.07.1931.–29.05.2013.)

Šā gada 29. maijā dzīves gaitas beidzis vēsturnieks Rihards Treijs. Viņš piedzima piecu bērnu zemnieka ģimenē Ventspils apriņķa Popes pagastā 1931. gada 21. jūlijā. Pēc vietējās pamatskolas absolvēšanas R. Treijs mācījās Ventspils 1. vidusskolā. Jau tajā laikā viņš parādīja spējas žurnālistikā, jo strādāja un kopš 1947. gada publicējās vietējā laikrakstā “Brīvā Venta”.

No 1951. līdz 1956. gadam R. Treijs studēja vēsturi Latvijas Valsts universitātē, beidzams augstskolu ar izcilību. Līdztekus studijām viņš vairākus gadus pildīja laikraksta “Padomju Students” atbildīgā sekretāra un redaktora pienākumus, kā arī bija LVU Vietējās komitejas priekšsēdētājs. Pēc mācībām aspirantūrā republikas ZA Vēstures institūtā sekoja darbs avīzes “Padomju Jaunatne” redaktora amatā 60. gadu sākumā, kad šis laikraksts ieguva plašu popularitāti ar saviem centieniem ieņemt humānu un demokrātisku pozīciju.

Gandrīz 30 gadus R. Treijs veica pedagoģisko darbu. Tas sākās Daugavpils Pedagoģiskajā institūtā. Pēc tam R. Treijs 10 gadus vadīja LU Žurnālistikas katedru (1982–1992). Viņš sekmīgi aizstāvēja doktora disertāciju (1983), kas ar LZA Latvijas vēstures institūta habilitācijas un promocijas padomes 1992. gada lēmumu pielīdzināta habilitētā doktora (Dr. habil. hist.) darbam. Ar LU Senāta lēmumu viņam piešķirts profesora akadēmiskais nosaukums (1993). Latvijas Republikas Valsts emeritēto zinātnieku padome R. Treiju ievēlēja par Valsts emeritēto zinātnieku (2005).

Zinātniskās darbības pirmajā posmā R. Treijs galveno uzmanību veltīja Latvijas revolucionārās kustības vēstures izpētei, priekšroku dodot kreisajiem laikrakstiem un žurnāliem. Pēc tam viņš pievērsās Latvijas Republikas (1918–1940) žurnālistikas vēstures izpētei kolektīvā darbā “Latvijas Republikas prese, 1918–1940”, kur no teksta vairāk nekā 500 lappusēm lielākā daļa ir R. Treija uzrakstīta (1996).

Par grāmatu “Latvijas valsts un tās vīri: Latvijas Republikas valdības. Ministri savos darbos, 1918–1940” R. Treijam tika piešķirts Latvijas Republikas valdības augstākais apbalvojums – Ministru kabineta Goda diploms (1998).

Pēdējo gadu desmitu R. Treijs veltījis Latvijas Republikas (1918–1940) atsevišķu politisko, militāro darbinieku un diplomātu darbības vispusīgai analīzei. Publicētas monogrāfijas: “Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)” (2003), “Latvijas valsts un ministru prezidenti (1918–1940)” (2004), “Latvijas ģenerāļi. Armijas komandieri un štāba priekšnieki (1918–1940)” (2006), “Zigfrīds Meierovics” (2007), “Vilhelms Munters” (2010), “Miķelis Valters” (2012), darbs “Mārgers Skujenieks” palika rokrakstā.

Apbrīnas vērts ir R. Treija erudīcija un darbaspējas, kas izpaudās viņa vairāk nekā trīsdesmit publicētajās monogrāfijās un brošūrās un ap 1200 zinātniskajos un populārzinātniskajos rakstos un recenzijās dažādos krājumos, enciklopēdijās, laikrakstos, žurnālos un runās, kas izskanējušas televīzijas un radio raidījumos. R. Treija darbi apliecina viņa spēju saskatīt vēstures likumsakarības. Viņš bija uzticams draugs, talantīgs, darbīgs, ražīgs vēsturnieks un publicists. Tādu mēs viņu vienmēr saglabāsim savās atmiņās.

Rihards Treijs apglabāts dzimtās puses – Popes kapsētā blakus saviem vecākiem šā gada 1. jūnijā.

Ēvalds Mugurēvičs

AUTORI

Viktorija Bebre – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Jānis Bērziņš – vēsturnieks, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts

Rūdolfs Brūzis – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ilgvars Butulis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Kristīne Ducmane – numismāte, Dr. hist., Latvijas Nacionālais vēstures muzejs

Linda Dumpe – etnogrāfe, Dr. habil. hist., Valsts emeritētā zinātniece

Irene Elksnis Geislere (*Irene Elksnis Geisler*) – PhD, Rietummičiganas Universitāte (Kalamazū, ASV)

Andrejs Edvīns Feldmanis – vēsturnieks, Latvijas Okupācijas muzejs

Mārtiņš Kaprāns – Dr. sc. comm., Tartu Universitātes Pārvaldības un politikas institūts

Kaspars Kļaviņš – vēsturnieks, Dr. hist., Rīgas Tehniskā universitāte, Emirātu Tehnoloģiju koledža Abū Dabī (Apvienotie Arābu Emirāti)

Ilze Loze – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle

Mārtiņš Mintauris – vēsturnieks, Dr. hist., LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Ēvalds Mugurēvičs – arheologs, Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, Valsts emeritētais zinātnieks

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts

Ēriks Žagars – vēsturnieks

Arturs Žvinklis – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts